

Nikola Samardžić
Drugi hladni rat
Zapad i Rusija 1999-2019.

Nikola Samardžić
Drugi hladni rat. Zapad i Rusija 1999-2019.

© Nikola Samardžić

Izdavač:
Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture
www.actahistorica.com

Za izdavača:
dr Haris Dajč

Recenzenti:
dr Ljiljana Dobrovšak, naučna savetnica, Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, Zagreb
prof. dr Zoran Dragišić, Fakultet bezbednosti, Beograd
prof. dr Vlada Stanković, Filozofski fakultet, Beograd

Dizajn korica:
Jovana Krstić

Prelom:
Nikola Marojević

Štampa:
SGR Standard 2

Ova knjiga se ne sme umnožavati, fotokopirati ili na bilo koji drugi način reprodukovati u celini, niti u delovima, bez pismenog odobrenja autora i izdavača.

Nikola Samardžić
Drugi hladni rat
Zapad i Rusija 1999-2019.

Beograd

2020

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije podržalo je izdavanje knjige *Drugi hladni rat Zapad i Rusija 1999-2019*.

Part of this project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No 822682 (POPREBEL: Populist rebellion against modernity in 21st-century Eastern Europe: neo-traditionalism and neo-feudalism). It reflects only the author's view and the Agency is not responsible for any use that may be made of the information it contains.

<https://populism-europe.com/poprebel/>

Sadržaj

Uvod	7
Treći Rim, treća imperija	14
“Danas Jugoslavija, sutra Rusija”	34
Krv za gas	53
Veliko proširenje	72
Narandžasta revolucija	94
Rat u Gruziji	108
Aneksija Krima i podela Ukrajine	119
Rat u Siriji i migrantska kriza	136
Bregzit	151
Putinova Amerika	163
Rat koji traje	177
Bibliografija	190
Beleška o autoru	194

Uvod

Evropa i dalje nije jedinstvena, slobodna i demokratska, tri decenije nakon Hladnog rata. Utisak je, da je nastupio nov globalni sukob kojim dominiraju nove autoritarne i totalitarne sile, Rusija i Kina, posvećene rušenju zapadnog liberalnog konsenzusa. Od pada Berlinskog zida do Velikog proširenja Evropske unije na istok, prvih 15 godina proteklo je u optimizmu, da su slobode i demokratija neodoljive, da će njihov opšti, globalni uspeh, zaustaviti nasilne sukobe, doneti mir i neometan prosperitet. Ali se to nije dogodilo. Sjedinjene Američke Države, Evropska unija i njihovi globalni partneri suočili su se s rastućim uticajem Rusije, Kine, Brazila, Indije, dok Zapad, sam sa sobom, nije uspeo da postigne dogovor za budućnost, pre svega o zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici. Lični režim Vladimira Putina u Rusiji vodio je obnovi imperijalne moći u čijoj je nameri, i suštini, bilo odbijanje, negacija savremenih evropskih vrednosti sloboda, demokratije, individualizma, ljudske jednakosti. Iz njegove vizure, prvo je trebalo poremetiti evropsko jedinstvo.

Evropa je nastala na istorijskom iskustvu u čijem je ishodištu sazrela ideja uređene zajednice sloboda i jednakih prava i obaveza. Pre pola milenijuma, Evropa je počela da otkriva ostatak sveta, da ga potčinjava svojoj politici, ekonomiji i religiji. Kultura sveta i dalje je pretežno evropska. Prvo demokratsko uređenje propisao je Ustav Sjedinjenih Američkih Država, 1789, čija su pravna i filozofska polazišta bila u epohi evropskog racionalizma i prosvetiteljstva. U Evropi su demokratizaciju ometali imperijalizam, kolonijalizam i totalitarni sistemi, u toku naredna dva veka. Sukobi evropskih sila doveli su do dva svetska rata. Demokratizacija Zapadne Evrope u drugoj polovini 20. veka odvijala se u severnoatlantskom političkom, ekonomskom i strateškom partnerstvu sa SAD, dok je trajao početni proces evropskog ujedinjenja. Evropsko jedinstvo postavilo je osnove i fer saradnji i konkurentnosti na svetskom tržištu u odnosima sa SAD. Iz evropskog jezgra krenuo je talas demokratizacije, za koji se ponekad verovalo da će postati globalna vrednost, i uspeh. Demokratizacija se odvijala takođe zahvaljujući moralnoj neodrživosti i ekonomskoj marginalizaciji evropskog kolonijalizma.

Pobeda savezničkih sila u Drugom svetskom ratu 1939-1945. nije bila potpuna pobeda nad totalitarnim sistemima koji su rat izazvali. Sovjetski Savez je okupirao, i politički usmeravao, Istočnu i deo Jugoistočne Evrope. Komunizam je pobedio u Kini 1949. Ujedinjene nacije su nastale na ideji svetske vlade, koja će donositi zakone, odluke i presude, ali u njima nikad nije uspostavljena demokratska većina. Hladni rat

je bio stanje napetosti u političkim i strateškim odnosima Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, i njihovih saveznika, Istočnog i Zapadnog bloka. Sovjeti su sa Zapadom postigli načelan sporazum o podeli posleratnih sfera uticaja, ali je Zapad ubrzo zatim prepoznao u Sovjetskom Savezu pretnju svetskom miru, demokratiji i evropskoj bezbednosti. Hladni rat je počinjao postupno, i nestao gotovo spontano, padom komunizma u Istočnoj Evropi i raspadom Sovjetskog Saveza 1991. Nije bilo neposrednih sukoba velikih sila, ali su i jedna i druga strana podržavale "proksi ratove", regionalne sukobe na strateškim periferijama. SAD su osnovale NATO 1949. kako bi se uspostavilo transatlantsko strateško i političko jedinstvo pred iskušenjem sovjetske pretnje i potrebom "zadržavanja" sovjetskog uticaja. Sovjetski Savez je 1955. odgovorio formiranjem Varšavskog pakta.

Evropa je iz Drugog svetskog rata izašla podeljena, s podeljenom Nemačkom i podeljenim Berlinom. Stvarnost podeljene Evrope postala je stvarnost podeljenog sveta. Države koje su se obračunavale u svetskim ratovima, Francuska, Italija, Zapadna Nemačka i Beneluks, uspostavile su partnerstvo na ideji zajedničke ekonomije i prostora sloboda, koji je trebalo da ujedini evropsku civilizaciju vrednostima i institucijama koje bi postale najviši standard globalnog razvoja. Zahvaljujući padu komunizma u Istočnoj Evropi 1989, ujedinjenju Nemačke 1990. i mirnom raspadu Sovjetskog Saveza 1991, Evropska unija, ozvaničena Mاستrihtskim ugovorom 1992, proširila se do 2013. obuhvativši 28 država.

Smisao Evropske unije bilo je ukidanje granica, slobodno kretanje ljudi, roba, kapitala, ideja, zajednički pravni, ekonomski i vrednosni prostor, evropsko državljanstvo, eventualno uvođenje jedinstvene valute i uspostavljanje zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Pad komunizma u Istočnoj Evropi omogućio je Veliko proširenje, 2004. i 2007, kojim je Evropska unija izašla na granice Ruske Federacije. Do tada, su, međutim, razbijene početne iluzije, da će se, nakon raspada Sovjetskog Saveza, Rusija uključiti u evropsku zajednicu.

Pokretači evropskog ujedinjenja bile su zamisli o uspostavljanju institucionalnog okvira za mir i prosperitet. Nakon sovjetskih intervencija u Mađarskoj 1956. i Čehoslovačkoj 1968, evropski mir poremećen je, 1991, raspadom Jugoslavije i oružanim sukobima na obodima Sovjetskog Saveza. Ratno stanje na rubovima uređenog evropskog prostora nastupilo je upravo istekom, nestankom prećutnog hladnoratovskog konsenzusa, koji je bio uverljiviji od normi međunarodnih odnosa, da će obračun Istoka i Zapada, komunizma i demokratije, dovesti do svetske kataklizme. Raspad Sovjetskog Saveza lišio je Rusiju, ispostavilo se privremeno, potencijala da parira Sjedinjenim Državama koje su, tako-

đe privremeno, bile jedina planetarna super sila. Sovjetski Savez je ugašen gotovo neprimetno, ali je njegovo urušavanje proizvelo seizmičke potrese na sovjetskim teritorijalnim i strateškim periferijama. Raspad Jugoslavije bio je, zato, i za Rusiju i za Zapad, pokazna vežba mogućih ishodišta Sovjetskog Saveza, čiji je Jugoslavija, multietnička komunistička federacija, bila mali, ali paradigmatički hologram. Nimalo slučajno, iz jugoslovenskih sukoba je u globalnim odnosima, ne samo u odnosima Rusije i ujedinjene Evrope, nastupilo stanje novog hladnog rata.

Veliko proširenje Evropske unije bilo je najveći pojedinačni uspeh, u jedinstvenom talasu, integracije država u kojima se pretežno osećao istorijski deficit slobodnih institucija i neposrednog, prethodnog istorijskog iskustva, četiri decenije sovjetske dominacije. Ali Rusija više nije bila spremna da bude samo pasivni posmatrač. Rusija je ostala i bez svoga bezbednosnog pojasa prema Evropi i NATO proširenju na istok, i bez strateških uporišta na Baltiku i Crnom moru. Kako bi, u novom hladnom ratu, konfrontacija bila bezumna, kao i u onome prvom, Rusija je odlučila da evropski poredak potkopava i u međunarodnim odnosima, i iznutra, unoseći, u zapadni svet, klice uzajamnih sumnji, nepoverenja, nejedinstva, podstičući i snage koje su pozivale na odustajanje od integracije i demokratije.

Osporavanje evropskih vrednosti, evropskog ujedinjenja i transatlantske saradnje postalo je snažan diskurs upravo na Zapadu nakon Velikog proširenja. Zapadni liberalni konsenzus je osporen, da je postao stvarnost antidemokratskog elitizma koji je uzurpirao vlast i uspostavio poslovne, naročito finansijske monopole. Intelektualnu kritiku liberalizma preuzimali su, potom, i desni i levi populistički, koji su optužili integraciju koja je poništila nacionalne i kulturne posebnosti, i nametnula imovinsku i društvenu neravnopravnost. Liberalizam je postao sporan, da je u osnovi transnacionalnih institucija, da osporava suverenitet nacionalnih država, i ometa ostvarivanje legitimnih kolektivnih interesa. Kulturni tradicionalisti tvrdili su da je liberalni individualizam nagrizaо moralne uzuse i ugrozio verske zajednice, da je sve postalo dozvoljeno, a nihilizam u suštini, i neizbežan.

Evropska unija se proširila na Istočnu Evropu, ali se počela suočavati s tegobnim nasleđem prošlosti, pre svega dugim trajanjem feudalizma, imperijalne prevlasti, neispunjenim, nedokazanim nacionalizmom. Nakon pada komunizma u Istočnoj Evropi odvijala se tranzicija koja je stara nezadovoljstva zamenila novim. U sumnjivim privatizacijama učestvovali su pripadnici komunističke nomenklature i tajnih službi. Ali se vremenom rađao i Stokholmski sindrom nostalgije za olovnim sovjetskim vremenima, za patronatom nacionalne države koja u kolek-

tivizmu i zatvorenosti nudi sigurnost, umesto neizvesne, gotovo suviše slobode.

Evropska unija je vremenom otkrivala jasne slabosti, pre svega u nemoći da mobilise javnost i društvo oko zajedničkih ciljeva. Ta slabost prenela se na odsustvo fokusa i snage zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Prednost evropskih demokratija, nad svakim sistemom u prošlosti i sadašnjici, postajale su činioci neuspeha. Evropskoj uniji bilo je potrebno snažno i sposobno liderstvo, ali je ono izostalo u složenom, birokratiziranom institucionalnom poretku, inače neuklopivo s proklamovanim individualizmom. Upravljanje je bilo naredni izvor nezadovoljstva, i u nacionalnim i u evropskim strukturama. U delovima društva su sazrevala uverenja, da su političke elite, i nacionalne i nadnacionalne, preuzele svu moć i izuzele je iz institucionalne i građanske kontrole. Sistem Evropske unije postao je preterano složen i birokratizovan. Evropsku uniju predvodili su neizabrani politički lideri, a evropske institucije, vremenom i domaće, državne, smatrale se nereprezentativnim, naročito one zadužene za finansije, i nova, četvrta grana vlasti, regulatorna i nadzorna tela.

Samopouzdanje u liberalnom konsenzusu prva je snažno zaljuljala, 2008, globalna finansijska kriza. Fiskalna štednja proizvodila je društvena nezadovoljstva, i razotkrila kontraste bogatog evropskog Severa i Zapada, i siromašnijeg, i više korumpiranog, Juga i Istoka, i razlike i u regionima i u društvima, mada je u njima već uspostavljena široka srednja građanska klasa. Nezadovoljstva su prevazilazila ekonomska pitanja. Globalizacija je do nedavno podsticala snažan ekonomski rast i društveni razvoj. Evropljani su se pretežno oslobodili preterano teških, degradirajućih poslova, koje su izmeštali na globalne periferije ili na društvene margine stranih radnika. Kako se globalizacija intenzivirala i postupno se otvarale, ili brisale državne granice, ubrzavao se tempo ekonomskih migracija, i u granicama Evropske unije, i onih koje su dopirale spolja. Nije bilo ni mira. Nakon Jugoslavije, trajali su sukobi na sovjetskim periferijama, Rusija je 2014. anektirala Krim i okupirala jugoistok Ukrajine, dok je agresiju Zapad posmatrao mirno, i nemoćno. Nije postignut EU konsenzus o imigraciji, kao u onaj u SAD (koji su tek povremeno prekidali izolacionisti i nativisti). Rusija je postala novi činilac nereda na Bliskom istoku. Migrantska kriza 2015. dodatno je produbila evropske podele.

Obistinile su se i najave, naročito nakon terorističkih napada na Njujork i Vašington 2001, da će se 21. vek suočavati sa izazovom političke religije. Liberalni sekularizam se i u demokratskim društvima počeo optuživati da negira tradicionalne religije i kulturne norme. Pono-

vo se zaoštrio odnos prema pitanjima seksualnosti i rodnih odnosa. Liberalno zakonodavstvo, naročito promociju svake ljudske jednakosti i osude diskriminacije, tradicionalisti su smatrali nametanjem stavova neistomišljenicima.

Slabost, nekad i nemoć Evropske unije, i novi talasi nezadovoljstva, upravljanjem, postmodernom kulturnom relativizacijom i individualizmom, ekonomskom i društvenom neizvesnošću, otvarali su prostor povratku totalitarizma. Rusija Vladimira Putina i Kina Si Đinpinga počele su nasrtati na evropski liberalni poredak i međunarodne odnose upostavljene globalizacijom, mada je globalno tržište zaokruženo upravo ekonomskim otvaranjem Rusije i Kine. Rusija se više služila politikom, a Kina ekonomijom, mada su i jedna i druga sila razvile sredstva i mehanizme novog oblika "hibridnog" ratovanja, pretežno mirnog, zasnovanog na visoko sofisticiranim obmanama, plasiranju lažnih vesti, manipulacijama strahovima i predrasudama, pretnjama i korupcijom, ali i posrednim, "proksi ratovima", regionalnim sukobima na sistemskim periferijama. Ali su pre svega računale na unutrašnja nezadovoljstva i slabosti, pre krizama, decentralizovanih, sekularizovanih i integrisanih država koje su delegirale deo suvereniteta na zajedničke institucije Evropske unije lišenih strateških moći upravljanja.

Umesto da krize savladava snažnim liderstvom i jedinstvenim stavom zajedničkih institucija i vlada država članica, Evropska unija se počela iznutra komešati pred udarcima koji su dolazili i spolja i iznutra. Javni uticaj i političku moć preuzimali su populisti, uvek kad su bili uverljiviji, nudeći kraći i jednostavniji put, od demokratskih lidera. Koristeći model kojim je ponovo uspostavljena autoritarna vladavina u Rusiji, i bez izuzetka Putinovi politički saradnici, populistu su krenuli da uklanjaju prepreke između "sebe" i "naroda". Društvenu energiju preusmeravali su u nezadovoljstvo institucijama i procedurama. Napadali su "narodne neprijatelje" i sebe isticali nad sebičnim, korumpiranim nacionalnim i evropskim institucijama i liderima koji su navodno ugrozili nacionalni integritet i odrekli se važnog dela suvereniteta. Oživeli su duh nacionalizma i ekonomskog protekcionizma, i postavili se ulogu branilaca tradicionalne kulture, etike i religije pred bespućem globalizacije, ili pred nasrtajima tuđih ideja, ili migranata. Društvo su delili na elite, obavezno zloćudne i korumpirane, i "narod" koji je u potpunosti čist i čestit.

Liberalna demokratija nastala je otporom ličnoj vlasti, tiraniji, vođenoj načelom individualnih prava. Ali je liberalna demokratija generisala složen sistem, često uzajamno konkurentski, kojim su vlast i moć decentralizovani, demonopolizovani i instucionalno razučeni. U krizi, bez jasnog, čvrstog liderstva, pojedinac gubi oslonac sigurnosti. I dok se

sigurnost nameće, da je vrednost veća od slobode, liderstvo gotovo neprimetno postaje neometana lična vlast.

Snaga populizma postala je zamena politike kulturom. Liberalizam počiva na političkoj antropologiji koja ističe individualizam i nesputani lični izbor, negirajući imperATIVE kulturnog tradicionalizma. Demokracija odbacuje božansko poreklo vlasti i vlast sveštenstva. Populisti su pravo na kulturni pluralizam, i razdvajanje javne sfere od privatne, počeli osuđivati kao odbacivanje, potiranje tradicije. U kulturni pluralizam spada i sloboda rodnog izražavanja i seksualnog ponašanja, i populisti su upravo na takvim primerima manipulirali podsvesnim, strahovima i predrasudama. Populistička kritika liberalnog društva odnosila se i na predubedenja, da su ona vrednosno neutralna, mada uključuju jasne i snažne vrednosti, vladavinu prava, rad, ličnu odgovornost za sebe i za porodicu, ali i za društvenu zajednicu, naročito lokalnu zajednicu, za životnu sredinu, toleranciju legitimnih razlika, spremnost za obavljanje građanskih dužnosti. Populisti su krenuli da osporavaju evropski liberalni konsenzus koji je navodno oblik kulturnog imperijalizma koji prisiljava pristalice tradicionalnih vrednosti da napuste svoja uverenja i poklone se novoj ortodoksiji.

Populizam je objedinio etnički nacionalizam i delove društva zabrinute ili uplašene zbog gubitka posla ili socijalnih primanja. Nacionalizam je obično plemenski, a plemena vode računa o svojim pripadnicima i pripisuju im zasluge. Snaga populizma postajala je i snaga Putinove Rusije koja se u sukobu sa Evropskom unijom i evropskom idejom služila manipulacijama istim nezadovoljstvima, strahovima i sumnjama. Ujedinjena je snaga predrasuda sa snagom uverenja da evropski koncept negira kolektivne identitete, usamljenog pojedinca izlaže ćudima slobodnog tržišta, a otvorene granice prizivaju strance. U populističku agendu uključili su se korumpirani političari, demagozi, intelektualci, novinari, javni aktivisti, anonimni šarlatani.

U stvarnosti relativne ekonomske i socijalne neravnopravnosti liberalnog konsenzusa, populizam je nudio alternativu tradicionalne hijerarhije. Liberalno društvo nametalo je status zasnovan na sposobnosti i zaslugama, a ne na sreći ili nesreći porekla i rođenja. Svetska ekonomska kriza razotkrila je liberalni konsenzus, da je društveno neosetljiv, i ranjiv. U savremenim liberalnim demokratijama, pojedinci bez obrazovanja i profesionalnih dostignuća često su se osećali drugorazrednim, zapostavljenim, odbačenim. Liberalizam je izazvao i krizu srednje klase, ukidajući njen tradicionalni konsenzus s centrima nedodirljive moći. Time je dodatno ogoljen trend nejednakosti.

Dolaskom na vlast u Rusiji 2000, izborom za predsednika Ruske Federacije, Vladimir Putin je odbacio prethodnu deceniju nereda i nove neizvesnosti. Rusiji je vratio dostojanstvo velike sile. Umesto slobode, i prava da se izjasni, srednjoj klasi, koja je narastala i u Rusiji, ponudio, zapravo nametnuo socijalnu i ekonomsku sigurnost. Umesto uvezenih političkih promena, Putin je Rusiji nametnuo, postupno i bez naročitih otpora, vladavinu čvrste ruke. Izgradio je i privid alternative nestabilnosti i ranjivosti zapadnjačke politike i ekonomije. Pred svetom koji se ubrzano menjao dao je lični pečat snažnog lidera i očinske brige. Osporavajući zapadni liberalni konsenzus, Vladimir Putin je homogenizovao Rusiju pred idejom nove imperijalne budućnosti. I na toj osnovi odvijao se sukob Rusije i Zapada. Nova ruska imperija uključila je i carističko i sovjetsko nasleđe. Njena logika ponovo je bila pretežno teritorijalna. Evropska integracija bila je više sistemska. Kad su se zapadne evropske sile odricale kolonija, one su bile prekomorske. Raspad Sovjetskog Saveza bio je i trauma gubitka prostora, onoga koji je imperijalnu Rusiju štutio od evropskih osvajača, i sam po sebi je činio velikom i moćnom. Nakon sovjetskog sivila i decenija protraćenih u bedi u strahovima i progonima, nakon 1991. nastupila je stihija haotične tranzicije koja je donela nove oblike siromaštva i neizvesnosti. Rusija je ostala bez teritorija koje je smatrala svojim, a nije ostvarila zapadnjački ideal demokracije i blagostanja. Zato je, do kraja 20. veka, bila spremna da malo stečenih sloboda zameni za nov imperijalni ponos i nacionalno dostojanstvo.

Treći Rim, treća imperija

Jedna od istorijskih trauma Evrope bio je nestanak, u Prvom svetskom ratu, četiri multietnička carstva: austrijsko, nemačko, rusko i osmansko. Milioni su ostali, istovremeno, bez tlačitelja i zaštitnika. Evropski prostor je usitnjen. Nastale su nove nacionalne države, ali nezadovoljne uspostavljenim granicama, teritorijama i međunarodnim odnosima. U globalnim odnosima nakon Drugog svetskog rata 1939-1945. dominirale su Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez. Kako bi uspostavila tržišno, zatim i političko jedinstvo, ustanovila zajedničke vrednosti i ojačala zapadno, transatlantsko partnerstvo, počela se integrisati demokratska Evropa, potirući granice država nacija. Hladni rat odvijao se, od prvih posleratnih godina do pada komunizma, 1989, u senci totalitarizma, i desetina miliona izgubljenih života i sudbina. Totalitarizam, nastao iz nacionalizma i klasnih sukoba, nakon nestanka multietničkih carstava, nije poražen u Drugom svetskom ratu. SAD su bile pod optužbom da Evropi i svetu nameću nov imperijalistički poredak. SAD i SSSR su se izričito zalagali u prilog dekolonizaciji, ali je vremenom bilo sve manje tačaka oko kojih su se velike sile mogle saglasiti. SSSR je 1991. kolabirao zbog unutrašnjih slabosti i nesposobnosti da se odupre pritiscima etničkih manjina. Obnovljena ruska država ipak je nastojala da očuva složen karakter i ostvari društveni dogovor o novom nacionalizmu koji bi bio, ponovo, imperijalni, ili postimperijalni, a ne etnički.¹

U decembru 1991. Sovjetski Savez je prestao da postoji. Raspad se odigrao neočekivano brzo i jednostavno, u jednoj lovačkoj kući u Bjelovjeskoj šumi kod Minska u Ukrajini, gde su se 8. decembra 1991. sastali predsednik Rusije Boris Jelcin i prvi potpredsednik vlade Ruske Federacija Genadij Burbulis, ukrajinski predsednik Leonid Kravčuk i ukrajinski premijer Vitold Fokin, beloruski predsednik parlamenta Stanislav Šuškevič i beloruski premijer Vjačeslav Kebič. Zaključili su da Savez sovjetskih socijalističkih republika (SSSR) prestaje da postoji, a da je pravna naslednica Zajednica nezavisnih država (ZND). Zbog tajnosti sastanka i nejasnih odluka počelo je nastajati uverenje da je SSSR kolabirao zbog spoljnih pritisaka. Postavljalo se i pitanje, kako je nuklearna supersila koja je obuhvatala desetinu zemljine kopnene mase mogla jednostavno da se dezintegriše. Kako se nije moglo ukazati ni na jedan konkretan događaj, počele su da izviru teorije zavere.

Kraj poslednjeg evropskog carstva došao je iznenada i neočekivano, ne samo za Ruse. Zbog tajnosti procesa i nejasnih odluka nastajalo

---

¹ Nova ruska ideja: Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019), 53-86.

je uverenje da se SSSR raspao zbog spoljnih pritisaka. Postavilo se pitanje, kako je nuklearna supersila koja je obuhvatala desetinu zemljine kopnene mase mogla jednostavno da nestane. Kako se nije moglo ukazati ni na jedan konkretan događaj, ili odluku, pojavile su se i teorije zavere, koje je počela da koristi sama Rusija, kako bi prikupila novu snagu za svoju novu ulogu u svetu. Ta snaga je, ipak, pre svega bila u svesti o kontinuitetu, u potrebi za kontinuitetom.

Ruska imperija, potom i sovjetska, bile su posebne u odnosu na ostale evropske imperije. Rusko carstvo je bilo kontinentalno, sastojalo se od jedinstvene kopnene mase. U Rusiji je izgradnja carstva istovremeno bila izgradnja države. Rusko carstvo nastalo je iz potrebe odbrane i kolektivne identifikacije, imalo je jasnu političku i teritorijalnu ideju, kako da se zaštite granice od stranih osvajača, a država, društvo i kultura od stihije stranih uticaja. Zapadnjačke imperije bile su složene, okupljale su ili dinastičke interese ili je podsticala potreba uključivanja u svetsku trgovinsku razmenu. Rusija nikad nije napustila vekovni obrazac teritorijalnog rasta.²

Od početaka izgradnje moderne države, od 15. veka kad je konačno odbacila mongolske pritiske, Rusija se suočavala sa ogromnim granicama, bez dovoljno prirodnih prepreka. Pretnje, stvarne ili izmišljene, počele su dolaziti sa evropske strane. Rusija je mogla biti bezbedna samo ako osvoji susedne teritorije, ako poveća razdaljinu od prestonice.

Rusija je ogromna. Rusija je u 16. veku postala najveća teritorijalna država u istoriji, obuhvatila je najveću kopnenu masu na svetu, ali je ostala uskraćena stalnom i sigurnom pristupu svetskom moru. Jedina prirodna prepreka, u smislu zaštite njene teritorije, je Arktičko more na severu. Veličina teritorije je postala i prepreka modernizacije. Drugi činilac je klima. Veliki delovi su nepristupačni zimi, kratka je sezona vegetacije, malo luka s toplom vodom. Verovatno je zato bila zatvorena, razvijajući političku despotiju, okrutno harizmatično liderstvo, neslobodu i večiti nagon za teritorijalnim širenjem. Putevi i reke su zamrznuti većim delom godine. Ogromnu kopnenu teritoriju istočno od Urala presecaju tokovi ogromnih reka. Sibirski ledena pustinja leti postaje močvara. Retka je prosečna naseljenost. Rusija je bogata naftom, gasom, vrednim metalima, drvetom, ali većina obitava daleko od resursa koje je teško eksploatisati. Rad u Sibiru odnosio je ogromne ljudske žrtve. Noriljsk, nastao u tridesetim godinama 20. veka, severno je od Ar-

² U osnovi svakog ruskog imperijalizma bili su geografski položaj, ekonomski sistem, tradicija širenja, politika ruske elite: Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014), 15.

ktičkog kruga i, najseverniji grad na svetu, osnovan je kao deo koncentracionog kažnjeničkog logora Gulag.

Od prve prestonice Kijeva, preko Moskve do izgradnje Sankt Petersburga, Rusija se premeštala prema evropskom severu. Baltik je bio i pristup svetskom moru, i evropskom tržištu. Osnovan 1703, Sankt Petersburg objedinio je stilove francuskog klasicizma i baroka. Međutim, kako se približavala Evropi, Rusija je strepela od evropskih izazova. Zato je tokom 18. veka učestvovala u podelama i privremenom nestanku Poljske, uspostavljajući dugoročnu strategiju defanzivne ekspanzije. Istočna Evropa trebalo je da postane tampon zona, dodatni prostor nje-ne sigurnosti. Takav odnos prema evropskom svetu nametao je i osećanje izuzetnosti.

Strah od evropskih uticaja doprineo je ekonomskom zaostajanju. Ruski carevi su strahovali od uvoza strane pameti, i od nastanka građanskog sloja koji bi osporio apsolutističku monarhiju. Ekonomski sistem carske Rusije zasnivao se na zaostaloj feudalnoj poljoprivredi, prinudno ekstenzivnoj umesto dobrovoljno, tržišno orijentisanoj i intenzivnoj, kao u Zapadnoj Evropi. Neefikasna poljoprivreda i teškoće snabdevanja hranom posredstvom ogromne teritorije nalagali su potragu za novim zemljištem i teritorijalnim širenjem. Država nikad nije imala dovoljno sredstava da plati ili nagradi državne službenike i vojnike, i morala ih je zadovoljavati posedima umesto kapitalom. Rusija je između sredine 16. veka i kraja 17. veka svake godine, u proseku, osvajala teritoriju veličine moderne Holandije. Katarina Velika je navodno izjavila, da je jedini način da odbrani granice, da ih proširi.

Jedna od ideoloških osnova imperije bilo je nasleđe Vizantije. Moderna Rusija sebe je definisala u opoziciji modernoj Evropi koja je nastajala na osnovama humanističke učenosti, renesansne kulture, protestantske i rimokatoličke reformacije, racionalne filozofije i prosvetiteljstva. Vizantijsko, pa rusko pravoslavlje bilo je odgovor na teorije verske legitimacije koje su igrale ulogu u ranoj kolonijalnoj ekspanziji Zapadne Evrope, posebno Španije. U Rusiji je pravoslavlje bilo sredstvo imperije zasnovane na teritorijalnoj ideji. Protestantizam i katoličanstvo nisu bile religije samo jedne države. Nakon pada Carigrada, 1453, Rusija je postala jedina samostalna pravoslavna država. Tada je nastajao duboki osećaj jedinstva i jedinstvenosti. Moskva je postala "Treći Rim". Pojavio se jedan poseban ruski mesijanizam. Rusija se smatrala jedinim stvarnim izvorom spasenja čovečanstva. Potom je, imperijalne Rusije, nastao Sovjetski Savez, prva država na svetu sa sopstvenim novim verovanjem, komunizmom. Prva komunistička država smatrala je da je sve-tionik za čovečanstvo.

Rusko pravoslavlje bilo je i teorija legitimacije kad je, u 18. i 19. veku, Rusija započela širenje na jug, preuzimajući teritorije Osmanskog carstva. Narodi nad kojima su vladale Osmanlije, Grci, Bugari, Rumuni i Srbi, bili su takođe pravoslavni. Ruski car sebe je smatrao zvaničnim braniocem pravoslavlja. Ali je pod vlašću reakcionarnog cara Nikolaja I (1825–1855), crkva je postala instrument represivne države. Zvanična državna ideologija bila je “trojstvo”, samodržavlje, pravoslavlje, nacija. Sveštenike je plaćala država, imali su status službenika, i koristila ih kao policijske doušnike. Doktrina crkve pružila je carizmu snažno ideološko opravdanje, a sveštenici bili posrednici policijske vladavine u ruralnim oblastima. Gvozdeni stisak države nad Crkvom dodatno je ojačan pod carem Aleksandrom III (1881–1894). Rastom nacionalizma u 19. veku, uz pravoslavnu religiju, pojavila se i nova teorija legitimacije. Od nacionalne ekspanzije Rusija je krenula u imperijalnu ekspanziju, na slovenskim osnovama.

Panslavizam je potekao iz slavjanofilskog pokreta koji je slovenskim narodima pripisivao jedinstvene etničke i duhovne osobine. Panslavizam je pozivao na ujedinjenje svih slovenskih naroda. Caristička vlast je u odnosu na pokret u početku bila donekle rezervisana. Narodnost je pozivala na tobožnju “suštinu” ruskog naroda, jedinstveni karakter koji bi se izrazio u navodno urođenoj, prirodnoj dobroti, u strpljenju, u detinjoj veri, u sposobnosti da pati, i u tihoj potčinjenosti “ocu” caru. Caristička vlast strahovala je od demokratskog potencijala populističkih narodnjaka i panslavizam učini novim uporištem autokratske države. Panslavizam je vremenom ionako odustajao od izvornih, mada slabih, demokratskih poruka. U Rusiji nije postojala srednja klasa koja je u Nemačkoj prihvatila pannemačke ideje. Panslovenske ideale širio je tanak sloj urbane inteligencije koja je bila dvostruko izolovana, i od društva i od državne birokratije. Zadatak objedinjavanja svih Slovena smatrao se važnijim od unutrašnjih demokratskih reformi, i verovalo se da je snažna i autokratska Rusija najbolja garancija za oslobađanje potlačenih “bratskih naroda” u južnoj Evropi od osmanske vlasti.

Položaj cara, međutim, nije bio jednoznačan. Car je preuzeo ulogu “oslobodioca” slovenskih naroda koji su živeli pod osmanskom vlašću, ali je morao biti oprezan da ne uvredi Austriju i Prusku, pa Nemačku, koje su imale velike slovenske manjine. Zvanični “imperijalni nacionalizam” bio je zasnovan na postojanju i potrebama carstva, i nije imao veze s pravom samoopredeljenja naroda. Budući da je Rusko carstvo obuhvatalo mnoštvo različitih naroda različitog etničkog porekla i različitih religija, car nije mogao da podržava isključivi etnički ruski naci-

onalizam. Tek je Aleksandar III usvojio panslavistički “velikoruski” nacionalizam. Tu politiku nastavio je njegov sin Nikolaj II (1894-1917).

Panslavistička ksenofobija opravdavala se mržnjom za koju se verovalo da je stranci osećaju prema ruskom narodu. Novi ruski nacionalizam pokrenuo je talas represije u ruskom delu Poljske i baltičkim provincijama nad manjinama “strane rase” (*inorodci*) koje nisu mogle biti asimilovane. Ali su prvi na udaru bili Jevreji. Rusija je nasledila najveću jevrejsku populaciju nakon podela Poljske tokom druge polovine 18. veka. Antisemitizam je postao zvanična državna politika. Jevreji su inače optuženi za ubistvo cara Aleksandra II 1881. Prvi veliki talas pogroma trajao je tri godine, pljačke, silovanja i ubistva. Carska vlast je podržala pokret. Eminencija carističkog režima, savetnik trojice careva, pravnik Konstantin Pobjedonoscev navodno je najavio da će “trećina Jevreja biti preobraćeni, trećina će emigrirati, a ostali će umreti od gladi”. “Majskim zakonima” 1882. konfiskovana je jevrejska imovina u ruralnim oblastima, a univerzitetska kvota ograničila broj jevrejskih studenata. I odluke Berlinskog kongresa 1878. ruski antisemiti vezivali su za aktivnosti međunarodnog Jevrejstva. Vodeću ulogu u širenju antisemitizma preuzeo je panslavistički pokret koji je naročito osnažio nakon izgubljenog rata s Japanom i Revolucije iz 1905. Tajna policija sastavila je pamflet “Protokoli sionskih mudraca”, o izmišljenoj jevrejskoj zaveri za dominacijom svetom, koji je distribuiran Evropom, u dvadesetim i u SAD, i bio jedno od polazišta nacističkog antisemitizma.³

Oktobarska revolucija 1917. obećavala je novi početak. U građanskom ratu 1918- 1922. boljševici su ponovo osvojili većinu izgubljenih teritorija bivšeg carstva. Ponovo se postavio izazov uspostavljanja vlasti nad ogromnom teritorijom. Do kraja 19. veka, kad je okončana teritorijalna ekspanzija, centralizovana autokratska carevina okupila je više od sto etničkih grupa na različitim stupnjevima razvoja. Lenjin je nazivao Rusku carevinu zatvorom nacionalnosti. Razvučena u vremenu i prostoru, Rusija je opstajala, opirala se osvajačima, negujući kolektivističko osećanje da je posebna, ali se sporo menjala. U polemici o budućnosti sovjetskih teritorija, na čelu Narodnog komesarijata (Ministarstva) za nacionalnosti, Staljin nije bio spreman da sovjetskim republikama poveri samostalnost. Za Lenjina je takav centralizam suviše podsećao na carističko uređenje, i predložio je savezu ravnopravnih sovjetskih soci-

³ Za Rusiju, panslavizam, antisemitizam, boljševizam: Benjamin Pinkus. *The Jews of the Soviet Union: The History of a National Minority*. Cambridge University Press, 1998; Haberer Erich. *Jews and Revolution in nineteenth-century Russia*. Cambridge University Press, 1995; The Bolsheviks: Adam B. Ulam. *The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*. Harvard University Press, 1998.

jalističkih republika. Lenjinov Sovjetski Savez pretvarao se da je dobrovoljno udruženje. Sovjetski Savez nije definisan kao nacionalna zajednica, nego kao zajednica radničke klase, ne samo Rusije nego i celog sveta. Tako je caristički ruski nacionalizam preobražen u univerzalizam koji je, umesto sebi, okrenut svetlu.

Oktobarska revolucija 1917. bila je jedan od najznačajnijih, i najdubljih političkih prevrata, i vododelnica društvenog razvoja i međunarodnih odosa, ali prelom nije bio potpun. SSSR je sačuvao logiku ruske teritorijalne imperije. Kad je imperija propala, počelo se razmatrati, kako da se ona ponovo uzdigne, na novim osnovama, u nametnutim okvirima novog vremena.

Panslavistički nacionalizam i komunistički internacionalizam zadržali su važne sličnosti. Komunistička Rusija ostala je posebna nacija, ali ne zbog pretpostavljene duhovne, biološke ili kulturne superiornosti ruskog naroda, nego svoje uloge u svetskoj revoluciji. Druga zajednička osobina bila je kolektivna paranoja. Sindrom opkoljavanja koji je otkrivao caristički režim veka ponovio se u tek nastalom Sovjetskom Savezu, koji se proglasio neprijateljem kapitalističkog sveta. Od dolaska na vlast, 1924, a naročito u toku tridesetih, Staljin je, takođe po ugledu na carizam, postao i novi samodržac.

Tajni protokol Pakta Molotov-Ribentrop, dogovora nacističke Nemačke i Sovjetskog Saveza iz 1939, omogućio je Staljinu da pripoji tri baltičke države, Litvaniju, Latviju i Estoniju, deo Poljske i Besarabiju (Moldavija), i da napadne Finsku. Sovjetska agresija, koja je krenula svega dve nedelje nakon nacističke, nije imala nikakve veze s međunarodnom klasnom borbom, i više je aludirala na obnovu carističke imperije. Tek je iznenadni napad nacističke Nemačke 1941. primorao Sovjetski Savez da promeni stranu, i da, u odbrambenom ratu, univerzalističke pretenzije ostavi po strani. Rat se nije slavio kao "veliki proleterski rat", ni kao "veliki sovjetski rat", još manje kao rat protiv "klasnog neprijatelja", propisan je, za pamćenje, kao Veliki otadžbinski rat.

Sovjetski Savez nastavio je carističku politiku masovnih progona. Tokom čistki u tridesetim i četrdesetim 20. veka NKVD (Народный комиссариат внутренних дел) je likvidirao oko 16 miliona Sovjeta, a ima procena koje uključuju do 20 miliona žrtava likvidacija, gladi i kolektivizacije. Drugi svetski rat počeo je 1939. napadom nacističke Nemačke i Sovjetskog Saveza na Poljsku, ali je Staljin, nakon nacističke invazije 1941. bio primoran da pređe na stranu antifašističke koalicije. Procene su da je u ratu poginulo 27 miliona Sovjeta. Progoni i čistke nastavljani su nakon 1945, padale su žrtve i politike i ekonomije, nasilne, iracionalne industrijalizacije, kolektivizacije. Staljin je nametnuo na-

silnu industrijalizaciju i kolektivizaciju poljoprivrede, ukinuo privatnu svojinu, seljake zatvarao u kolektivne kombinete, vraćajući ih na kmetovski status, druge premeštao u industrijske gradove. Neposredne ili posredne, ekonomske, žrtvesovjetskih progona bile gotovo ravne onima ratnim.⁴

Nakon čistki iz tridesetih, i ogromnih žrtava u ratu, Staljin je, od 1945, jedino mogao da nacionalizmom, i novim terorom, obezbedi trajanje režima. Pojavile su se i panslavističke parole. Upravo je konferencija u Jalti na Krimu, februara 1945, koja je Staljinu prepustila istočnu Evropu, bila ostvarenje starog panslavističkog sna, ujedinjenje slovenskih naroda istočne Evrope pod ruskom hegemonijom. Diplomata i historičar Džordž Kenan, tvorac ideje “zadržavanja” Sovjetskog Saveza na početku Hladnog rata, smatrao je da je teritorijalno širenje, a ne komunizam, bio Staljinov krajnji cilj, odbrana i proširenje Ruskog carstva. Ta logika je vodila sovjetsku spoljnu politiku do kraja Sovjetskog Saveza. Jedan od oslonaca nove ideje koja je Rusiju ponovo vodila sukobu sa Zapadom, pre svega sa Evropskom unijom, bila je načelna podela sveta na zapadnu i na sovjetsku sferu uticaja koju je nagovestila Jalta, sadržajem i duhom, umesto odlukama. Suprotno dogovoru sa zapadnim saveznicima, Sovjetski Savez je odmah nakon kraja Drugog svetskog rata počeo da radi na rušenju ostataka građanskih partija i vlada u Istočnoj Evropi. Već tada je Džordž Kenan sovjetsko ponašanje objasnio trajanjem tradicionalnih carističkih pogleda na svet potkrepljenih učenjem marksizma-lenjinizma. Bio je uveren da su i caristička i sovjetska ideja neprijateljske u odnosu prema zapadnom kapitalističkom svetu. Sovjetski komunizam bio je za Kenana spoj tradicionalnog ruskog nacionalizma i ekspanzionističke marksističko-lenjinističke ideologije za koju je Zapad glavni neprijatelj. Sovjetski Savez je krenuo da širi teritorije i zauzima nove sfere ili zone uticaja. Kenan je bio uveren da će Sovjetski Savez istruliti sam od sebe. Zato je preporučio da osnovni element svake politike Sjedinjenih Država prema Sovjetskom Savezu bude dugoročno, strpljivo, ali čvrsto i budno obuzdavanje ruskih ekspanzivnih tendencija. Upozorio je, i da je ruska kultura neodvojiv i dragocen segment zapadne kulture, ujedno američke. Savetovao je da, SAD, ako bi se komunizam jednog dana srušio, Rusiju spremno prihvate u jednoj novoj zajednici.⁵

⁴ Stephen F. Cohen. *The Victims Return: Survivors of the Gulag After Stalin*. I. B. Tauris & Company, 2011; Timothy Snyder. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. Basic Books, 2012; *De-Stalinising Eastern Europe: The Rehabilitation of Stalin's Victims after 1953*. Kevin McDermott, Matthew Stibbe (eds.), Palgrave Macmillan, 2015.

⁵ George F. Kennan. “The Sources of Soviet Conduct”. *Foreign Affairs* (25, 1947), 566–582; <https://www.history.com/this-day-in-history/mr-x-article-appears-in-foreign-affairs>

Sovjetski identitet zasnivao se na kolektivnom uveravanju u superiornost sistema i ideologiju jednoga posebnog patriotizma. Komunistička elita bila je povlašćena, svega oko 8% populacije, živela je relativno bolje, ali je sistem bio nesposoban da proizvede osnovna sredstva za život. Pripadnost ruskoj naciji, naročito kulturi, bila je najpoljeznija, i najviše donosila u karijeri. Kulturni uticaji prenosili su se i na bliske narode, Ukrajince ili Beloruse, i na one neslovenskog porekla i islamske veroispovesti. Iz carističke Rusije preuzet je i sistemski antisemitizam, mada je postao prikriiven. Biti Jevrejin, definisano je kao neruska nacionalnost.

Hladni rat bio odvijao se u pretežno mirnom nadmetanju velikih sila, SAD i Sovjetskog Saveza, oko globalnog strateškog prestiža, ali je najvažnija pozornica sukoba, i konkretan predmet sukoba, bila poseljena Evropa. Rusija je upravo zahvaljujući Evropi stekla status velike sile. Naučila je da prihvata pravila i prakse međunarodnih odnosa, igrala važnu ulogu u "koncertu" evropskih sila 1815-1914, ulazila u saveze, sprovodila reforme. Sovjetski savez se privremeno povukao iz Evrope 1917, a prvo naredno evropsko savezništvo bio je pakt s nacističkom Nemačkom 1939, koji je omogućio podelu Poljske, i aneksiju, baltičkih država. Staljin je očekivao da će savez potrajati, i bio iznenađen napadom Nemačke 1941. Sovjetska Rusija nastavila je da sprovodi domaću represiju koju je od 1945. počela primenjivati i u sovjetskom lageru u istočnoj Evropi. Sovjetski Savez postao je 1949. nuklearna sila, ali s mizernom ekonomijom i žalosnim društvenim razvojem.

Stvarnost, svakodnevica prvog Hladnog rata bila je podeljena Evropa. Kako bi održavao ekonomiju i bio prisutniji u zapadnom svetu, Sovjetski Savez održavao je posebne veze s Francuskom u šezdesetim, i sa Zapadnom Nemačkom u sedamdesetim, pokušavajući da ih izdvoji iz zapadne alijanse. Ekonomski kolaps istočne Evrope primorao je sovjetskog lidera Mihaila Gorbačova da, od 1985, menja odnos prema Evropi i SAD. Pozivao se na "zajednički evropski dom" tražeći izlaz iz hladnoratovske stvarnosti podeljene Evrope. Bio je mlad, nasmejan, bio prvi svjetski lider koji se javno pojavljivao sa suprugom, i skupo odevenom, nudio je pomirljive poruke, isticao se nakon decenija sive sovjetske gerontokratije. Odnos prema Evropi menjao je popuštanjem u istočnoj Evropi, dopuštajući da komunizam mirno kolabira. Istočnoevropske države vratile su pun suverenitet. Moglo se zaključiti, hladnoratovskom logikom, da je Rusija u Evropi postala najmanje uticajna kad se otvorila evropskoj ideji.

Zvanična sovjetska ideologija zasnivala se na uverenju o superiornosti sovjetskog socijalizma nad zlom zapadnog kapitalizma, a SAD su bile neprijatelj čija je namera da uništiti SSSR. Sovjeti su ipak neg-

de prikrivali osećaj inferiornosti zbog ekonomske i tehnološke zaostalosti. Ratno savezništvo bilo je samo privremeno. Sovjeti su se žalili da im Zapad nikad nije dovoljno priznao zasluge za ulogu u Drugom svetskom ratu, naročito da, navodno, nije poštovao žrtve na istočnom frontu. Već je Konferencija u Jalti 1945. podelila Evropu, umesto da je ujedini na osnovama zajedničkih vrednosti i prioritetima obnove i suočavanja s nasleđem totalitarizma. Staljinov prioritet bio je da politički i ekonomski potčini sve države u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi koje su pripale sovjetskoj sferi uticaja.

Trka u naoružanju koja je mogla odvesti svet do rubova nuklearne katastrofe posustala je u deceniji detanta 1972-1979. Dogovor o kontroli strateškog naoružanja bio je moguć zahvaljujući pojavi Kine koja je zapretila sovjetskom monopolu na svetski komunizam, ali i sovjetskom uticaju u Trećem svetu, u Pokretu nesvrstanih, i u odnosima sa Zapadom. Na američko otvaranje prema Kini, i obratno, Sovjetski Savez odgovorio je približavanjem Sjedinjenim Državama. Sovjetima je odgovaralo podsticanje ekonomske saradnje i modernizacije uvozom zapadnih tehnologija, a trka u naoružanju je u međuvremenu postala jedan od činilaca ekonomskog zaostajanja. Helsinški sporazum iz 1975. najavio je primenu novih standarda ljudskih sloboda i prava, uključujući međunarodne odnose.

Sovjetski Savez je i u godinama detanta nastavio da podržava svoju klijentelu u Trećem svetu. Pobeda Izraela u Jom Kipur ratu 1973. mogla je da postane još jedan povod za oštrij sukob sa SAD. Prekretnica je ipak bila sovjetska invazija Avganistana 1979. koja je zapretila prodrom sovjetskog uticaja do Persijskog zaliva. Odnosi su se dodatno zaostriili smrću Leonida Brežnjeva i pobedom Ronalda Regana na američkim predsedničkim izborima. Gerontokratija je bila posebno opterećenje u odnosima. Stil sovjetske vladavine promenio je novi lider Mihail Gorbačov koji se prvi put sreo s Reganom krajem 1985. na obali Ženevskog jezera. Sudbina sveta se počela zasnivati i na njihovom ličnom odnosu. Već 1987. SAD i SSSR dogovorili su se o ukidanju nuklearnog oružja srednjeg dometa, a Gorbačov se rukovao s prolaznicima na aveniji Konektikat. Gorbačov je 1989. pustio Istočnu Evropu, 1990. se ujedinila Nemačka. Novi američki predsednik Džordž Buš obećao je podršku Gorbačovu, SSSR podržao SAD tokom Prvog zalivskog rata. SAD su podržale Gorbačova prilikom pokušaja udara, i opredelivši se, u tom trenutku, protiv Borisa Jeljcina koji se smatrao nepouzdanim. Buš nije imao nameru da doprinese raspadu Sovjetskog Saveza koji je raspolagao ogromnim nuklearnim arsenalom. Ali se to ipak dogodilo, gotovo samo po sebi.

Važnu ulogu u nastanku i nestanku Sovjetskog Saveza igrala je Nemačka.⁶ Odnosi Nemačke i Rusije u 20. veku bili su ključni za bezbednost i strukturu Evrope. Nemačka je bila i podrška u razvoju ruske imperije u epohi prosvetiteljstva. Rusi su se divili nemačkoj tehnologiji i organizaciji. Karl Marks inspirisao je ruske radikale, Hegel slavjanofilski pokret i ruski nacionalizam. Carevi Vilhelm II Nikolaj II čitali su *Protokole Sionskih mudraca*. Nikolaj II je taj otrovni pamflet poneo u svoj egzil u Ekaterinburg, gde su ga potom boljševici s porodicom likvidirali. Nakon Oktobarske revolucije i nemačkog poraza u Prvom svetskom ratu uspostavljeni su, Rapalskim ugovorom 1922, novi odnosi između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Drugi svetski rat počeo je zajedničkim napadom na Poljsku 1939. Pakt Molotov-Robentrop je omogućio je da Sovjetski Savez ostane van rata naredne dve godine, a tajni protokoli podelili teritorije Poljske i baltičkih država.

Nepostojanje prirodnih barijera između Nemačke i Rusije uticalo je na identitete i ponašanje. Kompatibilne ekonomije, ruske sirovine i nemačka manufaktura, proizvodile su i saradnju i sukobe. Rusija je iskusila nemačku agresiju 1941, Nemačka osećala rusku, ili sovjetsku pretnju nakon 1945. Preko Nemačke je Sovjetski Savez mogao napasti Zapadnu Evropu. Ishodom Drugog svetskog rata Nemačka je podeljena, a Staljin iskoristio nemačke reparacije kako bi podigao uništenu ekonomiju. Podeljena Nemačka, i podeljeni Berlin bili su simboli podeljene Evrope, ili sveta, ali je svojom "istočnom politikom", od 1970, nemački kancelar Vili Brant krenuo da tu simboliku potiskuje novim oblicima saradnje. Pad komunizma počeo je rušenjem Berlinskog zida 1989. Nemačko ujedinjenje 1990. bilo je konačni čin u padu i raspadu Sovjetskog Saveza kao imperijalnog projekta. Kontrola nad istočnom Nemačkom i istočnim Berlinom bila je važna za odnose Istoka i Zapada u Hladnom ratu.

Nemačka je ujedinjenjem postala veća ali siromašnija. Ujedinjenje je, kako se procenjuje odnelo tadašnjih 1,7 triliona dolara. Budućnost je bila neizvesna. Kriza vlasti u Sovjetskom Savezu mogla je dovesti u pitanje povlačenje sovjetskih trupa iz Istočne Nemačke. Nakon propasti Sovjetskog Saveza, Nemačka je bila glavni izvor ekonomske podrške za Rusiju i njenu tešku postkomunističku tranziciju. Nemačka je verovala da razume situaciju Rusije bolje od drugih, crpeći vlastita iskustva nakon poraza 1945. SAD su pogrešno verovala da će se ruska transformacija iz socijalističke u demokratsku državu i ekonomiju slobodnog tržišta odvijati brzo. U Nemačkoj se ta tranzicija predviđala za narednih ne-

⁶ Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019), 149-202.

koliko decenija. Nemačka se suočila s zastrašujućim ekonomskim i socijalnim izazovima ujedinjenja, ali je postala zagovornica Rusije u evropskim strukturama. Četiri bilateralna pitanja dominirala su u njihovom odnosu tokom devedesetih: povlačenje sovjetskih trupa, etnički Nemci, ekonomske veze i podrška Nemačke unutrašnjoj evoluciji Rusije.

U trenutku nemačkog ujedinjenja na teritoriji istočne Nemačke bilo je više od pola miliona sovjetskih vojnika i njihovih porodica. Rusija je pristala da povuče trupe u roku od četiri godine, ali proces nije bio samo logistički izazov za Rusiju i Nemačku, nego i zbunjujuć. U koju će se zemlju vratiti? SSSR se podelio na petnaest nezavisnih država. Skoro trećina oficira bili su Ukrajinci. Ipak su se svi povukli do 1994. Bio je nejasan i položaj etničkih Nemaca u postsovjetskoj Rusiji. Mnogi od potomaka doseljenika iz 18. veka, bili su deportovani u Kazahstan i Sibir nakon nemačke invazije 1941. Neki od njih nastojali su da emigriraju u Zapadnu Nemačku tokom sovjetskog razdoblja. Nakon ujedinjenja, Nemačka je pokušala da podstakne etničke Nemce da ostanu u postkomunističkoj Rusiji, ali nije bila uspešna. Nemci su bežali od nereda i siromaštva, a nisu se suočavali sa onim preprekama emigraciji kao u sovjetsko vreme. Ukupno je 1,2 miliona etničkih Nemaca emigriralo iz bivših sovjetskih država u Nemačku nakon ujedinjenja. (Ironično, mnogi od njih docnije su ušli u pro-Putinov blok.)

Pad komunizma i nestanak Sovjetskog Saveza bili su traumatični, mada je nastupilo jedno olakšanje. Rusija je ostala najveća teritorijalna država na svetu i nuklearna sila, i nikad nije izgledalo da je konačno poražena. Nestanak sovjetske imperije nije se uvek doživljavao u konačnom, trajnom smislu. Sovjetska ideologija nestala je samo iz zvanične politike. Novim uzdizanjem strateških moći Rusije, da utiče na sudbinu sveta, Evropa se počela vraćati u hladnoratovsko stanje, koje je gotovo u svemu bilo novo.

Rusiju je najviše pogodio gubitak teritorija koje su je štitile od ostatka Evrope, s kojom Rusiju ne dele prirodne prepreke, nego ih vezuje ogromna ravnica. Na Crnom moru Rusija je zadržala luku Sevastopolj, na Baltiku enklavu Kaliningrad. Deo teritorija koje su bile deo imperijalne i sovjetske Rusije postale su nezavisne države. Istočna Evropa oslobodila se sovjetske političke kontrole i sovjetskih trupa.⁷

⁷ Sevastopolj je u Sovjetskom Savezu bio takozvani "zatvoreni grad", svi nerezidenti morali da se obrate vlastima za privremenu dozvolu za posetu gradu. Sevastopolj, Krimski oblast bila je deo Ukrajinske SSR od 1954. Ruska Duma je 10. jula 1993. proglasila Sevastopolj "saveznim ruskim gradom", 20. jula 1993. je Savet bezbednosti UN osudio tu odluku. U maju 1997. Rusija i Ukrajina potpisale su Ugovor o miru i prijateljstvu, isključujući teritorijalne pretenzije Rusije na Ukrajinu. Bivša sovjetska crnomorska flota i njeni objekti bili su podeljeni između ruske Crnomorske flote i ukrajinske ratne mornarice. Kao i na ostatku Krima, ruski

Do sredine devedesetih Rusija je pokušavala da oponaša evropske uzore. Nameravala je da uđe u G-7, Svetsku trgovinsku organizaciju, Savet Evrope. I dok se Rusija približavala Evropi, od nje su otpadali istočnoevropski sovjetski sateliti, u nameri da takođe uđu u zajedničke evropske institucije, i integrišu se u zapadni svet. Veliki udarac bilo je osamostaljenje baltičkih republika, i zbog strateškog značaja, i zbog prisustva ruskih zajednica, koje su preostale iz okupacione administracije i bezbednosnih službi. Tokom devedesetih razvijala se trgovina sa Evropom. Brisel i Moskva potpisali su 1994. Sporazum o partnerstvu i saradnji (Partnership and Cooperation Agreement) koji je počeo da se primenjuje 1997. Verovalo se da će ekonomske veze podstaći razvoj političkih odnosa.

Sovjetski Savez se srušio sam od sebe. Ali je nastupila tek jedna decenija privremenog prekida imperijalističke ekspanzije i kolonijalnog potčinjavanja susednih naroda. Univerzalna ideja, i univerzalno carstvo, propali su zbog neefikasne planske i centralizovane državne ekonomije, neslobode, korupcije i birokratskog opterećenja. Pojavila su se mišljenja, da je ekonomija opterećena subvencijama siromašnim regnima, i da ekonomske reforme i modernizacija podrazumevaju napuštanje kolonijalne prošlosti.

Zbog tajnosti procesa i nejasnih odluka nastajalo je uverenje da se SSSR raspao zbog spoljnih pritisaka. Postavilo se pitanje, kako je nuklearna supersila koja je obuhvatala desetinu zemljine kopnene mase mogla jednostavno da nestane. Kako se nije moglo ukazati ni na jedan konkretan događaj, ili odluku, pojavile su se i teorije zavere, koje je počela da koristi sama Rusija, kako bi prikupila novu snagu za svoju novu ulogu u svetu. Ta snaga je, ipak, pre svega bila u svesti o kontinuitetu, i o potrebi za kontinuitetom.

Uverenja nove ruske imperije zasnivala su se na ideji nove evroazijske političke strukture, u kojoj će Ruska Federacija biti političko jezgro, a ruski jezik važan činilac reintegracije. Nakon raspada Sovjetskog Saveza, 22 miliona Rusa zateklo se izvan Rusije. Garanti ruskog uticaja u evropskom susedstvu će ruske zajednice u novim nezavisnim državama, Ukrajina, Belorusija, baltičke republike, koje će matica da "zaštiti". Po istom modelu, istom linijom mišljenja, već se raspadala Jugoslavija.

Evropa je uvek bila privlačnija kao ekonomski nego kao politički uzor, ali uzor samo za odabrane. Od Petra Velikog do Putina, ruski samodršci divili su se Evropi kao zbiru tehnološki naprednih zajednica, ali su se evropski politički sistemi smatrali neprimenljivim jedinstvenim

---

je i dalje bio dominantan. Rusija nikad nije prihvatila gubitak Sevastopolja. Rusija je 2014. pripojila Sevastopolj ostatku Krima.

uslovima u Rusiji. Putin je svoju neograničenu vlast izgradio upravo na manipulacijama osetljivim sentimentima, konkretno i uverenjima o navodnoj velikoj i slavnoj prošlosti, i utiscima o neuspešnoj tranziciji. Putin je smatrao da su pokušaji Evropske unije da uvuče Rusiju u svoju "zajednicu vrednosti" izazov njegovom sistemu "upravljane" ii "suverene" demokratije.

Rusija je održavala važnije odnose sa Evropom nego sa Azijom, ali Evropa nakon 1991. nije uspjela da integriše Rusiju. Rusija nije želela, i nije bila u stanju da prihvati evropske uslove za integraciju. Evropa i Rusija se nisu dogovorile, gde je Rusiji trajno mesto. Evropa je za Rusiju bila važna politička ideja, ekonomski model, politička i geografska realnost. Ali je ideja Evrope bila neprihvatljiva i carističkim i sovjetskim vlastodršcima i elitama. Ideja Evrope nastala je iz nasleđa racionalizma i prosvetiteljstva, i razvila političku kulturu individualizirane, reprezentativne vlasti, verske tolerancije, vladavine prava i ljudskih sloboda, slobodnog kapitalizma i otvorene demokratije. Rusijom su vladali carevi, apsolutni monarsi, potom komesari i generalni sekretari, s malo institucionalnih ograničenja. Rusija se, pred izazovom demokratizacije, suočavala s nepostojanjem politički i ekonomski emancipovane srednje klase.

Mala grupa prozapadnih liberala oko Jeljcina nameravala je da redefiniše ruske interese kako bi se Rusija pridružila Zapadu. Politički najuspešniji mladi diplomata Andrej Kozirev postao je ministar spoljnih poslova nakon neuspešnog puča protiv Jeljcina 1991. Stari diplomati bili su konsternirani. Kad ga je 1996. na funkciji nasledio sovjetski diplomata Jevgenij Primakov, bio je to prvi od snažnih i jasnih pokazatelja, da je Rusija napustila prvobitni postsovjetski kurs, odbacujući, postupno, nominalno prozapadno opredeljenje. Antizapadni sentimentii jačali su kako su odmicala devedesete.

Promena stava mogla se naslutiti već tokom prve oružane NATO intervencije ikad, koja se 1995. odigrala u Bosni i Hercegovini 1995. Rat na Kosovu koji je zatim izbio 1998. bio je potvrda da Milošević nije činilac mira i stabilnosti, nego svaka suprotnost toj floskuli, a naročito da nema nameru da poštuje duh postignutih sporazuma. Iste godine još jedan ekonomski krah oslabio je Rusiju. Jeljcinovo zdravlje išlo je na gore, njegovo ponašanje bilo sve manje razumljivo i razumno.

Drugi hladni rat počeo je upravo u ostacima Jugoslavije, čija je nasilna dezintegracija bila neuspeh jednoga istorijskog iskustva, te prve, male, balkanske Evrope integrisane u poslednjim godinama Prvog svetskog rata, i obnovljene u poslednjim godinama Drugog svetskog rata. Raspad Jugoslavije podsećao je na raspad Sovjetskog Saveza, a uloga

Srbije na položaj Rusije, snažno militarizirane i ideološki nepopustljive matice.

Zvanična Rusija i Evropska unija krenule su putem uzajamnog nezumevanja i razočaranja. Istovremeno je u Rusiji nastajala nova klasa tranzicionih pobednika, koji su podsticali antievropske sentimente i opredeljenje. Novi bogati Rusi postajali su sve više Evropljani. Pokretali su biznise i trgovali sa evropskim kompanijama i vladama, otvarali u evropskim državama bankarske račune, prebacivali i prali novac, kupovali nekretnine, neki i sportske klubove, slali decu na školovanje, odlazili na letovanje i zimovanje. Posredno, na jedan poseban način, integrisali su se u zapadna društva, a Rusiju, i Evropu, uvukli u Drugi hladni rat.

Politička kriza u Rusiji, za kojom je usledio i ekonomski krah, podudarila se s trajanjem drugog mandata američkog predsednika Bila Klintona, 1997-2001. Predsednik Klinton se tokom prvog mandata više bavio unutrašnjim reformama, i naročito, prilagođavanjem američkog društva novoj etničkoj stvarnosti, u šarolikosti multikulture Amerike koja se ubrzano transformisala zahvaljujući imigraciji sa svih strana sveta. Drugi mandat Klinton je posvetio međunarodnim odnosima. I mada se moglo zaključiti da je Hladni rat posustao, Klinton je smatrao raspad Sovjetskog Saveza ogromnom bezbednosnom pretnjom. Bilo je, ipak, nagađanja da će postkomunistička Rusija prihvatiti demokratiju i kapitalizam zapadnog stila, kako je rusko društvo, koje je odbacilo komunizam, bilo željno promena. Početak devedesetih je u tom smislu, na zapadnoj strani, bio ispunjen optimizmom, koji je od sredine decenije posustajao.

U Rusiji se razvijalo uverenje da je ponižena, siromašna, u neredu, plen grabljivih oligarha. Da je pod diktatom Sjedinjenih Država, čija je globalna agenda štetna za ruske interese. U novoj strukturi odnosa sa Sjedinjenim Državama, Rusija je bila mlad partner koji je izgubio doskorašnju moć. Reforme su vodile širenju društvenih razlika i nepravdi, zapadni podsticaji demokratizaciji se smatrali uplitanjem u unutrašnje stvari i napadom na ruski suverenitet. Osnova Putinove moći postao je odnos prema poslednjoj deceniji 20 veka. Distorzija prošlosti, u smislu promišljanja stvarnih osnova svih problema Rusije, koji nikad nisu nestali, ni njegovom pojavom, omogućila je tome osrednjem pripadniku zloglasne tajne službe da pribavi svu vlast u Rusiji i krene u poduhvat, još uvek, neizvestan, osvetničkog razaranja zapadnog sveta.

Nekoliko krupnih pitanja dominisalo je odnosima SAD i Rusije nakon raspada Sovjetskog saveza. Prvo je nuklearno nasleđe, ali i potencijali za masovno uništenje sila izuzetih iz okvirnog međunarodnog poretka, poput Irana i Severne Koreje. Naredni izazov postala je uloga SAD

i Evropske unije u postsovjetskom prostoru, i u Istočnoj Evropi, u području doskorašnjih satelitskih država, i u bivšim sovjetskim republikama, naročito onima koje su bile od strateške važnosti u novim odnosima Rusije i Zapada, u Ukrajini, na Kavkazu i na Baltiku. Evropska bezbednost zatekla se u novoj strukturi odnosa, EU, SAD, NATO i Rusije, a ta se struktura štaviše ubrzano transformisala nakon pada komunizma. Od posebne važnosti bila je nasilna dezintegracija Jugoslavije, sa svojim zastrašujućim izlivima mržnje, razaranja i masovnih patnji i stradavanja, i sa implikacijama koje su ouhvatale celinu odnosa Rusije i Zapada, bez obzira na mesto i ulogu prostora bivše Jugoslavije koji su se u tom smislu mogli činiti perifernim.

Uspesi Bila Klintona u odnosima s Rusijom bili su denuklearizacija Ukrajine, Belorusije i Kazahstana, saradnja s Rusijom na Balkanu, neutralizacija ruskog protivljenja NATO proširenju, ulazak Rusije u prestižnu G-7, koja je postala G-8. Rusija je favorizovala denuklearizaciju Ukrajine, a Budimpeštanskom deklaracijom se obavezala da će poštovati teritorijalni integritet Ukrajine. Ali je, pod pritiskom ruskih nacionalista, spremnost za saradnju vremenom bila sve manja. Do 1999, kad je Vladimir Putin postao premijer, odnosi Rusije i Ukrajine su ponovo zahladneli.

Primirje, nakon prvog Hladnog rata, proteklo je i u procesu postepenog otvaranja Kine. Odnosi Zapada i Istoka postali su naročito složeni pojavom komunističke Kine u međunarodnoj politici. Ričard Nikson i Henri Kisindžer približili su SAD Kini računajući na njen rivalski odnos sa Sovjetskim Savezom u komunističkom svetu. Nakon Staljinove smrti Mao Ce-tung je smatrao da mu pripada liderstvo u međunarodnom komunističkom pokretu, a Nikita Hruščov nije imao nameru da mu prepusti tu ulogu. U svojoj "istočnoj politici", kancelar Vili Brant je Zapadnu Nemačku približio Sovjetskom Savezu kako bi unapredio i odnose sa Istočnom Nemačkom (DDR). Tada su postavljene osnove za nemačko ujedinjenje. Pad komunizma u Istočnoj Evropi i nestanak sovjetske imperije zabrinuli su Kinu, bez obzira na prethodno rivalstvo sa Sovjetskim Savezom. Zapad je bio optimističan, ali oprezan, u odnosima s Jeljcinovom Rusijom. Jeljcin je, vremenom, bio sve manje predvidiv, i uračunljiv. Bile su jasne sprege između ruske unutrašnje i međunarodne politike. Uvereni da demokratije ne mogu ratovati jedni protiv drugih, liberalni internacionalisti, bliski američkoj administraciji američkog predsednika Bila Klintona, smatrali su da su unutrašnje reforme u Rusiji imperativne, i da će promena vlasničke strukture voditi demokratizaciji politike i otvaranju društva.

Nakon decenije neuspešnih reformi, haotične mogulske tranzicije, ekonomskog i društvenog nereda, Rusija se vratila samovladi. Novi vlasnici državnih i ekonomskih resursa pripadali su, većinom, novoj generaciji prethodne sovjetske nomenklature. Zato su suštinske promene bile slabe, i plitke.

I dok se Hladni rat odvijao u globalnom rivalstvu SAD i Sovjetskog Saveza, a Evropa bila privremeno zacementirana blokovskom podelom, Drugi hladni rat nastao je u sukobu nove imperijalne Rusije i Evropske unije. Evropa je za novu Rusiju najveće tržište za izvoz energenata, dok su evropski izvoz i investicije podsticali ruski ekonomski rast. Ali je Evropa bila i simbol frustrirajućeg istorijskog iskustva. Evropa je bila ključni američki saveznik u obuzdavanju sovjetske moći. Evropa je bila nadahnuće sovjetskim satelitima koji su odbacili komunizam i ušli u proces evropske i evroatlantske integracije. Rusija je zato počela da poziva i na svoj evropski i na svoj azijski identitet. Ali ona stvarno nije, u potpunosti, pripadala nijednome od tih svetova.

Vladimir Putin je na vlast došao zahvaljujući nezadovoljstvima nakon raspada Sovjetskog Saveza i stanja bezakonja u Ruskoj Federaciji, u toku decenije između 1991. i 1999. Njegov uspon postao je i politički odgovor konzervativnih snaga udruženih u ideji obnoce carističke i sovjetske tradicije. Vojska, tajne službe i crkva kontrolom pokušavali su da obnove rusko carstvo u novoj arhitekturi svetske politike i ekonomije. Putinovo poreklo, i snage na koje se oslanjao, najavili su da će se oživeti pojedinosti sovjetske ideologije i manira vladanja. Putin je imao podršku društva hranjenog generisanim osećanjima anksioznosti, nemoći i teorijama zavere, dok se duboka država osećala nelagodno u strateškom prekidu koji je stvorila američka globalna, gotovo jednostrana sila. Uključivanjem carske tradicije u sovjetsko nasleđe Putin je obezbedio važan nacionalni konsenzus. Putinov uspeh bio je neposredno zasnovan na prethodnom neuspehu tranzicije i reformi. Zvanična propaganda poistovetila je sve poremećaje u državi i društvu sa evropeizacijom i vesternizacijom. Umesto da se pridruži Zapadu, doktrina oslobođanja od Zapada izgrađena je oko ideje “suverene demokratije”, političkog poretka navodno prilagođenog ruskim interesima i navikama.⁸

---

⁸ Tranzicija i dolazak Putina na vlast: John B. Dunlop. *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*. Princeton University Press 1995; Richard Rose, William Mishler, Neil Munro. *Russia Transformed: Developing Popular Support for a New Regime*. Cambridge University Press, 2006; Anders Aslund. *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. Cambridge University Press, 2007; Osipian, A. L. *Political and Economic Transition in Russia*. Predatory Raiding, Privatization Reforms, and Property Rights (Palgrave, 2019).

Putinova propaganda koristila je strahove i hranila se strahovima. Strah od EU zasnovan je na odbacivanju liberalnih vrednosti, strah od NATO širenja na istok na impulsu za obnavljanjem sovjetske strateške moći. Za Rusiju je unipolarni svet poslednje decenije 20. veka postajao neprihvatljiv. Koristeći istorijski strah od evropskih osvajača, zvanična propaganda je tvrdila da je evropski postmodernizam opasna patologija, sloboda i individualizam destruktivne snage u odnosu na tradicionalne vrednosti ruskog čoveka i ruskog društva.⁹

Sovjetsko carstvo je izgrađeno sa strateškim oslanjanjem na tampon države. Pad komunizma i evropskih integracija lišili su Rusiju susjedstva tampon država. Vremenom je Rusija uključivala unutrašnju propagandu u odnose sa spoljnim svetom, preporučujući povratak konceptu nacionalnog suvereniteta i tradicionalnih vrednosti kao jedinom sigurnom konceptu opšte evropske stabilnosti.¹⁰

Vladimir Putin služio je u istočnoj Nemačkoj i nije naučio engleski. Prvi put je saradivao sa Amerikancima kao zamenik gradonačelnika Sankt Peterburga, zadužen za ekonomsku saradnju. Zapadnjaci su ga smatrali profesionalnim i otvorenim. Tada je uspostavio saradnju sa Henrijem Kisindžerom, koji je u naredne dve decenije bio jedan od najuticajnijih relativizatora i važnih pojedinosti i suštine Putinove vladavine.¹¹

Putin je naučio, da u svojoj globalnoj, ne samo domaćoj propagandi, mora koristiti uticajne Amerikance. Na početku političke karijere, koliko je poznato, nije gajio posebno antagonistička osećanja prema Sjedinjenim Državama. Izjašnjavao se, da namerava da modernizuje Rusiju, sprovede ekonomske reforme, smanji korupciju, i uspostavi konstruktivne veze sa Zapadom.

Postimperijalna istorija Rusije bila je samo privremena. Rusija je krenula da obnavlja imperiju formalnim savezima i unilateralnim postupcima. Ujedinjenje s Belorusijom uspostavilo je tampon zonu prema Evropi, slično Abhazija i Južna Osetija na Kavkazu. Institucionalna izgradnja odvijala se u okvirima Evroazijske carinske unije, Evroazijske

⁹ Glazychev, V. "The 'Putin Consensus' Explained" In *What Does Russia Think?*, eds. Krastev, I., Leonard, M., Wilson, A. (London: European Council on Foreign Relations, 2009), 9-14; Robinson, N., Milne, S. "Populism and political development in hybrid regimes: Russia and the development of official populism". *International Political Science Review* (34, 4, 2017), 412-425.

¹⁰ Snyder, T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America* (Tim Duggan Books, 2018), 31-68.

¹¹ *Center for Strategic and International Studies* "think tank" sa sedištem u Vašingtonu, osnovao je Međunarodno akcijsko povereništvo za Sankt Petersburg. Kopredsednici bili Henri Kisindžer i gradonačelnik Anatolij Sobčak.

ekonomske unije i Evroazijske unije. Ksenofobija i svojstveni kolektivni egoizam, uverenje u posebnost, u naročitu misiju, nisu ometali imperijalne planove. Ruska imperija 21. veka zasniva se na ideji ruske nacije, ali nije isključivo nacionalistička.¹²

Kad je Putin propast Sovjetskog Saveza nazvao “najvećom geopolitičkom katastrofom dvadesetog veka”, on je računao na nostalgiju, mada je krivio neuspešni komunistički sistem za nestanak Sovjetskog Saveza. Putinova kritika sovjetskog komunitma odnosila se, međutm, na neuspeh u ostvarenju namera, a ne i na namere i njihovu suštinu.

Putinovo carstvo nije komunističko, ali je zadržalo sva svojstva sovjetske imperije koja je mogao prilagoditi novom vremenu.

Nakon nestanka sovjetske imperije Zapad je osetio olakšanje, i razvijao očekivanja, kako se ispostavilo neosnovana, da će Rusija postati demokratska i slobodna. Rusiju su uključili u G-8, i postala je članica Saveta Evrope. Time je stekla položaj među demokratskim državama koji nije zaslužila. Dajući Rusiji status punopravne demokratske države, Zapad se pozvao na “demokratski duh”, nadajući se da će se Rusija, prihvaćena kao članica kluba, početi da se ponašati kao članica Kluba.

Putin je zadržao fasadu višestranačke demokratije, ali se se izbori potkradali i falsifikovali, korupcija postala systemska, demokratske slobode zgažene, ubijali se novinari, advokati i aktivisti za ljudska prava. Zloglasni KGB prekršten je u FSB (Федеральная служба безопасности Российской Федерации), s funkcijom jednog od čuvara poretka, ujedno i jednog od gospodara.

Nov politički poredak sazrevao je u nastojanjima da se pomire ruska caristička i sovjetska tradicija. Posebnost političkog i društvenog razvoja zasnivala se i na poštovanju ogromnih žrtava u ratovima 20. veka.

Ruski predsednik Vladimir Putin je u važnim osnovama rehabilitovao Staljinovu istorijsku ulogu. Staljin je postao neposredan Putinov preteča, patriota i veliki lider koji je svetu nametnuo strahopoštovanje. Staljinovom političkom rehabilitacijom gradilo se novo osećanje zajednice i patriotizma, određeno, vremenom, sve oštrijom opozicijom prema zapadnom svetu. Mirenjem carističke i sovjetske tradicije Rusija se vratila despotiji. Despotska vladavina uskraćuje osnovne ljudske slobode i građanska prava. I u Carskoj Rusiji, i u Sovjetskom Savezu većina stanovnika bili su siromašni podanici, vezani za zemlju ili stanište, bez slobode da se kreću i donose za sebe važne odluke. Despotski car ne legitimše svoju apsolutističku vladavinu pozivanjem na narodnu volju, već na božansko pravo, ili autoritet partije. Zato se Putin vraćao na Sta-

¹² McNabb, D. E. *Vladimir Putin and Russia's Imperial Revival* (CRC Press, Taylor & Francis Group 2016), 65-66.

ljina, ali ipak podsećajući na njegove zločine. Građani su vlasništvo gospodara, države i partije.

Putin je obnavljao i zajednička osećanja o veličini, važnosti i misiji nove Rusije. Razumeo je, i prihvatio, da desetine miliona Rusa u sebi čuva jedno idealizirano, iskrivljeno sećanje na Staljina. I dok je Putin dopuštao izvestan otklon u odnosu na Staljinove zločine i strahovladu, taj oprez bio je samo fasada pred suštinom obnove Staljinovog kulta, koji je postavio u osnove sopstvene uloge novog samodršca. Tako su nastali Državni muzej istorije Gulaga i "Zid tuge" posvećen milionima žrtava progona, u centru Moskve.

Putin je preuzeo i postsovjetski sistem kleptokratije, mada je svoju političku platformu postavio na obećanjima da će se obračunati s neredom, siromaštvom i mogulima. Učinio je upravo suprotno, uništavajući institucije koje su bile neefikasne ali donekle slobodne, i izborom sebi lojalnih oligarha, dok je one druge za primer javno i bez milosti odbacivao.

Putin je 2018. u jednoj prilici podsetio da je Rusija raspadom Sovjetskog Saveza izgubila 23,8 posto teritorije, 48,5 posto stanovništva, 41 posto bruto nacionalnog proizvoda, 39,4 posto industrijskog potencijala i 44,6 posto vojnog potencijala. U stvari je poistovetio SSSR i Rusku Federaciju, jer Rusija nije pretrpela gubitak teritorija raspadom Sovjetskog Saveza. Putin nije krivio Gorbačova i Jeljcina, i radije naglašavao teškoće s kojima su se suočavali. Krenuli su u likvidaciju sistema i uređenja koji su postali nepodnošljivi. Gorbačov je napravio prvi korak, a Jeljcin dovršio tranziciju, za koju je Putin verovao da je bila važna. Ali je Rusija izgubila status i ulogu velesile, i Putin je krenuo da ih obnavlja. Sovjetski Savez je izazivao i strah i poštovanje. Kako je nestajalo poštovanje, ostao je samo sopstveni strah. Jeljcin je nastojao da integriše Rusiju u novi svet, kao demokratsku, normalnu, kooperativnu i konstruktivnu silu. Ali je Ruska Federacija okončala svoju prvu deceniju sa uništenom ekonomijom, razbijenom administracijom i demoralisanom vojskom. Sovjetski Savez je izgubio Hladni rat. Gorbačov i Jeljcin su tvrdili da nije bilo pobednika, ali je Rusija osećala nacionalno poniženje. Putin je pre svega računao na to osećanje.

Putin je Drugi hladni rat vratio na teritorijalnu logiku prvog Hladnog rata, koji se zasnivao na stvarnosti posleratne podeljene Evrope. Pozivao se upravo na dogovor postignut na Jalti 1945, pre njegovog rođenja. Putinu nije odgovarao nastavak integracije u evropski zapadni svet. U svojim prvim godinama na vlasti smatrao je da bi Rusija mora-

la da se integriše u zajednicu zapadnih naroda, “ali na svoj način”.¹³ Putin je svoj put samodržca krenuo da gradi upravo u opoziciji ujedinjenoj Evropi koja je postala njegov vrednosni takmac. Putinova propaganda je poistovetila poremećaje u državi i društvu s vesternizacijom. Umesto da se pridruži Zapadu, izgrađena je doktrina oslobađanja od Zapada oko ideje “suverene demokratije”, političkog poretka navodno prilagođenog ruskim interesima i navikama.¹⁴

Kad je 2000. Putin došao na vlast oko tri četvrtine je u Rusiji i dalje bilo siromašno. Većina je izgubila i skromno nasleđe sovjetske ere, medicinske i druge socijalne beneficije, garantovane zarade i penzije, sigurnost profesija. Očekivani životni vek muškaraca je pao ispod 60 godina. U toku samo nekoliko narednih godina, Putin je probudio nade da će stabilokratija, odbacivanjem daleke, neizvesne demokratije, okončati vreme strepnji i poniženja, i ekonomskih i nacionalnih. Zato su počeli da ga zovu “Vladimir Spasitelj”.¹⁵

---

¹³ Sakwa, R. “New Cold War’ or Twenty Years’ Crisis? Russia and International Politics”. *International Affairs* (Vol. 84, No.2, 2008), 245.

¹⁴ Krastev, I. “Sovereign Democracy’, Russian-Style”. *Insight Turkey* (Vol. 8, No. 4, 2006), 113-117.

¹⁵ Service, R. *Kremlin Winter: Russia and the Second Coming of Vladimir Putin* (Picador, 2019), 25-250.

“Danas Jugoslavija, sutra Rusija”

Raspad Sovjetskog Saveza nije uklonio sve prepreke uzajamnom približavanju Rusije i Zapada. U prvim godinama ključni izazov, za Zapad i za globalnu bezbednost, bilo je nuklearno nasleđe. Pojavile su se i sile koje su nastavile da prete svetskom miru, a same sebe su, delimično ili u potpunosti, izuzimale iz okvirnog međunarodnog poretka, poput Irana i Severne Koreje. Bila je upitna i buduća uloga SAD i Evropske unije u Istočnoj Evropi i u postsovjetskom prostoru, u području država sovjetskih satelita, i u bivšim sovjetskim republikama, naročito onima koje su bile od strateške važnosti, u oblastima Crnog mora, Kavkaza i na Baltiku. Prostor odmeravanja snaga postala je i bivša Jugoslavija koja se raspadala ponavljajući obrazac Sovjetskog Saveza, tako da je Srbija, matica jugoslovenskog ujedinjenja koja je preuzela najveći deo snaga federalne vojske, i imala ulogu sličnoj Rusiji, sovjetskoj matici. Evropska bezbednost zatekla se u novoj strukturi odnosa, EU, SAD, NATO i Rusije, koja se ubrzano transformisala nakon 1991. kako su, nakon pada komunizma, ujedinjenja Nemačke i raspada Sovjetskog Saveza, biše države sovjetski sateliti pokazivale nameru da se pridruže zajedničkim institucijama zapadnog sveta.

Za obe strane, i zapadnu i rusku, nasilna dezintegracija Jugoslavije, sa zastrašujućim izlivima mržnje, razaranja, masovnih patnji i stradavanja, bila je važna opomena, da se sporovi moraju rešavati mirno, i u procesu sovjetske dezintegracije, i u procesu uspostavljanja novih odnosa Rusije i Zapada. Ali primer Jugoslavije nije zaustavio izbijanje novih ratova. Jugoslavija je bila evropska periferija, a jugoslovenska paradigma se mogla ponoviti i na bivšoj sovjetskoj periferiji.

Uspesi američkog predsednika Bila Klintona u odnosima s Rusijom bili su denuklearizacija Ukrajine, Belorusije i Kazahstana, saradnja s Rusijom na Balkanu, tako da Rusija ostane održana, neutralizacija ruskog protivljenja NATO proširenju na istočnu Evropu, ulazak Rusije u prestižnu G-7, koja je postala G-8. Rusija je favorizovala denuklearizaciju Ukrajine, a Budimpeštanskom deklaracijom 1994. se obavezala da će poštovati teritorijalni integritet Ukrajine. Ali se pod pritiskom ruskih nacionalista spremnost za saradnju vremenom osipala. Do 1999, kad je Putin postao premijer, odnosi Rusije i Ukrajine su ponovo zahladneli.

NATO širenje na države bivše satelite Sovjetskog Saveza više je od svakoga drugog pitanja vodilo razdoru u odnosima Rusije i Zapada. Rusija je tvrdila da je NATO proširenjem ostala bez mogućnosti da sa Zapadom razvije odnos strateške saradnje. Gorbačov se u februaru 1990,

tri meseca nakon pada Berlinskog zida, kad su SAD raspravljale pripremale pregovore o ujedinjenju Nemačke, nadao da bi Varšavski pakt mogao opstati, tako da ujedinjena Nemačka bude članica oba strateška bloka, ili nijednog. Ministar spoljnih poslova Zapadne Nemačke Hans Dietrich Genšer tada je najavio da će ujedinjena Nemačka ući u NATO ali i da neće biti NATO širenja na istok. Gorbačov se 9. februara 1990. sastao sa američkim državnim sekretarom Džejsmom Bejkerom, koji ga je takođe uverio da će SAD i njihovi saveznici garantovati da se NATO neće širiti na istok, a da će NATO trupe biti razmeštene na istočnim granicama bivše Istočne Nemačke. Nemački kancelar Helmut Kol je ubeđivao sovjetskog lidera da bi istočni deo ujedinjene Nemačke u NATO savezu mogao da ima "specijalni status". NATO proširenje zaista nije bilo na dnevnom redu.

Džordž Kenan je tvrdio da je NATO proširenje bila "najvažnija greška američke politike u vremenu nakon Hladnog rata. On je zahtevao uključivanje Rusije u evropski bezbednosni poredak, upozoravajući da bi njeno izuzeće imalo nepredvidive, opasne posledice. Administracija američkog predsednik Džordža Buša suočila se sa oslabljenom Rusijom i sigurnosnim vakuumom u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Zato je osnovan Severnoatlantski savet za saradnju, forum pod NATO liderstvom koji je trebalo da obuhvati sve postkomunističke države. Severnoatlantski savet za saradnju sastajao se kako bi se razgovaralo o povlačenju sovjetskih trupa iz Istočne Evrope.¹⁶

Države Centralne i Istočne Evrope, nedavno oslobođene sovjetske dominacije, kontrole i suočene sa iskušenjima tranzicije i demokratizacije, počele su da razmatraju bezbednosne izazove s kojima će se suočiti u novom postsovjetskom svetu. Rusija je ostala bez imperije. Ruska država stvorena početkom 1992. bila je manja nego pre četiri veka i bez odbrambenog oboda koji su pružale sovjetske republike na njenim obodima, i države Varšavskog pakta. SAD i njihovi evropski saveznici potcenjivali su rusku percepciju sopstvene ranjivosti nakon raspada Sovjetskog Saveza i odlaska istočnoevropskih satelita. Ruska obaveštajna služba, koju je 1993. vodio sovjetski diplomata veteran Jevgenij Primakov, upozoravala je da će NATO proširenje du ruskih granica postati najveća pretnja Rusiji nakon Hladnog rata, i da će, ako se to dogodi, biti potrebna pomna procena strateške politike, preusmeravanje oružanih snaga i

¹⁶ "North Atlantic Cooperation Council" je 1997. pretvoren u "Euro-Atlantic Partnership Council", s pedeset članica, ali je ubrzo postalo jasno da tako glomazno multilateralno telo nije koherentno niti ima stvarnu zajedničku strategiju. I postavljalo se daleko izazovnije pitanje, da li je moguće stvoriti novu evroatlantsku bezbednosnu arhitekturu u kojoj bi i Rusija i Istočna Evropa imale konkretnu ulogu i čvrst ulog.

promena operativnih planova. Rusija je zahtevala da se, u novoj arhitekturi međunarodnih odnosa, njeno mišljenje uzme u obzir.

Rusija je prvi put pokrenula voju silu kad je 4. oktobra 1993. Jeljcin intervenisao protiv opozicije u ruskoj Dumi.¹⁷ Zatim je američki državni sekretar Voren Kristofer posetio je Moskvu Jeljcinu objasnio ideju Partnerstva za mir. Klintonova administracija Klintona nameravala je da reorganizuje evropski sistem bezbednosti kako bi Rusija dobila svoje mesto u perspektivi NATO proširenja. U Rusiji su se pojavili jasni pozivi, da se NATO rasformira, bilo je takvih mišljenja i na Zapadu. NATO se počeo smatrati reliktom, suvišnim zaostatkom Hladnog rata. Bilo je zamisli o "paneuropejskoj" organizaciji koja bi uključila Rusiju, Vašington i Brisel. Međutim, uprkos žalbama, Rusija nikad nije predložila nijedan pozitivan program za redizajn evropske bezbednosne arhitekture. NATO je umesto toga odlučio da osnuje Partnerstvo za mir, bilateralni informativni program vojne saradnje i reforme oružanih snaga za bivše države Varšavskog pakta. Predviđeno je da svaka pojedinačna država razvija svoj program Partnerstva za mir. Za neke bi Partnerstvo za mir bilo korak na putu ka NATO članstvu, ili alternativa članstvu. Jeljcin je tražio od Kristofera da mu obeća da Partnerstvo neće podrazumevati NATO članstvo, i oduševljeno prihvatio ponudu. Kristofer je potom izjavio da će SAD pitanje članstva smatrati "dugoročnom opcijom", ali nije poznato kako je na to Jeljcin odgovorio. Rusija je svoj sporazum o Partnerstvu za mir potpisala 22. juna 1994, na godišnjicu Hitlerove invazije na SSSR.

Prva zamerka Partnerstvu za mir, nakon zaključenja dogovora, bila je da Rusiji nije priznat status velike sile koji bi podrazumevao njenu novu ulogu u novoj strateškoj arhitekturi posthladnoratovskog sveta.¹⁸

Države bivšeg Varšavskog pakta prolazile su bolnu i kontroverznu tranziciju koja je podrazumevala strateško pregrupisanje. Duhovi prošlosti progonili su svako istočnoevropsko društvo. Demokratiskim snagama suprotstavile su se nove nacionalističke stranke, koje su oživljavale etnička nezadovoljstva iz vremena koje je usledilo nakon raspada evropskih imperija u Prvom svetskom ratu. Jugoslaviju su razbili etnički i teritorijalni sporovi. Ozbiljni problemi pojavili su se između Rumunije i Mađarske. Iredentističke grupe zagovarale su rešavanje etničkih problema ponekad osporavajući načelo nepromenljivosti granica. Američki i zapadnoevropski zvaničnici strahovali su da će bez efika-

¹⁷ <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/10/20-years-ago-russia-had-its-biggest-political-crisis-since-the-bolshevik-revolution/280237/>

¹⁸ Sten Rynning. "A Balancing Act: Russia and the Partnership for Peace". *Cooperation and Conflict*, 31, 1996, 211-234.

snih struktura za borbu protiv nativističkih pokreta evropski poredak ponovo biti ugrožen. Članstvo u EU bilo je daleko, iziskivalo je duboke i složene strukturne promene. Ulazak u NATO učinilo se bržom, jednostavnijom putanjom uključivanja u zajedničku bezbednosnu, ali i političku strukturu. NATO članstvo postalo je, ujedno, politički i strateški okvir evropske integracije i saradnje sa SAD i ostalim državama članicama. Zajednički okvir NATO i evropske integracije trebalo je da amortizuje, možda delimično obesmisli teritorijalne etničke sporove. Tako je NATO u integraciji istočne Evrope i Zapada dobio izvesnu prednost.

Klintonova administracija započela je NATO proširenje s prvom grupom država, Poljskom, Mađarskom i Češkom, procenjujući njihove demokratske kapacitete, i prošlost sukoba sa Sovjetskim Savezom. SAD i NATO saveznici pozdravili su proširenje kao pobeđu za slobodu i demokratiju. Za Jeljcina, "NATO je pogrešio što je doveo do nove konfrontacije Istoka i Zapada". Kako bi sprečile strateško suočavanje, SAD su Rusiji ponudile niz kompenzacionih podsticaja: proširenje G-7 na G-8 s Rusijom, poseban sporazum Rusija-NATO potpisan u Parizu 1997, koje je predviđalo da se Rusija uključi u rasprave koje je vodio NATO, s pravom glasa, ali ne i veta. Jedna od osnova sporazuma bila je saradnja SAD i Rusije u Avganistanu. Stalno zajedničko veće je radilo po načelu "devetnaest plus jedan". Rusija se uključila pošto bi devetnaest država NATO članica donelo odluke od interesa za Rusiju, kako bi se uzeli u obzir njeni stavovi i interesi. Savet NATO-Rusija (redizajniran 2002) nikad nije bio dovoljno ubedljiv, bez obzira na periodičnu saradnju u misijama traganja i spasavanja, civilnih vanrednih situacija i antiterorizama.¹⁹

Svoja nova imperijalna polazišta, i suštinu odnosa s postokomunističkom Evropom i postsovjetskim susedstvom, Rusija je prepoznala, nimalo slučajno, u procesu rapada Jugoslavije. Otkrivala je sličnosti i simpatije, slovenske, pravoslavne, političke, i kad nije bila spremna da neposredno podrži Srbiju i Jugoslovensku Narodnu Armiju. I u odnosu na jugoslovensku krizu Jeljcin je bio pod pritiskom sve glasnije nacionalističke i neosovjetske opozicije.

Sukob Rusije sa Zapadom, Drugi hladni rat, nazirao se već u protivljenju Rusije NATO intervencijama koje su zaustavljale srpske snage u Bosni i Hercegovini, potom i na Kosovu. Prva oružana NATO intervencija ikad odigrala se u Bosni i Hercegovini 1995. Rat na Kosovu koji je izbio 1998. bio je potvrda da Milošević nije činilac mira i stabilnosti, uloga koju mu je Zapad priznao zahvaljujući prostanku na zaključenju

¹⁹ "Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm

mira i podeli Bosne i Hercegovine, nego svaka suprotnost toj floskuli. Milošević naročito nije imao nameru da poštuje duh postignutih sporazuma. Svaka njegova oružana intervencija zasnivala se i na njegovom ličnom očekivanju, da će se, na njegovoj strani, uključiti Rusija.²⁰

Iste godine, 1998, ekonomski krah dodatno je oslabio Jeljcinovu vlast u Rusiji. Jeljcinovo zdravlje išlo je na gore, a njegovo ponašanje bilo sve manje razumljivo i razumno.

Da li je Drugi hladni rat počeo upravo na Kosovu, pitanje je koje bi relativizovalo složenu strukturu međunarodnih odnosa koji su vodili novom velikom raskolu između Rusije i Zapada.²¹ Ali je prva jasna retorika koja je svedočila o podeli potekla upravo iz neslaganja o bivšoj Jugoslaviji koja je podsećala na buduću ujedinjenu Evropu, u kojoj je Srbija branila svoja, ujedno, etnička i istorijska prava, a naročito ulogu koju je odigrala na pobeđničkoj strani u Prvom svetskom ratu, kad je zauzela čitav budući jugoslovenski prostor. Umesto pada komunizma i pobeđe reformskih demokratskih snaga, u Jugoslaviji su 1990-1991. komunisti nacionalisti zamenili dotrajale republičke strukture, i eliminisali federalnu vladu. Tako je Jugoslovenska Narodna Armija ostala bez legitimne političke kontrole, ali i bez teritorije, i postala sredstvo jedne strane u sukobu, dok su iz njenih redova otpadali svi koji u njenoj novoj ulozi, iz nacionalnih ili načelnih pobuda, nisu videli sopstvenu. Raspad Jugoslavije podsetio je i na etnički nered koji ne nastupio u Evropi nestankom velikih carstava tokom Prvog svetskog rata. Vašington se u početku nadao da će njegovi evropski saveznici sami intervenisati i zaustaviti masakr u neposrednom susedstvu. Ali se Evropljani nisu mogli složiti oko modaliteta moguće vojne operacije. Zato je NATO, na inicijativu SAD, intervenisao kako bi zaustavio krvoproliće, konkretno i opsadu Sarajeva, u Bosni i Hercegovini, 1995. Rusija je nevoljno pristala na saradnju u okolnostima NATO intervencije posredstvom Kontakt grupe za bivšu Jugoslaviju. SAD su, opet, bile odlučne da uključe Rusiju, iako je njena ambivalentnost bila sve očiglednija. I ministar spoljnih poslova Andrej Kozirev, koji se zalagao za ulazak Rusije u zapadni svet, oštro je reagovao pozivajući SAD da jednostavno počne isporučivati svoje zahteve, umesto da ponavlja koje su odluke u najboljem interesu Rusije. I kad je Rusija pristala da se Milošević zaustavi u Bosni i Hercegovini, vlada je u njegovoj ulozi videla stavove ruske opozicije.

²⁰ Samardžić, N. *Drugi dvadeseti vek* (Službeni glasnik, 2007), 135-156.

²¹ Haas, M. *Russia's Foreign Security Policy in the 21st Century. Putin, Medvedev and Beyond* (New York: Routledge, 2010), 15-39; Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017), 175-192.

Američki diplomata Ričard Holbruk koji je pregovarao o Dejtonskom mirovnom sporazumu kojim je 1995. okončan rat u Bosni i Hercegovini, razmeo je važnost uključivanja Rusije, da ostane važna u svetu, ma kako ta uloga bila simbolična, i da učešće u mirovnom procesu Rusiji dodeli odgovarajuće mesto u evropskoj bezbednosnoj strukturi. U zajedničkom prostoru evropske diplomatije i bezbednosti Rusija, zaista, nije bila prisutna od 1914. kad je, s Francuskom na svojoj, i Nemačkom i Austro Ugarskom na drugoj strani, doprinela izbijanju Prvog svetskog rata, na štetu evropskog mira, da bi srazmerno najveće žrtve podnele upravo Srbija i Crna Gora.

Dejtonski sporazum predvideo je tročlanu vladu zasnovanu na tri etničke grupe u Bosni: Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Četvrti tradicionalno prisutan narod, Jevreji, gotovo su nestali u Drugom svetskom ratu, i nije im priznato državotvorno pravo. Bošnjaci su ostali jedini jugoslovenski narod bez sopstvene etničke države. Srbi su poneli najviše konkretne odgovornosti za izbijanje rata, etničko čišćenje i genocid, i gotovo se povukli iz najvećih gradova, Sarajeva i Mostara. Hrvati su postali manji etnički partner u Federaciji Bosne i Hercegovine, entitetu osnovanom uporedo s Republikom Srpskom. Ravnoteža tripartitnog nezadovoljstva je u trenutku zaključenja mirovnog ugovora bila bez konkretne alternative. U nametanju mira učestvovala su, u multinacionalnim snagama, i ruske trupe, podređene neposredno američkoj komandi, pošto su odbile NATO komandu. Takva saradnja, bez presedana, ipak se odvijala delotvorno, i uspostavljen je mir bez obzira na nezadovoljstvo svih strana u sukobu.

Nakon NATO intervencije u Bosni i Hercegovini, Rusija je postala sve nezadovoljnija međunarodnim odnosima kojima dominiraju SAD i pokazala nameru da vrati status supersile. Koncept nacionalne bezbednosti koji je 1997. doneo Savet bezbednosti Ruske Federacije, najviši organ bezbednosne politike, smatrao je najvažnijom pretnjom nacionalnoj bezbednosti unutrašnje izazove, nastale iz tokova raspada Sovjetskog Saveza i pretežno neuspešne političke i ekonomske tranzicije koja je izazvala institucionalne poremećaje i nove društvene podele. Rusija nije uspostavila stabilnu demokratiju i efikasnu, otvorenu privredu. Stavovi establišmenta, koji je samo delimično obnovljen, koji su bili miroljubivi prema zapadnom svetu, promenili su se u toku samo dve godine. Umesto međunarodne saradnje, novi koncept nacionalne bezbednosti pozvao je na integraciju Zajednice Nezavisnih Država. Novi dokument je, najzad, otkrio da je Rusija postajala nezadovoljna položajem u međunarodnim odnosima kojima su dominirale SAD, i da nastoji da obnovi status supersile. Zatim je, 1. decembra 1997. stupio na snagu

dogovor Partnerstvo za mir (Partnership and Cooperation Agreement, potpisan 1994), zaključen, da se primenjuje, za narednih deset godina. Uspostavljena je i bezbednosna saradnja EU i Rusije na načelima zajedničkog ekonomskog prostora, zajedničkog prostora sloboda, bezbednosti i pravde, zajedničkog prostora spoljne bezbednosti, i zajedničkog prostora istraživanja i obrazovanja, uključujući kulturu. Bili su to, ujedno, poslednji dogovori koji su mogli uputiti na zajedničku budućnost.²²

Rat na Kosovu izbio je u leto 1998, pojavom Oslobođilačke vojske Kosova. Srpske snage odgovorile su brutalno. Time je okončano razdoblje relativnog mira, koji je dopustio kosovskim Albancima da razviju paralelne institucije, 1989-1998. Od pasivnog otpora prešli su na oružan otpor i nasilje nad civilima. Pojavila se i nova politička generacija, nespremna na kompromise i bilo kakav oblik političke zajednice. Uspostavljen je relativan međunarodni koncezus Kontakt grupe i Saveta bezbednosti UN (rezolucije SB 1160, 1199, 1203. osudile su nasilje i pozvale na pregovore). U junu 1998. NATO je preduzeo misiju strateškog nadzora "Operation Determined Falcon" iznad Albanije i Makedonije, a 12. oktobra 1998. očekivala se odluka o vazдушnim udarima. Nakon prvih NATO pretnji, da će intervenisati na strani kosovskih Albanaca, američki pregovarač Ričard Holbruk je od predsednika Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), Miloševića, dobio obećanje da će povući snage s Kosova kako bi dopustio ulazak i rad verifikacionoj misiji Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi (OSCE). Usledili su incidenti nepoštovanja na obe strane. U januaru 1999, nakon masovnog ubistva 45 Albanaca u selu Račak, NATO je ponovo zapretio vazдушnim udarima na srpske snage.

U posredovanje između srpske i kosovske albanske strane uključila se i Evropska unija. Za Rusiju je uloga EU bila prihvatljiva. Za Rusiju je EU bila najveći strani investitor, kreditor i poverilac. Kako se zbog mnogostrukih i složene strukture, EU diplomatija zasnivala na snazi i političkom osloncu ličnosti, pre nego na usaglašenim stavovima, dugoročno je bio od važnosti blizak odnos uspostavljen između nemačkog kancelara i predsedavajućeg Evropskim savetom, Gerharda Šredera, i ruskog predsednika Borisa Jeljcina. Nemačka je od 1. januara 1999. predsedavala Evropskim savetom. Bila je protiv kopnene intervencije na Kosovu. Zahvaljujući tesnim odnosima Nemačke s Rusijom, podrška nemačkog kancelara poslužila je ruskoj vladi uspostavljanju unutrašnje ravnoteže pod pritiskom nacionalističke Dume i ekonomske krize. U tom trenutku je, tako je izgledalo, EU nudila Rusiji izlaz iz svih problema.

²² Haas, M. *Russia's Foreign Security Policy in the 21st Century*. Putin, Medvedev and Beyond (New York: Routledge, 2010), 16-18.

Samit EU-Rusija u Moskvi 18. februara 1999. dao je zajedničku izjavu kojom se istaklo "partnerstvo pred izazovima 21. veka". EU i Rusija su se smatrali osnovnim činiocem mira i stabilnosti u Evropi. Šreder je smatrao da je Samit poruka spremnosti za više saradnje. Jelcin je pred Šrederom izrazio snažno protivljenje NATO intervenciji. Uputio je pretnju Klintonu, "nećemo dati Kosovo". Jelin je ipak priznao da žali, jer Rusija nije članica EU. Ruska ekonomija bile je opterećena trgovinskim deficitom, bekstvom kapitala kao odgovorom na topljenje rezervi centralne banke, rastom cena, padom zarada, devalvacijom, spoljnim dugom i inflacijom.

Prethodno je zakazana mirovna konferencija u Rambujeu, 6. februara 1999, koja je okupila članice "Kontakt grupe": Nemačka, Italija, Francuska, SAD i Velika Britanija. Zamišljeno je, da se do 19. februara zaključi trogodišnji ugovor kojim bi se osigurao mir na Kosovu. U pregovorima su posredovali Boris Majorski iz Rusije, Kristofer Hil iz SAD, i specijalni predstavnik EU za Kosovo Wolfgang Petrič. Pregovori nisu uspjeli. Petrič je objasnio da bi političari bivše Jugoslavije više voleli da budu poraženi nego da postignu kompromis.²³

Pregovori u Rambujeu okončani su Privremenim sporazumom o miru i samoupravi na Kosovu, koji je potpisala samo albanska strana. U toku pregovora pred srpskim snagama na Kosovu krenulo je oko 200.000 izbeglica, povukla se i misija OSCE. Srpska ofanziva se nakon neuspeha pregovora Rambujea koncentrisala na proterivanje Albanaca i raspoređivanje snaga koje će se odupreti NATO ofanzivi. Zapadne prestonice su za eskalaciju nasilja optužile lično Miloševića i samo srpsku stranu. Holbruk je doputovao u Beograd 21. marta 1999, i 23. marta objavio da su srpske i albanske oružane trupe prekršile dogovor između OSCE i vlade Savezne Republike Jugoslavije, i da privremeni mirovni dogovor ne može biti sproveden bez prisustva stranih vojnih snaga. Holbruk je Miloševiću isporučio utimatuumom, da Srbija prihvati sporazum i Rambujea, Milošević je odbio. NATO je 24. marta pokrenuo vazdušne udare a Srbiju i Crnu Goru. Američki predsednik Klinton je izjao da je namera da se demonstrira ozbiljnost NATO svrhe, i zaustavi srpska ofanziva. Nakon dve nedelje kampanje, NATO je postavio prve konkretne zahteve: obustavljanje srpske vojne akcije na Kosovu, povlačenje vojske, policije i paravojnih jedinica, bezbedan povratak izbeglica, i spremnost na pregovore o konačnom statusu Kosova na osnovama dogovora iz Rambujea.

²³ Maass, A-S. *EU-Russia Relations, 1999-2015: From Courtship to Confrontation* (Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series, 2016), 8-27.

NATO intervencija u Srbiji i Crnoj Gori odigrala se u trenutku prve ozbiljne političke krize Evropske unije, od njenog nastanka. Uloga EU diplomatije u Rambujeu bila je ograničena, a nakon neuspeha konferencije usledila je ostavka Evropske komisije 15. marta 1999. nakon izveštaja o proneverenim fondovima, korupciji, nedostatku transparentnosti. EU je imenovala novu privremenu komisiju, ali su njene nadležnosti bile ograničene. (Nova Komisija imenovana je 13. septembra 1999, kad je za novog predsednika imenovan bivši italijanski premijer Romano Prodi, a komesar Van den Bruk za koordinatora spoljne politike EU u centralnoj i istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu.)²⁴

Rat na Kosovu 1999. doprineo je novoj ulozi Evropske unije u međunarodnoj diplomatiji i bezbednosti. Od Mاستrihtskog ugovora 1992, od samih početaka EU, nadvijala se senka neuspeha pred hitnošću a se zaustave sukobi u bivšoj Jugoslaviji, Slovenija, pa Hrvatska, pa, naročito, Bosna i Hercegovina. Nemoć EU u Bosni i Hercegovini otvorila je prostor američkoj diplomatiji i intervencionizmu. Rat na Kosovu potvrdio je da EU još uvek nije u stanju da spreči, zaustavi ili okonča nasilni sukob u neposrednom susedstvu. Tek u martu 1999, Evropski savet je naglasio da je "moralna obaveza" da odgovori na humanitarnu katastrofu "usred Evrope", ali je, umesto sporazuma, usledila je NATO intervencija kojom su politički i vojno dominirale SAD, a pojedine članice EU i NATO bile uzdržane i odbile da učestvuju. NATO je postigao konsenzus o vazдушnim napadima, ali ne i o metama, niti o budućnosti kopnene invazije. Vlade u Nemačkoj, Italiji i Češkoj bile su podeljene, javno mnenje Češke, Grčke, Španije i Portugala većinski protiv intervencije. Viktor Černomirdin, ruski izaslanik za Balkan, tvrdio je da je intervencija u suprotnosti s međunarodnim praoom, Helsinškim sporazumima i celim svetskim poretkom nakon Drugog svetskog rata.²⁵ Kina je imala slične primede, naročito nakon bombardovanja ambasade.

Nepoverenje Rusije i Zapada produbljeno je ulaskom u NATO Poljske, Mađarske i Češke 12. marta 1999, dve nedelje pre početka NATO intervencije. Za mnoge posmatrače u Rusiji, NATO širenje na istok bilo je kršenje dogovora postignutih dok se Sovjetski Savez mirno povlačio iz istočne Evrope. Ruski ministar spoljnih poslova Igor Ivanov je u Dumi 27. marta osudio NATO za agresiju. NATO je zapretio svetском miru. Ubrzo zatim je optužio je NATO lidere da "s manijakalnom

²⁴ https://www.europarl.europa.eu/experts/report1_en.htm; <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/31d-2cf9b-7d97-4d58-9f0e-7505bc2874ac/Resources>

²⁵ Premijer Ruske Federacije 1992-1998. Ostao je važna figura u unutrašnjoj i spoljnoj politici. Zalagao za ulazak u EU.

upornošću brišu Jugoslaviju i njene narode s lica zemlje". Održani su oštri potesti ispred američke ambasade u Moskvi. Eksplodirale su dve granate. Jeljcin je 24. marta, na dan početka NATO intervencije, povukao ruske predstavnike iz Stalnog združenog saveta NATO-Rusija (savetovalno telo za bezbednosna pitanja od zajedničkog interesa). Sergej Kislijak, stalni predstavnik Rusije u NATO, opozvan je u domenu svojih vojnih ovlašćenja, ali je zadržao političku ulogu. Ruski premijer Jevgenij Primakov poleteo je za SAD kako bi razgovarao o Kosovu, ali je tokom leta dobio je vest da je NATO počeo da bombarduje Srbiju i Crnu Goru. Odmah je okrenuo avion oko sredine Atlantika i besno se vratio u Moskvu. Jeljcinovi protivnici upozorili su ga, "danas Jugoslavija, sutra Rusija!". Jeljcin je bio saglasan. "Nije li bilo očigledno, da je bilo koji projektil usmeren protiv Jugoslavije indirektni udar na Rusiju?" Upozorio je da bi intervencija mogla dovesti do evropskog ili svetskog rata.

Početak intervencije doneo je i novu stratešku politiku za NATO, istog aprila 1999. Na drugoj strani, Rusija je počela NATO smatrati pretnjom. O intervencijama 1995. i 1999. nije bila konsultovana, niti pravovremeno obavještena. NATO je na Kosovu intervenisao bez pristanka Saveta bezbednosti UN čija je Rusija stalna članica. Rusija je smatrala da će NATO koristiti silu svaki put kad bude smatrao da je neophodno.

Pred provalom novih antizapadnih osećanja u Rusiji, EU je za rusku vladu i dalje bila prihvatljiv partner. Iako se vratio s puta u SAD, Primakov je izrazio odlučnost za razvoj partnerstva Rusije i EU. NATO intervencija je slabila Jeljcinovu vlast, Kosovo zapalilo unutrašnje odnose. Jeljcin je u međuvremenu, 14. aprila, imenovao Viktora Černomirdina za izaslanika u Jugoslaviji. Izjavio je da razume sentimente ruskog naroda koji je teško prihvatio raspad Jugoslavije i agresiju protiv Srbije, ali je nastavio da pritiska Miloševića, svestan političke cene kojom se rat mora zaustaviti. Černomirdinova uloga bila je da prenese Miloševiću izvorne poruke Rusije koja je s njim u osnovi solidarna. Černomirdin je 30. marta, odleteo za Beograd kako bi s Miloševićem pronašao političko rešenje kako bi se "varvarsko bombardovanje" zaustavilo. Milošević je NATO intervenciju iskoristio kako bi izrazio spremnost da SRJ, Srbija i Crna Gora, uđu u savez s Rusijom i Belorusijom (dogovoren 2. aprila 1996, proglašen 2. aprila 1997).

Černomirdin je nakon šest sati razgovora s Miloševićem nastavio u Bon, gde se sastao s kancelarom Šrederom. Ruski premijer Primakov je nastojao da se izbegne utisak kako je spreman da razgovara sa agresorom, a to je bio NATO. Ruska vlada bila je pod pritiskom i NATO intervencije i ratnih pokliča Dume. Zato je trebalo da EU i Rusija razreše ko-

sovski sukob mirnim, političkim sredstvima. Jeljcin je odbio rezoluciju Dume da se Srbija naoruža, smatrajući da bi se time Rusija uvukla u rat. Igor Ivanov je na konferenciji za štampu s nemačkim spoljnim poslova Joškom Fišerom ukazao na razlike između EU i NATO. Odnosi Rusija-NATO su suspendovani, ali je Rusija nastavila intenzivan dijalog sa EU. Duma je pokrenula proceduru Jeljcinove smene, ali se 15. maja nije okupila neophodna dvotrećinska većina.

Autoritet pregovarača Černomirdina osnažen je smenom premijera Primakova, 12. maja. Novi predsednik ruske vlade postao je dotadašnji ministar policije Sergej Stepašin. Černomirdin je od G-7 tražio je da se u pregovore s Miloševićem uključi neutralna međunarodna figura. Prisustvo treće strane dalo bi Jeljcinu novu snagu pred besom domaće javnosti. Ključnu ulogu odigrao je nemački kancelar Šreder koji je predložio finskog predsednika Martija Ahtisarija. EU je prihvatila. Nemačka je i dalje smatrala da je rešenje sukoba nemoguće bez Rusije. Ahtisari je vešt diplomata, imao je iskustvo u Bosni, prethodno i u sporu Namibije i Južne Afrike u kasnim osamdesetim. Jedino je Ahtisarijev formalan status ostao nejasan (ali se ispostavilo da je to bilo najmanje važno). Izbor Ahtisarija podržale su i SAD.²⁶

U fazama jedan i dva "Operation Allied Force" (OAF) udaralo se na vazдушnu odbranu i jedinice na Kosovu, u fazi tri, koja nikad nije zvanično odobrena uključeni su ostali strateški ciljevi, uključujući civilnu infrastrukturu s vojnom namnom, već od kraja marta. Kampanja je konkretno intenzivirana na pedesetogodišnjicu osnivanja Alijanse krajem aprila. Vazdušni napadi su vremenom postajali sve češći i intenzivniji, početkom juna već je bilo u upotrebi više od hiljadu letilica.

Prvo veliko iskušenje pred pregovaračima Ahtisarijem i Černomirdinom bilo je bombardovanje kineske ambasade u Beogradu 7. maja. Incident je bio greška, kako je NATO komandant Vesli Klark odobrio napad na Savezne direkcije za promet roba posebne namene (SDPR), državne agencije koja se bavila uvozom i izvozom vojnog naoružanja i opreme. Incident je dodatno oslabio Jeljcina i dao prostor ruskoj opoziciji novom osporavanju NATO intervencije. Jeljcin je zapretio da će bojkotovati pregovore, smatrajući da se Zapad oglušio o interese i ulogu Rusije. Insistirao je da se sukob okonča krovnom ulogom Ujedinjenih nacija. Drugi izazov za Ahtisarija i Černomirdina bila je optužni-

²⁶ Slovački ministar spoljnih poslova Eduard Kukan, jedan od dvojice specijalnih UN izaslanika za Kosovo, potvrdio je da Ahtisari ima EU podršku, ali da njegov mandat zaista nije dovoljno jasan. Mediji su jednostavno navodili da je Ahtisari izaslanik EU. Njegova uloga izazvala je i konfuziju u Rusiji. Nije bilo jasno koga predstavlja, EU, UN, OSCE ili G8. EU je imala manjak vidljivosti u spoljnoj politici prema Kosovskoj krizi. Više kapaciteta u spoljnim poslovima izgradila je tek prilikom priprema integracije Istočne Evrope, za 2004.

ca Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju protiv Miloševića, za proterivanje 740.000, i ubistvo 340 kosovskih Albanaca. Ahtisari i Černomirdin bili su svesni, i to su ponovili, da se sukob ne može okončati bez političkog i strateškog prostora za Miloševića, kako bi se navodno časno povukao. Rusija je smatrala da optužnica postavlja dodatne prepreke.²⁷

Uporno trajanje NATO intervecije činilo je Miloševićev položaj, ipak, sve bezizlaznijim. Vreme je izmicalo obema stranama. Kosovska kriza je pretila da će se preliti na Makedoniju i Albaniju, i da će se ponovo zaratiti u Bosni i Hercegovini. Četvrta runda tripartitnih razgovora Ahtisari, Talbot, Černomirdin, u Bonu 1. juna, okončana je formulacijom ciljeva oko kojima nema pregovora: Srbija da povuče sve trupe s Kosova, da Kosovo pređe pod mandat UN, da Srbija prihvati međunarodno vojno prisustvo pod NATO komandom, demilitarizacija OVK. Šreder je pohvalio ulogu Rusije, bez koje nema mira na Balkanu. Bio je to i jedan od poslednjih velikih dogovora Rusije i Zapada od kraja Hladnog rata. Početak političkog procesa bi obezbedio suštinsku samoupravu. "Vojnotehnički sporazum" su zaključili NATO i Vojska savezne Republike Jugoslavije 9. juna 1999. NATO snage mogle su da uđu na Kosovo.²⁸

Kako bi podsetila na svoju stratešku moć, Rusija je 12. juna poslala 200 padobranaca koji su zauzeli prištinski aerodrom pre NATO snaga. Bile su to i prve strane trupe koje su ušle na Kosovo. I mada su se padobraneci odmah povukli, desant je bio najava Rusije da se neće povlačiti s Balkana. Miloševićeva propaganda veličala je, i uveličavala događaj, i mogli su se naslutiti savezi za budućnost.

Ahtisari i Černomirdin uspeli su da ubede Miloševića da prihvati njihov mirovni plan. Dogovoreno je NATO obustavi napade, da privremeni status i upravu Kosovom uspostavi Savet bezbednosti UN, da se obezbede međunarodna civilna i vojna kontrola pod mandatom UN i međunarodno vojno prisustvo pod NATO komandom, izbeglice da preuzme Visoki komesarijat UN. Srpska skupština prihvatila je plan 2. juna. Kosovo je podeljeno na pet zona. Za svaku je bila nadležna jedna članica Kontakt grupe.

Savet bezbednosti UN doneo je 10. juna rezoluciju 1244, za koju je Rusija glasala, ali je Kina bila uzdržana. Predviđen je politički proces

²⁷ <https://www.icty.org/en/content/prosecution-case-kosovo>

²⁸ "The Military Technical Agreement", "Kumanovo Agreement", <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>

koji će odrediti budući status Kosova, i zahtevala se saradnja sa Haškim sudom (ICTY) svih na koje se odnosi.²⁹

EU je postala najveći finansijer Kosova, obezbeđivši za privremenu UN misiju 243.7 miliona evra za 1999 (humanitarna pomoć, obnova, finansijska podrška). Evropska komisija je razvila strategije razvoja za 1999, vredne 5 miliona evra. KFOR, u koji su ušle NATO snage, pod komandom UN je preuzeo odgovornost za bezbednost.

Obustavljanjem oružanih obračuna i NATO intervencije nije postignut trajan dogovor. Status Kosova postao je jedna od prepreka u odnosima Zapada i Rusije. I NATO intervencija, i nepripincipijelni kompromisi proizveli su frustracije na svim stranama. Prostor bivše Jugoslavije ostao je žarište etničkih i verskih omraza, bezbednosnih pretnji, političke nestabilnosti i neuspeha u razvoju institucija.

Suočavajući se s novom stvarnošću, EU je počela da razmišlja o integraciji balkanskih država. Već 10. juna 1999, Evropski savet je izdao Sarajevsku deklaraciju o načelima i ciljevima Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope. Predviđeno je da programom rukovode EU i SAD, Rusija i osam jugoistočnih evropskih vlada u saradnji sa Svetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom. Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju sa EU otvarali su mogućnost reformi i evropske integracije. Ugovori su namenjeni miru, demokratiji, poštovanju ljudskih prava i ekonomskom razvoju, zasnovanim na političkim i ekonomskim reformama, i promocijom mira i bezbednosti.³⁰ Ali se smirivanju odnosa na Balkanu, praćenom institucionalnim i društvenim razvojem, postavila nova snažna prepreka. Bio je to veliki povratak Rusije i na Balkan i u međunarodne odnose.

Već je Kosovo 1999. potvrdilo ograničenja i tvrde i meke moći EU. Evropska bezbednosna i odbrambena politika (ESDP) zasnivala se na ekonomskoj moći.³¹ NATO intervencija trebalo je da bude "katalizator evropske savesti", ali je postalo jasno da nijedna diplomatska inicijativa neće dovesti do izvesnog, opipljivog ishodišta, ukoliko istovremeno ne preti, ako je potrebno, vojnom akcijom. Stoga je ESDP u početku zamišljena kao potencijalno prisilni instrument, ali je vremenom usmerena na upravljanje sukobima. Proces stabilizacije i pridruživanja trebalo je da podstičke promene koje bi vodele benefitima saradnje i integracije.

Obnovu Kosova i postizanje dogovora o konačnom statusu usporavali su sve oštrij sukobi Zapada i Rusije. NATO je prihvatio da uče-

²⁹ <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244>

³⁰ Stabilisation and Association Agreements.

³¹ Hunter. R. E. *The European Security and Defense Policy: NATO's Companion - or Competitor?* (Rand Corporation, 2002).

stvuje u mirovnoj misiji, ali bez jasnog mandata. Rusija je insistirala da zadrži deo Kosova, ne pristajući da bude poražena. Američka državna sekretarka Medlin Olbrajt je izjavila da se dogodio "farsični hladnoratovski bis".

Zaustavljanje NATO intervencije otvorilo je politički prostor preuređenju odnosa EU i Rusije. EU je pokrenula "Zajedničku strategiju" prema Rusiji 4. juna. I NATO je ponudio izjavu o partnerstvu. EU je zahtevala da Rusija nastavi proces demokratizacije. Nakon Kosova ponovo su otvorena pitanja ljudskih prava, vladavine zakona i unapređenja međunarodnih odnosa, naročito u vizuri predstojećeg širenja EU na istočnu Evropu. Amsterdamski ugovor iz 1999. je evropsku spoljnu politiku smestio u jedinstven okvir, i uveo funkciju visokog predstavnika, odgovornog a saraduje sa Evropskim savetom u formulaciji, pripremi i primeni političkih odluka. Nemački kancelar Šreder najavio je 4. juna da će Solana biti prvi visoki predstavnik za ESDP. U perspektivi proširenja, spoljna politika EU se počela neposrednije odnositi na Rusiju. Time su EU i Rusija ulazile u nov prostor sporova i sukoba.

Od prve eskalacije sukoba na Kosovu Ujedinjeno kraljevstvo i Francuska bile su otvoreno zabrinute zbog nepostojanja "čvrste moći" EU, pre svega vojnih sposobnosti, do te mere da je u decembru 1998. pokrenuta inicijativa transformacije međunarodne uloge EU. Na francusko-britanskom samitu u San Malou, Žak Širak i Toni Bler izjavili su da EU "mora imati kapacitet za autonomnu akciju, podržanu verodostojnim vojnim snagama, sredstvima za odlučivanje o korišćenju njih, i spremnost da to učini kako bi odgovorila na međunarodne krize".

Zadaci sprečavanja sukoba i upravljanja krizama, koje je EU integrisala u Amsterdamski ugovor, uključuje "humanitarne i spasilačke zadatke, mirovne misije i zaduženja borbenih snaga u upravljanju krizama, uključujući zaključenje mira". Evropski savet u Helsinkiju osnovao je oružane snage EU, ali je preostao strateški oslonac na NATO.

Politički mislioci i političari dovodili su u pitanje vojnu komponentu Evropske spoljne i bezbednosne politike ukazujući na civilni status EU, i potrebu za političkom kohezijom. Sukobi u bivšoj Jugoslaviji, posebno na Kosovu, presudno su uticali na razvoj spoljne i bezbednosne politike EU. Kosovski sukob je bio prekretnica i u opštoj istoriji EU.

Evropska bezbednosna i odbrambena politika nastajala je u trajanju promena koje su nastupile nakon prvog Hladnog rata. Evropa se 1992. politički ujedinila, u svojim istorijskim jezgrima, ali je ostala u političkom i vojnom partnerstvu sa SAD, svesna svojih strateških ograničenja. Evropska integracija ipak nije bila apsolutna potvrda evropskog jedinstva. Ujedinjeno Kraljevstvo očuvalo je posebnost svojim odnosi-

ma sa SAD i bivšim Komonveltom. Francuska je sačuvala istorijsku uzdržanost prema SAD i UK. Ujedinjena Nemačka postala je nova ekonomska, politička, ali i vojna sila, ali s posebnim interesima u Ruskoj Federaciji. Nasilni raspad Jugoslavije bio je prvi oružani sukob na evropskom tlu nakon Drugog svetskog rata. Od prvih dana nezgodno je ukazivao na nemoć Evrope, ali i Rusije obuzete raspadom Sovjetskog Saveza. Uloga EU bila je nedorečena i zbog nejasne upotrebe pojma međunarodne zajednice od koje se očekivalo da posreduje u sukobima i nudi politička rešenja, ali nije uvek bilo jasno na koju se organizaciju, osim UN, pojam odnosi.

Havier Solana je u svojstvu visokog predstavnika za Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku tvrdio da je kosovska kriza "igrala fundamentalnu ulogu u stvaranju Evropske bezbednosne i odbrambene politike". Kosovska kriza je postavila i još jedno pitanje o spremnosti SAD da angažuju snage u rizičnim operacijama u Evropi, i o spremnosti EU da preuzme veću odgovornost za sopstvenu bezbednost i incidente u susedstvu. Odvijala se i debata "atlantista" i "evropeista", koja organizacija snosi odgovornost za bezbednost ujedinjene Evrope, NATO ili EU. Kako se kosovska kriza zaoštravala Toni Bler je izjavio kako je to patetično, da bogata i mnogoljudna skupina grupa evropskih naroda ne uspeva da prikupi snage za stvarne operacije. Sedam ili osam godina od početka jugoslovenskog sukoba, EU je i dalje bila nemoćna u neposrednom susedstvu, i gubila kredibilitet u međunarodnoj diplomatiji i bezbednosti. Ujedinjeno Kraljevstvo zalagalo se za uspostavljanje, unutar EU, strukture za podršku odlučivanju o odbrani, i političke kontrole i strateškog usmeravanja operacija upravljanja krizama, da bi razvoj strateških potencijala EU doprineo NATO potencijalima. Ujedinjeno Kraljevstvo je, bez obzira na sve strateške promene, nastavilo da obavlja ulogu transatlantske posrednice između EU i SAD, ali i bivšeg Komonvelta. Na drugoj strani, Nemačka je bila više posvećena razvoju autonomne sposobnosti EU koja bi se razvijala u procesu integracije. Bez obzira na političke ciljeve, kosovska kriza potvrdila je odsustvo sposobnosti EU da upravlja sukobima koji su verodostojna, možda i neposredna pretnja. Potreba da se izgradi ESDP bila je sve očiglednija kako se rat na Kosovu intenzivirao. Toni Bler je osudio "novu doktrinu međunarodne zajednice" koja se zasnivala na uverenju da "princip nemešanja mora biti kvalifikovan u važnim aspektima" upozoravajući da "dela genocida" nikad ne mogu biti samo unutrašnje pitanje, bilo čije. Kretanje i sudbina izbeglica uznemiravaju države u susedstvu, i tome se dodatno pretilo "međunarodnom miru i bezbednosti". Bler je naveo stav generalnog sekretara UN Butros-Butrosa Galija, da je prošlo vreme apso-

lutnog i isključivog suvereniteta. Države članice EU podržale su "Operation Allied Force" mada neke od njih nevoljno, ostajući štaviše udržane. Pred EU se postavila potreba da se ispišu i nova normativna pravila upravljanja kriznim situacijama, međunarodno-pravna, institucionalna, regulatorna, intervencionistička i etička. Spoljna i bezbednosna politika EU uključila je "očuvanje mira i jačanje međunarodna bezbednost" i "razviti i učvrstiti demokratiju i vladavinu zakona i poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda".

OAF bila je najintenzivnija i najobimnija vojna akcija u Evropi nakon Drugog svetskog rata, i najduže ratno angažovanje američke vojske od Vijetnamskog rata. Niko u NATO nije stradao, i prvi put da je samo vazдушna akcija primorala kopnene snage na povlačenje.

Nesporodna šteta kopneneim snagama ipak je bila relativno umerena, u odnosu na intenzitet i broj udara, veća je bila šteta strateškoj i civilnoj infrastrukturi. NATO je gotovo onesposobio energetske sektor, industriju naoružanja, vojne rezerve goriva, nacionalne komandne, kontrolne i komunikacione sposobnosti. Srušeno je 59 mostova, devet važnih saobraćajnica presečeno, i nekoliko aerodroma. Procene "Human Rights Watch" su oko 500 mrtvih i 800 ranjenih.³²

NATO je u trenutku napada bio politički slabiji nego ikad ranije. Nakon kosovske intervencije od te slabosti se nikad nije oporavio. OAF je, posmatrana iz jedne perspektive, pokazala visoku tehnološku sposobnost i fleksibilnost pred veoma osetljivim izazovima. NATO je porazio Miloševića, ali to nije moralo da znači da je kampanja uspešna.

NATO i EU preuzeli su Kosovo kao provinciju bez institucija i vlasti, bez efikasnih javnih službi i funkcionalne ekonomije. Bilo je područje izbegličke krize. Izbegle su desetine hiljada Srba. Albansko nasilje bilo je usmereno protiv Srba i Roma. Preostali su kriminal i bezakonje. Rezolucija SB UN 1244 ukazivala je na buduću međunarodni status Kosova dopuštajući punu nezavisnost, ali je bila donekle dvosmislena. Stvorila je jedinstven institucionalni hibrid: Savezna Republika Jugoslavija je zadržala formalni suverenitet, ali su međunarodne institu-

³² <https://www.hrw.org/legacy/reports/2001/kosovo/>

NATO intervencija na samom početku nije zaustavila napade na civile sa obe strane. ICTY je dokumentovao najmanje 4.000 ubijenih albanskih civila od kraja karta do sredine juna 1999, a ukupno stradalih 10.356. Procene su da je čak 830.000 civila napustilo Kosovo, i oko 590.000 interno raseljenih, Oko 90% albanske populacije na Kosovu bilo je prinuđeno da napusti staništa. Bio je to i najveći broj izbeglica od Drugog svetskog rata. Oko 478.000 prešlo je u Albaniju, NATO je sredinom aprila oko 8.000 vojnika angažovao pod operacijom "Allied Harbour", prva NATO humanitarna misija ikad. U Albaniji, Amerikanci su podigli 24 "Apache" helikoptera. U Makedoniji, NATO je davao podršku misiji OSCE. Trebalo je osigurati i Bugarsku i Rumuniju.

cije, UN, NATO, EU i OSCE, postale odgovorne za obnovu politike i ekonomije. Rezolucija se mogla čitati kao da je takvo stanje odnosa bilo dugoročna budućnost, nije određeno koliko će trajati privremeni aranžmani. I Srbija i Kosovo dodatno su, jedni prema drugima, politički i emotivno radikalizovani.

Rezolucija 1244 predvidela je buduću nezavisnost Kosova, ali je Srbija Rezoluciju 1244 tumačila upravo u suprotnom smislu. Nezavisnost je trebalo da postane još jedan kontroverzan presedan, koji bi nacionalnoj manjini dao pravo sukcesije ukoliko je bila predmet dugotrajnih povreda ljudskih prava. Princip je negirao načelo nepovredivosti granica, jer granica Srbije i Kosova nije granica dve federalne jedinice, nego jedne federalne jedinice sa autonomnom pokrajinom. Taj princip nije bio prepoznat u međunarodnom pravu, i nije bio prihvatljiv za Kinu, a Rusija je zadovoljena izvesnom dvosmislenošću Rezolucije.

Intenzitetu i dubinu sukoba, i kontroverzi, doprinosile su oštre izjave svetskih lidera. Američki predsednik Klinton smatrao je da se OAF suprotstavila globalnoj pošasti etničke i verske mržnje. Bitanski prvi ministar Toni Bler, da je intervencija prva prilika, prvi test za nov pristup međunarodnim poslovima, za novu doktrinu međunarodne zajednice. Francuski premijer Lionel Žospen je verovao da je OAF bitka za evropsku civilizaciju. U Nemačkoj, vicekancelar i ministar spoljnih poslova Joška Fišer je Miloševićeve akcije uporedio s Hitlerom i Musolinijem. Bil Klinton je pozdravio pobjedu za bezbedniji svet, demokratske vrednosti, jaču Ameriku. Britanski šef diplomatije Robin Kuk, da je akcija ojačala NATO, zaustavila etničko čišćenje, postigla pobjedu za ljudska prava i obezbedila priliku da se zatvore poglavlja balkanske istorije ispisana u krvi. Državni sekretar SAD Madlen Olbrajt, da je Kosovo "jednostavno najvažnija stvar koju smo učinili u svetu".

Miloševiću je kosovska kriza bila potrebna kako bi ojačao vlast i obračunao se sa opozicijom, ali se vremenom suočavao s katastrofalnim razaranjima i ljudskim žrtvama, a njegova propaganda postajala nemoćna. NATO se suočavao sa oštrim reakcijama širom sveta, i u javnosti država članica. Kritičari intervencije optuživali su NATO da je izazvao rat nakon insistiranja Zapad, u Rambujeu, na uslovima za koje se unapred pretpostavljalo da će za Srbiju biti neprihvatljivi. Intervencija je bila manje promocija vrednosti, a više potvrda strateške i ekonomske moći SAD i njihovih saveznika. Odbacivali su se i humanitarni argumenti. Ciljanje civilne infrastrukture i upotreba kasetnih bombi i osiromašenog uranijuma postali su osnova optužbi da NATO krši pravila ratovanja. Avioni su leteli visoko i bilo je incidenata u kojima su stradavali civilni ciljevi, jednom i kolona albanskih izbeglica. Američki profesor Majkl Volcer

je napomenuo da je intervencija moralno neodrživa ako jedna strana može ubijati a nije spremna da bude ubijana. Mogi su intervenciju smatrali i kontraproduktivnom. Srbija je bez obzira na početak napada ubrzala etničko čišćenje, a postepeno gomilanje NATO kopnenih trupa u Makedoniji Albaniji moglo je da odvrati ili uspori te akcije. Suočavanje s većim žrtvama, u slučaju kopnenog napada, odvratio bi srpske snage od zverstava, bilo bi manje žrtava i izbeglica.³³

Najveći politički gubitnik NATO intervencije bio je Milošević koji je morao da se suoči sa širokim pokretom nezadovoljstva zbog siromaštva, izolacije i izgubljenih ratova. Od njega se očekivalo da ih dobije. Izgubio je vlast 2000, a 2001. izručen Haškom sudu gde je umro 2006. Na drugoj strani, NATO je izgubio deo međunarodnog kredibiliteta. Kampanja je trajala dugo, i bila praćena snimcima razaranja civilnih objekata, gradva, mostova, ubijanjem i patnjom civila. EU se suočila sa izazovom upravljanja međunarodnim krizama, nakon neuspeha da zaustavi prethodne ratove u bivšoj Jugoslaviji, kad je otkrila nemoć pred oružanim nasiljem visokog intenziteta. EU je sebi postavila politički cilj, da stabilizuje i preoblikuje Balkan, ali u narednih dvadeset godina, ni u tome nije postigla potpun uspeh. Makedonija je 2001. klizila prema građanskom ratu. Etničko nasilje Albanaca prema Srbima na Kosovu je ponovo eskaliralo 2004. Ali jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova 17. februara 2008. nije dovelo do novog građanskog rata između Srba i Albanaca. NATO je sprečio izbijanje novog sukoba. I elite i javnost u Srbiji ogorčeno su osudile kosovsku deklaraciju nezavisnosti, Srbi na Kosovu se ne mire s nezavisnim statusom Kosova, ali su reakcije srpske vlade ostale diplomatske. U julu 2008. nova vlada omogućila je hapšenje ratnog predsednika Republike Srpske Radovana Karadžića i predala ga Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju. U septembru je Srbija ratifikovala SSP sa EU.

Tokom ratova 1991-1999, bivša Jugoslavija postala je jedno od strateških uporišta za Odnose Rusije sa Zapadom. Jugoslovenski sukob je bio poslednji veći rat u Evropi u 20. veku, i prva vojna NATO intervencija ikad. Jugoistočna Evropa je posrnula u konsolidaciji, reformama i integraciji. Kako se jugoslovenska kriza odvijala u smislu paradigme raspada Sovjetskog Saveza, Rusija je dobro vodila računa da ta paradigma odgovara njenom mestu u postsovjetskom svetu. Konkretno, jugoslovensko državotvorno jezgro, srž vojne i policijske moći, Srbija je dobila zamišljenu ulogu jugoslovenske Rusije.

³³ Nardin, T. "From Right to Intervene to Duty to Protect: Michael Walzer on Humanitarian Intervention". *The European Journal of International Law* (Vol. 24 no. 1, 2013), 67–82.

Početak Drugog hladnog rata mogao se nazreti svega deset godina nakon pada Berlinskog zida. NATO intervencija u Srbiji i Crnoj Gori 1999. bila je prekretnica za rusku stratešku politiku. Neuspeh komunističke Jugoslavije, čije republike nisu pristajale na vojno-policijsku i političku dominaciju elita koje su preuzele vlast u Srbiji, postao je obrazac neuspeha Sovjetskog Saveza, ali se Rusija nije odričala tog obrasca kad je krenula u izgradnju svoje treće imperije. Jugoslavija nije bila centralna strateška teritorija za Zapad ili Rusiju, ali je njeno cepanje dobilo jedan opšti karakter. Prvi put nakon završetka Drugog svetskog rata u Evropi su se ponovili ratni zločini, zverstva i genocid, i trajali u celoj jednoj deceniji. Rat je uticao na razvoj EU, naročito njenu spoljnu i bezbednosnu politiku. To nije bio očekivan razvoj događaja u vremenu koje je prethodilo evropskom ujedinjenju.

NATO intervencijom, sukob srpskih oružanih snaga i Oslobođilačke vojske Kosova dobio je snažnu međunarodnu dimenziju, a sprečavanje jedne humanitarne katastrofe doprinelo humanitarnoj katastrofi na obema stranama. Kontroverze su naročito doprineli zaoštavanju odnosa Rusije i Zapada. Svet je ulazio u Drugi hladni rat. NATO intervencija izazvala je najveću krizu u odnosima Rusije i Zapada od završetka Hladnog rata. Ti se odnosi nikad nisu vratili na prethodno stanje. Iako je Rusija bila deo rešenja u Bosni, ona nije nameravala da se pridruži još jednoj NATO vojnoj operaciji na Kosovu, koje je za Srbiju, tu paradigmu postsovjetske Rusije, imalo duboku važnost u emocijama i osećanju identiteta.

Kosovski sukob je Rusiji ipak prepustio značajnu ulogu u mirovnom pregovaranju i otvorio putanju njenih novih uticaja u Jugoistočnoj Evropi. Mirno rešavanje sporova između Rusije i Zapada ostalo je manir odnosa u Drugom hladnom ratu, dok su oružanim intervencijama ostale izložene bivše sovjetske periferije. Rusiji je postalo jasno, da EU pokušava da ostvari diplomatski uticaj bez bezbednosnog potencijala, i zauzvrat, u samoj EU, u liderstvu, institucijama, društvenim debatama, krenula da ostvaruje politički i strateški uticaj. I dok je EU teško uspostavljala fokusiranu diplomatsku akciju, upravo zahvaljujući strateškoj slabosti za Rusiju je i dalje bila jedno prihvatljivo lice Zapada. Ali ne zadugo.

Krv za gas

Sovjetski Savez nestao je u samom jezgru, da bi nastupio nered na periferijama. Periferne države napuštale su Rusiju u kojoj se odvijala stihija promena i otpora promenama. Sovjetska imperija imala je i nacionalni karakter, ali u političkom i ideološkom, a ne strogo etničkom smislu. Sve odluke donosili su Rusi, oni koji su se tako izjašnjavali, u vladajućoj i jedinoj partiji, u vojsci, bezbednosnim službama, ekonomiji. Upravo protiv složene sovjetske države, kojom su dominirali Rusi, mobilisao se nov nacionalistički pokret koji je počeo pozivati na obnovu imperije koja bi imala i carističke i sovjetske karakteristike. Raspad Sovjetskog Saveza izazvali su pad komunizma u istočnoevropskim satelitskim državama, suočavanje sa zaostajanjem u odnosu na Evropu i SAD, potreba za slobodom i materijalnim blagostanjem, ali je jedna od snaga bio i ruski nacionalizam, istovremeno i pokretač sovjetske obnove. Ta je kontradikcija bila samo naizgled apsurdna, a istorijski je obuhvatila celu deceniju od kraja prvog, do početka narednog Hladnog rata. U godinama koje su usledile nakon nestanka imperije, postimperijski bol postao je jači od zadovoljstva oslobođanjem od tereta. Gubitak carstva nije vodio prihvatanju nove stvarnosti, a alternativa stvarnosti bio je odustajanje od savremene evropske civilizacije i povratak u prethodno stanje. Treća ruska imperija postala je hibrid carske Rusije, sovjetske Rusije i Rusije smeštene u nove, globalne odnose.

Ruski nacionalistički preporod koji je postajao snaga novog imperijalizma razvijao se uporedo s materijalnim blagostanjem, koje je, za izvesne slojeve, postajalo dostupno, bez obzira na haotičnu tranziciju, nekad i zahvaljujući uspostavljanju novih odnosa koji su izneli sloj mogula, oligarha, ali i nove srednje klase. Od sredine devedesetih političko liderstvo počelo je koristiti nacionalističku retoriku kako bi prikrilo neuspeh reformi i društveno raslojavanje. Tranzicioni pobednici prihvatili su nacionalizam kao političku podršku ličnom uspehu. Za gubitnike, nacionalizam je bio surogat ličnog neuspeha, a toj deluziji doprinosila je sve bezobzirnija zvanična propaganda.³⁴

Nacionalističku propagandu koristila je nova elita "silovika", koja je preuzela ulogu sovjetske nomenklature. Obnovljena je staljinistička praksa proizvodnje unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. Neprijatelji su bili i stvarni i izmišljeni, *vragi naroda*. Obračuni s ciljanim ljudskim grupama postali su jedan od instrumenata novog nasilničkog poretka bez slobodnih sudova i demokratskih sloboda, gde se krađu izbori, iz okri-

---

³⁴ Osipian, A. L. *Political and Economic Transition in Russia: Predatory Raiding, Privatization Reforms, and Property Rights* (Springer, 2019), 45-70.

lja vlasti kreiraju stranke i pokreti, gde je policija pretnja a organizovani kriminal nova potpora režima, gde se premlaćuju i ubijaju opozicioni lideri, aktivisti i novinari. Društvo je dezorijentisano i zarobljeno strahovima, vladajuća elita proizvodila nesigurnost i ksenofobiju, mobilisala društvene snage u borbi protiv svake različitosti koja nije u “duhu” nacije, njene velike prošlosti i njene uloge u budućnosti. Stereotipi o drugom poslužili su izgradnji stereotipa o samome sebi. Nacionalizam koji je bio instrument unutrašnje politike postao je instrument spoljne politike. Postimperijalna nostalgija, nacionalistička ksenofobija antiamerikanizam i antievropeizam postali su norma.³⁵

Poslednji rat koji je poveo Sovjetski Savez, već u stanju raspadanja, odigrao se u “Januarskim događajima” u Litvaniji, zmeđu 11. i 13. januara 1991. Baltičke republike Litvaniju, Latviju i Estoniju Sovjetski Savez je nasilno anektirao 1940, oslanjajući se na dogovore s nacističkom Nemačkom. Litvanska Republika proglasila je nezavisnost od Sovjetskog Saveza 11. marta 1990. Sovjetski Savez je narušavao stabilnost obnovljene države podsticanjem nezadovoljstva zbog ekonomske krize i podrškom iredentizmu ruske nacionalne zajednice i drugoga rusofonskog stanovništva. U danima koji su prethodili sovjetskoj intervenciji, izbili su protesti u fabrikama u Vilnjusu zbog inflacije i navodne etničke diskriminacije. Sovjetska vlada je pokrenula propagandnu kampanju koja je podsticala dalji etnički sukob. Pozivajući se na pravo da zaštiti rusku zajednicu, Sovjetski Savez je poslao elitne oružane snage koje su ušle u Litaviju. Sovjetski predsednik Mihail Gorbačov odbio je zahtev litvanske premijerke Kazimire Prunskiene da odustane od vojne intervencije. Litvanske snage bezbednosti odbile su napad na Parlament prosovjetskih demonstranata i pristalica Komunističke partije. Predsednik parlamenta Vitautas Landsbergis pozvao je pristalice litvanske nezavisnosti da se okupe i zaštite vladine zgrade. Upad specijalnih sovjetskih jedinica zvanično se tumačio potrebom da se osigura ustavni poredak i zakonitost “Litvanske SSR i Sovjetskog Saveza”. Gorbačov se 10. januara obratio litvanskom Sejmu, Vrhovnom savetu u funkciji privremene vlasti, zahtevajući obnavljanje sovjetskog ustava u Litvaniji i ukidanje svih antiustavnih zakona. Zapretio je oružanom intervencijom. Kad su litvanski zvaničnici zatražili garanciju da neće slati naoružane trupe, Gorbačov nije odgovorio.³⁶

³⁵ Shevtsova, L. F. *Putin's Russia* (Carnegie Endowment for International Peace, 2005), 104-133.

³⁶ Ashbourne, A. *Lithuania: The Rebirth of a Nation, 1991-1994* (Lexington Books, 1999); *Lithuania in 1940-1991: the history of occupied Lithuania* (A. Arvydas, ed) (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2015).

U petak, 11. januara, sovjetska oklopna vozila ušla su u Vilnius i zaposela vladine zgrade. Nakon prvih vesti iz Litvanije, Norveška je apelovala na Ujedinjene nacije, a Poljska izrazila solidarnost s Litvanijom i osudila akcije sovjetske vojske. SAD su bile donekle uzdržane, nije im bio potreban spor sa Sovjetskim Savezom u predstojećoj intervenciji Pustinjska oluja protiv Iraka. Američki predsednik Džordž Buš je osudio incident, ali je ostao oprezan, a da Gorbačova neposredno ne kritikuje, samo se nejasno obratio "sovjetskim liderima". U "krvavu nedelju" 13. januara sovjetske snage opkolile su televizijski toranj, a tenkovi se probijali kroz masu okupljenih demonstranata. U napadu je ubijeno četrnaest branilaca, iz vatrenog oružja, od njih dvoje su zgnječeni tenkovima. Jedan pripadnik sovjetske jedinice Alfa ubijen je prijateljskom vatrom. Sovjeti su na litvanskom pozivali demonstrante da se razidu, pošto je, kako su tvrdili, srušena "nacionalistička i separatistička vlada". Kad je prekinut televizijski prenos, neočekivano se uključio u eter mali TV studio iz Kaunasa koji je obavestio domaću i međunarodnu javnost da sovjetska vojska ubija nenaoružane ljude. Demonstranti su postavljali po gradu tenkovske barijere, i primorali sovjetske snage na povlačenje. Sutradan su održani veliki mitinzi podrške u susedstvu, u Kijevu, Talinu i Rigi. Snažna reakcija Zapada i demokratskih snaga u regionu doveli su Gorbačova u nezgodan položaj, koji nije uspeo da ispravi lažima, da su se zapravo pobunili litvanski "radnici i intelektualci" koje su litvanske policijske snage pretukle pred parlamentom, da niko u Moskvi nije naredio upotrebu sile, da litvanski nacionalisti pokušavaju da zavedu "buržoasku diktaturu".

Referendum o nezavisnosti Litvanije održan je 9. februara 1991. Na referendum je izašlo 84,73 posto registrovanih birača, a njih 90,47 posto za punu nezavisnost.

Napadi na Litvaniju nisu u potpunosti obustavljeni dok se Sovjetski Savez suočavao sa stvarnim gubitkom dragocenih uporišta na Baltiku. Naredna strateška tačka na kojoj je Sovjetski Savez, u svojim poslednjim mesecima, pokušao da utiče na razvoj događaja bio je Kavkaz.

Čečenska Republika na severnom Kavkazu u blizini Kaspijskog mora, graničila se s Gruzijom, na jugu, i sovjetskim republikama Dagestan, na istoku i severu, i Ingušetijom i Severnom Osetijom na zapadu. U Čečeniji je 27. oktobra 1991. izabran za predsednika Džohar Dudajev, bivši sovjetski general. Rusija je odmah osporila legitimitet izbora. Pet dana kasnije Dudajev je proglasio nezavisnost Čečenije. Predsednik Ruske Federacije Boris Jeljcin je 8. novembra proglasio vanredno stanje u Čečeniji i poslao policijske snage i agente KGB. Na aerodromu u Groznom interventne jedinice blokirale su hiljade demonstranata. Ru-

sija je, ipak, u strahu od eskalacije sukoba, odlučila da se povuče. Sovjetski Savez je bio u previranju i raspao se svega nekoliko nedelja kasnije.³⁷

Tek kad se konsolidovala nakon nestanka Sovjetskog Saveza, Rusija je ponovo obratila pažnju na pobunjenu Čečensku republiku, Kavkazu koja je tri godine bila faktički nezavisna. U nadi da će problem rešiti jednostavnim udarom, Rusija je u novembru 1994. podržala pobunu suparničkih čečenskih frakcija protiv vlade Đohara Dudajeva. Puč je, međutim, propao. Ruska vlada, koja je negirala da je upletena, bila je posramljena otkrićem da je među zarobljenim pobunjenicima bilo sedam stotina regularnih ruskih vojnika.

Jeljcin je nakon ovog poniženja početkom decembra naredio napad na Čečeniju.³⁸ Ruska vojska je naišla na žestok otpor. Rusija je potcenila moć čečenskog nacionalizma. Čečenija je relativno kasno integrisana u Rusko carstvo, a novije sećanje dopiralo je do Staljinovih progona (23. februara 1944, na Dan Crvene armije, Staljin je deportovao 400.000 Čečena zbog navodne izdaje, vozovima i kamionima prevezeni su na nepoznata odredišta u Sibiru, Kazahstanu i Kirgistanu, četvrtina njih umrla je u tranzitu ili zbog surove zime, a tek 1957, u vreme destalinizacije, Hruščov je deportovanim Čečenima dozvolio povratak u maticu.) Većina čečenskih lidera iz devedesetih rođena je u emigraciji.

Otpor u Čečeniji nastupio je i usled pada Jeljcinove popularnosti. Jeljcin se povlačio pred rastućom snagom ekstremnih nacionalista, i morao se dokazati. Međutim, ratni planovi naišli su na protivljenje u vojsci koja se još uvek nije oporavila od poraza u Avganistanu i sramote povlačenja iz Istočne Evrope. Zamenik ministra odbrane general Boris Gromov otvoreno se izjasnio protiv intervencije, a general Eduard Vorobijev, zamenik šefa kopnenih snaga, odbio da krene u invaziju. Jeljcin je zato 30. novembra izdao predsednički dekret kojim je odobrio napad. Bila je to tajna, i neustavna uredba. Na dan početka invazije, 11. decembra, doneo je još jednu tajnu odluku.

Rat u Čečeniji podsetio je evropsku javnost na obračune u bivšoj Jugoslaviji, koji su uporno trajali. Čečenski glavni grad Grozni bio je pod opsadom tri meseca, i pao nakon snažne odbrane, krajem februara 1995, kad su Rusi zasuli grad tepih bombama. Prethodno su izgubili tri hiljade ljudi. Masakr je bio bez presedana, i poredio se sa opsadom

³⁷ Galeotti, M. *Chechnya - Russia's 'War on Terror'* (Routledge, 2007); Russell M. *Russia's Wars in Chechnya 1994-2009* (Osprey Publishing, 2014); *Chechnya at War and Beyond* (Anne Le Huérou, Aude Merlin, Amandine Regamey, Elisabeth Sieca-Kozłowski, eds) (Routledge, 2014); Galeotti, M. *Russia's Wars in Chechnya 1994-2009* (Osprey Publishing, 2014).

³⁸ "Jeljcinov rat": Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014), 161-170.

Sarajeva. U Sarajevu je beleženo 3.500 jakih detonacija dnevno, početkom februara u Groznom oko 4.000 na sat. U Groznom je poginulo između 25.000 i 29.000 hiljada, pretežno uglavnom civila. Ruska vlada je smatrala da je izvela "policijsku akciju" protiv pobunjenih građana, ali se sudbina Groznog poredila sa sudbinom Drezdena na kraju Drugog svetskog rata.³⁹

Čečeni su nastavili borbu. Rat u Čečeniji postajao je sve nepopularniji u samoj Rusiji. Umesto da postane Jeljcinova snaga pred nacionalistima, rat je počeo da ga ugrožava. Bio je i njegova ogromna lična odgovornost. Jeljcin je zato 31. marta 1996, u obraćanju naciji, predstavio mirovni plan, trenutni prekid vatre, povlačenje nekih ruskih trupa i pregovori s Dudajevim. Jeljcin je mirovnim predlogom sebi obezbedio novi izbor, ali su borbe i dalje trajale. U avgustu 1996. Čečeni su uspeali da oslobode Grozni.

Konačno, 31. avgusta 1996. godine, Jeljcinov izaslanik, general Aleksander Lebed, potpisao je prekid vatre s čečenskim komandantom Aslanom Mashadovim. Rusi su obećali da će povući trupe iz Čečenije do kraja godine, i da će konačnu odluku o statusu Čečenije odložiti za 31. decembar 2001.

Zločini počinjeni u Prvom čečenskom ratu otvorili su, u svetskoj, ali i u ruskoj javnosti, debate o prirodi kolektivne odgovornosti. Novi ruski predsednik Vladimir Putin je, međutim, uoči Drugog čečenskog rata, 8. septembra 1999, izjavio, "Rusija se brani. Napadnuti smo. I zato moramo odbaciti sve sindrome, uključujući sindrom krivice".⁴⁰

Odustvo savesti koja bi vodila Rusiju opštem preispitivanju, ne samo u odnosu na Čečeniju, bila je u samoj srži strukture moći. Čečenija je postala poligon povratka moći na imperijalne osnove. Rat je razotkrio suštinu borbe za uspostavljanje kontrole nad Rusijom koje su dovele snage iz bezbednosnih službi i vojno-industrijskog kompleksa. Njihova poruka bila je, da je vreme za razgovor o demokratiji u Rusiji isteklo. Nastupa novo vreme, da se zavede red, i po svaku cenu. Vodeću ulogu u izazivanju žrtava i na čečenskoj i na ruskoj strani imao je KGB. Posledice su bile smišljeno katastrofalne.

Drugi čečenski rat počeo je upadom radikalnog čečenskog lidera Šamila Basajeva s dve hiljade naoružanih ljudi u susednu republiku Da-

³⁹ <https://www.magnumphotos.com/newsroom/conflict/first-chechnya-war-conflict-russia-thomas-dworzak-lawrence-sheets/>

⁴⁰ Dunlop, J. B. *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule* (Ibidem, 2014); Jonson, L. "Putin and Chechnya: Is This How to Square a Circle?" *The Brown Journal of World Affairs* (Vol. 8, No. 1, 2001), 31-45; <https://www.rferl.org/a/putin-russia-president-1999-chechnya-apartment-bombings/30097551.html>

gestan 8. avgusta 1999. Napad je praćen nizom terorističkih eksplozija u stambenim zgradama u Bujnasku, Moskvi i Volgodonsku.⁴¹ Napadi su odmah pripisani čečenskim teroristima. Vremenom su se pojavile činjenice koje su bacile sumnju na zvanične verzije ruske vlade. Jeljcin je započeo Prvi čečenski rat kako bi obuzdao političku nestabilnost u regionu i obezbedio svoj ponovni izbor. Svrha Drugog čečenskog rata bila je, za Jeljcina, da brani interese "Porodice", grupe oko svoje ćerke Tatjane Djačenko. U ovu grupu spadali su oligarsi, poput Borisa Berezovskog i Romana Abramoviča, tu je bio i Aleksandr Vološin, na vrhu predsedničke administracije, i njegova dvojica prethodnika Valentin Jumašev (koji se zatim oženio Tatjanom 2002), i Anatolij Čubajs.

Prvi čečenski rat zato je naizgled bio samo Jeljcinov rat. Ali je Drugi čečenski rat bio i Jeljcinov i Putinov privatni rat. Vladimir Putin je 25. maja 1998. imenovan je za prvog zamenika šefa predsedničke administracije. Tri meseca kasnije, 25. jula, Putin je postao direktor službe FSB. Članovi "Porodice" su Putina smatrali jednim od svojih. Svakako je bio jedan od njih, ali je imao i svoju ličnu političku agendu.

U proleće 1999, Jeljcin i "Porodica" su se suočavali sa izborima, u decembru, za Državnu Dumu, i s predsedničkim izborima u proleće 2000. Prema ustavu, Jeljcin je, nakon mandata, morao da napusti Kremlj. Jevgenij Primakov, koji je imenovan za premijera u septembru 1998. pod pritiskom Dume, neprijateljske u odnosu na "Porodicu", blisko je saradivao s Jurijem Luškovim, gradonačelnikom Moskve. Obojica su imali dobre šanse da pobede na parlamentarnim izborima, a jedan od njih mogao bi da postane sledeći predsednik. Primakov je već pretio da će goniti sve oligarhe koji su se ilegalno obogatili. U isto vreme su švajcarske vlasti otvorile istragu o takozvanoj aferi Mabeteks, građevinskoj firmi koja je isplatila Jeljcinu i njegovim ćerkama 15 miliona dolara u toku renoviranja zgrade Kremlja. Američki istražitelji tvrdili su da je 10 milijardi dolara iz Rusije ilegalno deponovano u jednoj njujorškoj banci. Sumnjalo se da deo potiče iz zajmova, ukupno 20 milijardi dolara, koji je MMF prenosio Rusiji od 1992. Glavni državni tužilac Jurij Skuratov, već je započeo seriju istraga koje su uključivale aferu Mabeteks i nepravilnosti u Aeroflotu i Ruskoj centralnoj banci, sve povezane s Jeljcinovom porodicom.⁴²

Jeljcin je pokušavao ili da pronađe odgovarajućeg naslednika, ili da proglasi vanredno stanje, raspusti Dumu i odloži izbore. Komunistička opozicija u Dumi ipak nije uspela da pokrene postupak za pokreta-

⁴¹ <https://uk.reuters.com/article/us-russia-blasts-worst/timeline-major-attacks-in-russia-since-1994-idUSTRE70N3Z320110124>

⁴² <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/daily/sept99/yeltsin8.htm>

nje istragu protiv Jeljcina 16. maja 1999. Jedna od pet optužbi bila je, da je započeo prvi rat protiv Čečenije. Možda je ta tačka ponudila Jeljcinu nove ideje. Odmah nakon glasanja Jeljcin je smenio premijera Primakova i imenovao Sergeja Stepašina, ministra unutrašnjih poslova i bivšeg šefa FSB. Ali je i u njega ubrzo posumnjao. Smatrao je i da nema dovoljno volje i karaktera. Novi premijer, 9. avgusta 1999, postao je Vladimir Putin. Umesto puča, Rusija je krenula u novi rat protiv Čečenije.⁴³

Još krajem marta 1999, nakon NATO intervencije u Srbiji i Crnoj Gori, održan je sastanak "ministara moći": Sergej Stepašin, u to vreme ministar unutrašnjih poslova, Igor Sergejev, ministar odbrane, Anatolij Kvašnin, šef Generalštaba oružanih snaga i Vladimir Putin, direktor FSB, kad je usvojen plan vojne intervencije u Čečeniji. Nameravali su da "zapečate Čečeniju" sanitarnim kordonom, i okupiraju oko jedne trećine čečenske teritorije severno od reke Terek, ali nisu predvideli zauzimanje glavnog grada Groznog. U aprilu je ruski Savet bezbednosti odobrio ovaj plan. Međutim, u maju 1999, nakon smene premijera Primakova, koji je bio kritičan prema intervenciji u Čečeniji, usvoje je nov, radikalniji plan, koji je predvideo zauzimanje čitave Čečenske republike i njeno vraćanje u Rusku Federaciju.

U međuvremenu je radikalna struja predvođena Šamilom Basajevim, u aprilu 1999. održala u Groznom Kongres naroda Čečenije i Dagestana kako bi razgovarali o ujedinjenju dve republike u jedinstven kalifat. U maju je grupa šezdesetak radikala prešla granicu s Dagestanom i ranila jedanaest vojnika i dva policajca. Na upad je odgovorila ruska avijacija. Ali takav povod za jedan sveobuhvatan rat nije bio dovoljan. Kao u nekom igrokazu, 8. avgusta 1999. oko hiljadu čečenskih boraca, predvođenih liderom islamističkih pobunjenika Šamilom Basajevim i njegovim saudijskim saveznikom Umarom Ibn al-Katabom, predvodnikom stranih mudžahedina u Čečeniji, ponovo je upalo u Dagestan. Rusija je napad proglasila činom međunarodnog terorizma. Dagestan je, za razliku od odmetnute Čečenije, bio nesporni deo Ruske Federacije.⁴⁴

Čečenski napad na Dagestan je odgovarao Jeljcinovim namerama. Početkom avgusta, neposredno nakon upada, pojavila se vest da se malo pre upada u Dagestan, šef Jeljcinove kancelarije Aleksandr Vološin navodno sastao u Francuskoj sa Šamilom Basajevim, u vili na Azurnoj obali, koja je pripadala saudijskom državljaninu Adnanu Kašogiju, bogatom trgovcu oružjem sumnjive reputacije. Sastanak je, pretpostav-

⁴³ Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014), 171-204.

⁴⁴ Moore, C., Tumelty, P. "Foreign Fighters and the Case of Chechnya: A Critical Assessment". *Studies in Conflict & Terrorism* (31, 2008), 412-433.

ljalo se, ugovorio Anton Surikov, penzionisani oficir GRU, obaveštajne službe ruske vojske. Surikov i Basajev štaviše su bili u bliskim odnosima od 1992, kad su se zajedno borili na strani Abhazije u ratu protiv Gruzije. Tada su Šamil Basajev i njegov brat Širvani Basajev i njihovi borci blisko saradivali s GRU, koja ih je obučavala. Basajev je nameravao da uspostavi "emirat" na Severnom Kavkazu, i bio je žestok protivnik čečenskog predsednika Aslana Mashadova, umerenog nacionaliste. Jeljcinu je jednako bio potreban mali pobednički rat kako bi obezbedio mirnu tranziciju vlasti koja ne bi dovela u opasnost njega lično i njegovu porodicu. Nagadalo se, da je ruska strana obećala da u Dagestanu neće biti pravog otpora (nekoliko nedelja pre sukoba ruske granične trupe su povučene s granica Dagestana). Bio bi to "Potemkinov rat", tako da obe strane pretenduju na pobeđu.⁴⁵

Nakon upada Čečena u Dagestan, Putin je odmah proglasio sveobuhvatan rat kao odgovor na čečensku provokaciju. Ali rat u Dagestanu nije mogao da utiče na raspoloženje mnjenja u Rusiji, naročito nakon duboke finansijske krize iz prethodne godine. Pred nezainteresovanim javnošću, u septembru 1999. u samoj Ruskoj Federaciji započela je serija terorističkih napada. Masivna bomba eksplodirala je 4. septembra u vojnom stambenom kompleksu u Bujkansku u Dagestanu, usmrтивši osamdeset i tri osobe. Usledile su, 8. i 13. septembra, eksplozije u radničkim zgradama na jugu Moskve, u kojima je poginulo 228 ljudi. U Volgodonsku, na jugu, 16. septembra u eksplodirao je kamion. Eksplozije su se podmetale rano ujutro kako bi proizvele najviše žrtava. Za samo nekoliko nedelja ubijeno je preko trista ljudi i više od hiljadu ranjeno. Talas terorizma doveo je do širokog talasa panike. A onda je u Rjazanju, 22. septembra 1999, oko 130 kilometara jugoistočno od Moskve, u jednoj stambenoj zgradi pronađena ogromna količina eksploziva koji je trebalo da se detonira u 5:30 sledećeg jutra. Odmah je evakuisano trideset hiljada stanovnika. U tri vreće se nalazio veoma eksplozivan heksogen koji se koristio u prethodnim bombaškim napadima. Lokalna policija je uhapsila dvojicu muškaraca koji su, na njihovo veliko iznenađenje, pokazali identifikacione kartice FSB. Šef FSB Nikolaj Patrušev je 24. septembra obasnio da je sve bila samo vežba kojom se testira budnost policije i stanovništva, a u vrećama je bio običan šećer. Međutim, Juri Tkačenko, stručnjak za eksplozive koji je demontirao detonator, u intervjuu u februaru 2000. s Pavlom Vološinom, novinarom lista *Novaja Gazeta*, izjavio je da je nepobitnu utvrdio prisustvo heksogena, a da je detonator bio profesionalni, koji koristi vojska. Još u junu su

⁴⁵ Evangelista, M. *The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?* (Brookings Institution Press, 2002), 79-91.

strani dopisnici u Moskvi tvrdili da se planiraju bombaški napadi za koje bi bili okrivljeni Čečeni. Usledili su i slični nagoveštaji ruskih novnara. Ispostavilo se i to da je, poslanik Dume Genadij Seleznjov bio tri dana unapred, 13. septembra, obavešten o eksploziji u Volgodonsku. U oktobru 1999, nakon početka rata, Čečeni su zarobili Alekseja Galtina, oficira GRU koji je izjavio da su FSB i GRU odgovorni za eksplozije u Volgodonsku i Moskvi. Ruske vlasti su odmah tvrdile da je priznanje dato pod mučenjem, ali je nakon povratka u Rusiju, Galtin ponovio iskaz u intervjuu za opozicioni list *Novaja Gazeta*. *Novaja Gazeta* je potom 15. marta 2005. objavila svedočanstvo o smeštanju eksploziva po moskovskom podrumima, kojim je optužen FSB da je organizovao bombaške napade.⁴⁶

Premijer Vladimir Putin je odbio sumnje da su tajne službe imale veze s bombaškim napadima, da je puko nagađanje nemoralno i deo informacionog rata protiv Rusije. Međutim, vlada nije pokrenula temeljnu i nepristrasnu istragu, u kojoj bi istražitelji dobili puni, potpun i neograničen pristup svim relevantnim dokumentima i obaveštenjima. Tek je Duma osnovala istražnu komisiju. Članovi komisije su 25. jula 2002. organizovali su telekonferenciju sa Aleksandrom Litvinjenkom, Jurijem Feljštinskim i Tatjanom Morozovom, koji su bili u Londonu. Prva dvojica su bili autori knjige *Blowing Up Russia*, u kojoj su optužili FSB da stoji iza bombaških napada. Predsednik komisije Sergej Kovalijov (bivši predsednik Jeljcinove komisije za ljudska prava), žalio se da vlada nije dala tražene informacije i da se skrivala iza "državnih tajni".

Zatim je, 23. oktobra 2002, grupa od 40 do 50 naoružanih Čečena zauzela prepuno pozorište Dubrovka u Moskvi. vrdili su da pripadaju islamističkom separatističkom pokretu u Čečeniji i zahtevali povlačenje ruskih snaga. Jedinica za brze odgovore ruske policije SOBR je sa agentima FSB preuzela akciju spasavanja talaca pošto su u ventilacioni sistem upumpali toksični gas. Svih četrdeset terorista je pobijeno, a od gušenja gasom stradalo je i oko 200 talaca. Nakon opsade, usledile su tužbe bivših talaca koji su od gradskih vlasti Moskve zahtevali kompenzaciju za fizičke i emocionalne patnje, u ukupnom iznosu od gotovo 60 miliona američkih dolara. Gradonačelnik Moskve Jurij Luškov smatrao je da se ne može smatrati odgovornim jer "čečensko pitanje i njegove posledice ni na koji način nisu u nadležnosti moskovskih vlasti". U svim slučajevima, osim u jednom, moskovski odbili su zahteve za kompenzaciju.

⁴⁶ Russell, J. "Kadyrov's Chechnya—Template, Test or Trouble for Russia's Regional Policy?" *Europe-Asia Studies* (Vol. 63, 3, Russian Regional Politics under Putin and Medvedev, 2011), 509-528.

U julu 2003, 80 tužilaca iz Rusije, Ukrajine, Holandije i Kazahstana obratilo se Evropskom sudu za ljudska prava, tvrdeći da je ruskim vlastima postupanje u sukobu kršilo njihovo pravo na život.

“Državne tajne” postale su smrtna pretnja. Sergej Jušenkov iz stranke Liberalna Rusija, koji je u martu 2002. podržao sumnje u ulogu FSB u podetanju eksplozija u Moskvi i Volgodonsku, ubijen je na ulazu u stambenu zgradu u Moskvi 17. aprila 2003. Neki od članova komisije koja je ispitivala bombaške napade izneli su uverenje da je Jušenkov životom platio svoj beskompromisni stav prema čečenskom ratu. U stan novinarkе Jelene Tregubove podmetnuta je bomba 2. februara 2004, nakon objavljivanja njene knjige *Priče o kopaču iz Kremļa*, a smrt je izbegla slučajno. Aleksandar Litvinjenko je otrovan u Londonu novembra 2006. radioaktivnom supstancom polonijum 210. Osumnjičeni za ubistvo Andrej Lugovoj, bivši KGB agent, pobegao je u Rusiju, da bi mu Liberalno-demokratska partija Žirinovskog dala poslaničko mesto u Dumi, kako ne bi bio izručen Britaniji. Ubistvo Litvinjenka podstaklo je novinarku Jelenu Tregubovu da zatraži politički azil u Britaniji. Još jedna žrtva je verovatno bio Jurij Ščeokočikin, iz liberalne stranke Jabolko, član antikorupcijske komisije Dume i zamenik glavnog urednika opozicionog lista *Novaja Gazeta*, koji je 2002. pokrenuo istragu Dume o bombaškim napadima. Preminuo je 3. jula 2003, posle dve nedelje agonije, i takođe se sumnjalo da je otrovan, pošto su rezultati obdukcije klasifikovani kao “medicinska tajna.” Porodica nikad nije dobila izveštaj o obdukciji, i odbijen je njihov zahtev da se povede krivični postupak.

Istrage komisije Dume privremeno su zaustavljene zbog odbijanja vlada da sarađuje. Nikad nije sudeo nijednome čečensko teroristi za napade. Amnesty International je uputio da na odgovornost FSB. Arkadi Vaksberg, član istražne komisije Dume, zaključio je da su ubistva i pokušaji ubistava, “sudeći po tragovima koje su ostavili za sobom”, naredili Kremlj i FSB.

Intervencija Rusije u Drugom čečenskom ratu počela je 22. septembra 1999. Rusija je započela vazдушnu kampanju koju je početkom oktobra pratila kopnena invazija. Ruska vlada je 16. aprila 2009. zvanično proglasila rat završenim, i da je pobedila, mada su se još uvek vodile neke borbe. Rat u Čečeniji smatrao se “kontraterorističkom operacijom”. Vođen je na još nasilniji i bezobzirni način od Prvog. Ruska vojska se koncentrisala na bombardovanje i operacije na daljinu bez većih gubitaka. Prethodno je, iste godine, NATO protiv Srbije nastojao da pametnim bombama uništava konkretne ciljeve izbegavajući kolateralnu štetu i žrtve u civilnom stanovništvu, s poremenim incidentima koji su

imali dalekog odjeka u međunarodnoj javnosti, i oduzimali legitimitet intervenciji. Ruska vojska nije vodila takvu brigu.

Drugi čečenski rat je po okrutnosti, bezakonju, cinizmu i ubistvenom nasilju prevazišao prethodni. Postao je i najduži rat koji se vodio u Evropi nakon Drugog svetskog rata. U prvoj fazi rata vodio se tajni rat protiv ruskog stanovništva, u drugoj fazi otvoreni rat protiv čečenskog stanovništva. Drugi čečenski rat počeo je upadom čečenskih islamističkih pobunjenika u Dagestan, na teritoriji Rusije, i nizom bombaških napada u Ruskoj Federaciji za koje su optuženi čečenski teroristi. Međutim, ubrzo je nagoveštena upletenost FSB, ruske tajne službe, da je montirala napade. Drugi čečenski rat trebalo je predstaviti kao međunarodni islamistički terorizam, za razliku od prvog rata protiv "separatista" ili "bandita". U Drugom čečenskom ratu Rusija je angažovala i plaćenike, ne samo regularne ruske trupe, i deo Čečena okrenula protiv Čečena. Takva strategija doprinela je dodatnom nasilju nad civilima. Obostrana zverstva, uz stalno kršenje ljudskih prava i humanitarnog prava, izazvali su međunarodnu osudu. Parlamentarna skupština Saveta Evrope suspendovala je Rusiji pravo glasa. Kako je Rusija u međuvremenu, 28. februara 1996, postala punopravna članica Saveta Evrope, pojavila se i oštra protivrečnost između obaveza koja je prihvatila i postupanja.

Drugi čečenski rat počeo je u razdoblju finskog predsedavanja Evropskom unijom, jun-decembar 1999. Pre svega Finskoj nije odgovaralo da se odnosi EU i Rusije preterano zaoštravaju. EU komesar za spoljne poslove Kris Paten je ipak jasan u pogledu ljudskih prava i humanitarnog prava. Evropski parlament je 7. oktobra 1999. odgovorio oprezno na početak ruskog napada na Čečeniju, osudio je eksalaciju sukoba, i izrazio duboku zabrinutost zbog odbijanja Rusije da pregovara. EU je bila spremna da obezbedi humanitarnu pomoć za Čečeniju. Nemački ministar spoljnih poslova Joška Fišer priznao je da su kapaciteti za delovanje ograničeni jer se sukob odvija na ruskoj teritoriji. Evropska unija, koja se pripremala za "Veliko proširenje" na Istočnu Evropu nije imala snage da reaguje na zločine u Čečeniji, niti na kontroverze terorističkih napada i odgovora ruskih vlasti. Štaviše je Silvio Berlusconi, kad je početkom 2003. preuzeo predsedavanje Evropskim savetom, najavio je da će biti "Putinov advokat" na pitanju Čečenskog rata.

Kolateralne žrtve u Čečeniji malo su zanimale rusku javnost i međunarodnu publiku (osim organizacija za ljudska prava, koje su imale mali uticaj u Rusiji). Ruske oružane snage su 6. decembra 1999. bacale letke na Grozni zahtevajući da civili napuste grad u roku od pet dana ili će se suočiti s totalnim uništenjem. U toku napada oko 250.000 civila, više od četvrtine ukupne čečenske populacije, napustilo je Čečeniju, ali

je u Groznom ostalo zarobljeno između 15.000 i 40.000 civila koji nisu bili u stanju ili nisu želeli da se isele. Na nasilni karakter rata uticalo je i uvođenje plaćenika koji su brutalnih ubica i pljačkaša. Zajedno sa Specijalnim snagama, plaćenici su imali vodeću ulogu u operacijama čišćenja na okupiranoj teritoriji, "začistki" (u nacističkoj Nemačkoj *volkische Flurbereinigung*, čišćenje tla). Zvanični razlog takvih operacija bila je kontrola ličnih dokumenata čečenskog stanovništva i identifikacija pripadnika "ilegalno naoružanih formacija", ali su se one svodile na pogubljenja po kratkom postupku, mučenje, paljenje i pljačku.⁴⁷

Ruska organizacija za zaštitu ljudskih prava Memorijal procenila je 2005. da je ukupan broj poginulih civila u čistkama između dve hiljade i tri hiljade, a pratile su iz dobro organizovane pljačke. Ana Politkovskaja imenovala je intervenciju "Prljavi rat" sa sadističkim, organizovanim mučenjem zarobljenika, ubistvima i pljačkom, dok se krio identitet vojnika i njihovih jedinica. Tek je u masovnim grobnicama bilo moguće utvrditi broj likvidiranih, a ruska policija i pravosudne instance nisu saradivale u njihovom identifikovanju, pronalaženju i gonjenju ratnih zločinaca. Ljudi su nestajali. Nakon dugogodišnjih progona i maltretiranja, dok je ukazivala na kriminalnu prirodu Putinovog režima, a naročito a ratne zločine, montirane, lažne terorističke napade, i na ulogu ruskih marioneta Ahmada i Ramzana Kadirova. Novinarka Ana Politkovskaja ubijena je Moskvi 7. oktobra 2006, dok je izlazila iz lifta u u svojoj zgradi u Moskvi, gde je živela u unajmljenom stanu. Prethodno je svojom Ladom otišla u nabavku.

Amnesti International je objavio 2010. da je od početka Drugog čečenskog rata nestalo je između tri i pet hiljada ljudi, i da iz straha nisu svi slučajevi prijavljeni policiji. U dva čečenska rata nestalo je do 200.000 Čečena, ili skoro petina ukupnog stanovništva.⁴⁸

Drugi čečenski rat potvrdio je nemoć Evropske unije pred sukobom koji se odvijao na nominalno ruskoj teritoriji, bez obzira na bezobzirnost intervencije, montirane terorističke napade i masovne zločine.

Samit EU-Rusija u Rusija u Helsinkiju 27. oktobra 1999. protekao je u napetim raspravama o pokoljima u Čečeniji. Predsednika Jeljcina je zastupao premijer Vladimir Putin koji je na pozive da odmah uđe u pregovore, i odustane od vojnog rešenja, odgovorio da je cilj ruske opera-

⁴⁷ Takođe je očigledna sličnost sa srpskom rečju etničko čišćenje, ne samo zbog etimološkog porekla, nego i zbog značenja. Još jedan jezički koren je "čistka", pročišćavanje, Staljinova represija iz tridesetih u kojoj je likvidirano stotine hiljada članova stranke, intelektualaca i kulaka, "Velika čistka". Car Aleksandar II bio je 1856. zainteresovan za "čišćenje" Krima od Tatara.

⁴⁸ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2010/02/ten-years-e28093-no-justice-victims-chechen-killings-20100205/>

cije uništenje čečenskih terorista koji su pretnja Rusiji i celoj Evropi, i da EU mora da se udrži od uplitanja u rusku unutrašnju politiku. Odbacio je poziv Evropskog parlamenta da obustavi vojne operacije, i da uspostavi konstruktivan dijalog s legitimnim čečenskim predstavnicima.

Putin je, u Helsinkiju, bio prvi ruski zvaničnik koji je javno odbacio integraciju Rusije u Evropsku Uniju. Istakao je status Rusije kao "evroazijske države". Ruska politika se okreće bivšem sovjetskom prostoru, i postaje samostalni činilac na svetskoj sceni.

OSCE samit u Istanbulu 18-19. novembra 1999. bio je prilika za još jedan razgovor o Čečeniji koji je ostao bez stvarnog ishoda. Komesar EU za spoljne poslove Kris Paten je upozorio da se zbog Čečeniji zatežu međunarodni odnosi, i da se dovodi u pitanje kredibilnost Rusije kao političkog i ekonomskog partnera. Geeralni sekretar Saveta EU Javier Solana je pozvao na nastavak pritisaka na Rusiju kako bi se umanjio intenzitet sukoba i krenulo ka mirnom rešenju. Romano Prodi ponovo je osudio agresiju Rusije, i tržio da se pokrene dijalog. Francuski predsednik Žak Širak je naglasio da bi Rusija morala da bude prijateljski primorana da okonča rat, i najavio je da će Francuska odbiti da potpiše Povelju za Evropsku bezbednost ako Rusija ne pokrene mirovne pregovore. Solana je zatražio neformalni sastanak s Vladimirom Lukinom, navodno liberalnim predsednikom Duminog Komiteta za međunarodne poslove, i preneo mu da EU razvija samostalnu spoljnu politiku, i da je saradnja u interesu Rusije. Rusija je odobrila pristup posmatračima ljudskih prava OSCE da posete Čečeniju. Ministri spoljnih poslova Rusije, Francuske, UK, Nemačke i Italije potpisali su Povelju o evropskoj bezbednosti (Charter for European Security). Igor Ivanov odobrio je da OSCE obezbedi humanitarnu pomoć i podršku izbeglicama iz Čečenije, ali je odbio da Rusija izađe iz sukoba, i uopšte da uđe u pregovore. Ponovio je da je Čečenski rat unutrašnje pitanje Rusije.

Kad je Rusija 6. decembra 1999. uutila ultimatum upozoravajući stanovnike Groznog da će biti tretirani kao teroristi ako ne napuste grad u toku narednih pet dana, Šreder i Fišer pokušali su da je ubede, da povuče ultimatum. Fišer je upozorio Ivanova da je ultimatum varvarski i ne može se opravdati borbom protiv terorizma. Slično je reagovala Francuska. Ali uzalud. Kako su se zaoštravali odnosi EU i Rusije zbog Drugog čečenskog rata pojavljivale su se prve pukotine evropskog jedinstva. Predsednik Evropske komisije Romano Prodi izrazio je uznezanje pred predlozima da se Rusiji uvedu sankcije. Sukobili su se finški predsedavajući Evropskim savetom i EU komesar za spoljne poslove Kris Paten. I Savet i Komisija smatrali su da je ton Krisa Patena prema Rusiji preoštara.

Deklaracija Evropskog saveta o Čečeniji sa samita u Helsinkiju 10. i 11. decembra 1999. osudila je intenzivno bombardovanje čečenskih gradova i pretnje Groznom, i podsetila na posvećenost Rusije u OSCE i njene obaveze u Savetu Evrope. Evropski savet zapretio je političkim sankcijama: revidiraće se primena strategije EU za izgradnju partnerstva s Rusijom, predloženo je da neke odredbe Sporazuma o partnerstvu i saradnji EU i Rusije budu suspendovane.⁴⁹ Ali nije bilo jasno da li će Evropska komisija odobriti ekonomske sankcije. Evropski savet je takođe izrazio spremnost da podržava Rusiju u tranciziciji prema modernoj i demokratskoj državi. EU ne namerava da Rusiju izoluje od Evrope.

Evropski lideri bili su još uvek daleko od razumevanja suštine odnosa Rusije i prema NATO intervenciji i prema sopstvenoj intervenciji. Kompromisi su rezultirali neslogom unutar EU. Nekoliko nedelja nakon Helsinkija, na sastanku EU šefova država i vlada Šreder i Širak su se zalagali za suspenziju Sporazuma o partnerstvu i saradnji s Rusijom. Patten je smatrao da je takva sankcija besmislena.

Krajem 1999. Jeljcin je najavio povlačenje i premijer Vladimir Putin je postao novi predsednik Rusije zvanično 26. marta 2000. Zapadni lideri su pogrešno smatrali da je uspostavljanje ličnih odnosa s Putinom ključ da se unaprede odnosi. Izbor za predesnika konsolidovao je Putinovu moć i njemu je odgovaralo uspostavljanje ličnih odnosa umesto institucionalnih. Deo evropske javnosti smatrao je da je Putinov izbor prilika da se prevaziđe nestabilnost koja je obeležila prethodnu eru, i da će uslediti političke i ekonomske reforme.

Vreme je potvrdilo suprotno. Putin je uneo nered u evropske odnose i samu EU, a Rusiji vremenom nametao novu autoritarnu politiku i ekonomsku autarhiju.

Na evropskoj strani, deklaracije zvaničnika udaljavale su se od stvarnosti. Solana je poručio ruskoj javnosti da odnos prema Čečeniji ne bi trebalo da izlaže opasnosti odnose EU i Rusije. Založio se za “jačanje demokratije u Rusiji”. Siguran je da će predsednički izbor potvrditi ireverzibilnost promena u Rusiji. Rusija je najvažniji partner EU u ekonomiji i politici. I mada je Putin već oznanio, da nema nameru da Rusiju uvodi u EU, Solana je pozvao da se osnaži Sporazum o partnerstvu i saradnji, navodeći kako EU Rusija dele osnovna načela demokratije, bezbednosti, međunarodnih normi i tržišne ekonomije.

Evropska komisija pokušavala je da zadrži tvrd stav prema Rusiji u čečenskom sukobu. Smanjila je pomoć Rusiji u okviru TACIS programa od 130 na 40 miliona evra. Efekat upozoravanje bio je ograničen. EU još uvek nije bila spremna za delotvornije sankcije, zabrane izdavanja

⁴⁹ “Agreements on Partnership and Cooperation” (PCA).

viza i putovanja, zamrzavanje sredstava na računima evropskih banaka, blokade trgovinskih odnosa. Toni Bler je bio za srdačnije odnose s Rusijom. Smatrao je da je najbolji način da se rat završi da se EU podrži Rusiju umesto da je izoluje. Za Blera Čečenija nije bila Kosovo. Isticao je kako je Rusija predmet ozbiljnih terorističkih napada.

Slično Bleru, nemački kancelar Šreder smatrao je da će Putinov izbor za predsednika otvoriti mogućnosti novih, konstruktivnih odnosa EU i Rusije. Čestitao je Putinu i podsetio ga na velika očekivanja od jake, demokratske, mirne i otvorene Rusije, koja uviđa svoju međunarodnu odgovornost, koja će postati aktivna učesnica u svakom evropskom procesu. Evropski savet u Lisabonu je 24. marta 2000. podsetio Rusiju da se okrene političkom rešenju.

Kako su se stišavale kritike Drugog čečensko rata, institucionalni i politički nesporazumi EU i Rusije prenosile su se u Savet Evrope. Od novembra 1999, odgovorna za demokratiju u Evropi, Parlamentarna skupština Saveta Evrope je usvojila nekoliko osuda postupanja na početku rata, i pozvala Rusiju da poštuje ljudska prava.⁵⁰ Zatim je 6. aprila 2000. suspendovala pravo glasa ruske delegacije. Rusija je morala da podnese dokaze o napretku u Čečeniji. Parlamentarna skupština Saveta Evrope je pozvala Komitet ministara Saveta Evrope da suspenduje Rusiju ukoliko ne poštuje ljudska prava i ne obustavi ratna dejstva. Predsednik Parlamentarne skupštine Dejvid Rasel-Džonston osudio je brutalne povrede pravila na koja se Rusija obavezala. Ruska delegacija je besno napustila salu. Šef ruske delegacije Dimitri Rogozin cinično je izjavio zbogom. Duma je kritikovala odluku, da je uvredljiva, i da će saradnja biti moguća tek nakon njene revizije. Potpredsednik Dume, Vladimir Žirinovski, opravdavao je ponašanje Rusije u Čečeniji pozivajući se na borbu protiv terorizma, i on je tvrdio kako Rusija štiti Evropu, koja Rusiju cenzuriše, od nje same. Igor Ivanov osudio je stavove Saveta Evrope, kako navodno idu na ruku međunarodnom terorizmu, i ometaju povratak mira u Čečeniju. Za njega Skupština ionako ne igra važnu ulogu u evropskim poslovima. Ukazao na izvesne slučnosti primera Kosova i Čečenije, ekstremizam, separatizam, terorizam.

Evropska Unija je pred sukobom većine u Savetu Evrope i Rusije ostala vidno uzdržana. Solana je izjavio da je Savet Evrope organizacija nezavisna od EU, a da EU neće nametati nove sankcije.

Prvi, naizgled, Putinov ustupak Savetu Evrope bilo je otvaranje kancelarije za ljudska prava u Čečeniji u maju 2000. EU je pozdravila tu odluku. Naknadno je šef kancelarije priznao da je kao klovn u cirkusu bez ikakvih ovlašćenja.

⁵⁰ "Parliamentary Assembly of the Council of Europe".

Nemoćna pred Rusijom pre svega zbog posebnih interesa pojedinih lidera, i u strepnji da bi nestabilna Rusija, njen unutrašnji nered i siromaštvo, mogli da naruše evropski mir i stabilnost, a Čečenija je dovoljno daleko, Evropa je bila više opredeljena da Putinu popušta. Rusija je, u međuvremenu, u proteklih godinu dana, od proleća 1999. do proleća 2000. jasnije odredila svoj odnos prema Evropskoj Uniji. Rusija brani Evropu od njenih slabosti, od odsustva jasnog liderstva i unutrašnjeg nejedinstva, od separatizma i terorizma. Igor Ivanov upozorio je da će Balkan ponovo biti zaljuljan, da će se metastaze ekstremizma širiti Zapadom. Da se Rusija i Zapad suočavaju s terorizmom kao zajedničkim neprijateljem. Da je Rusija žrtva terorizma i očekuje evropsku solidarnost. Pozvao je Zapad za iskren i konstruktivan dijalog s Rusijom umesto kažnjavanja Rusije i njenog isključivanja iz Evrope.

U tom trenutku Putinu je dao podršku Romano Prodi koji je objavio da su Rusija i EU važni ekonomski partneri, i da čečensko pitanje neće biti najvažnije na predstojećem samitu u Moskvi 29. maja 2000. Prodi nije zamerio Putinu na vojnoj intervenciji, nego na neproporcionalnoj upotrebi sile i ogromnom stradavanju civila. EU i Rusija su komplementarni. Putin je sa zahvalnošću prihvatio Prodijev stav. Ali su stavove Prodiya i EU osudile organizacije za ljudska prava u Rusiji. Sergej Kovalov, deputat Dume, član ruske delegacije na Parlamentarnoj Skupštini i advokat ljudskih prava, pozvao je na tvrdi stav prema ruskom ponašanju u Čečeniji i predložio izbacivanje Rusije iz Saveća Evrope. Rusija je za njega "glavni kriminalac" na Severnom Kavkazu. Peticija 500 evropskih i ruskih intelektualaca i političara osudila je stav EU prema Rusiji, pasivnost, dvostruke standarde, ćutanje. Zapadni političari osuđivali su za iste zločine srpskog predsednika Miloševića, a Putina nagradili da pije čaj sa engleskom kraljicom prilikom posete Britaniji u aprilu 2000. Pozitivan stan prema Putinu u disproporciji s razmerama i karakterom akcije u Čečeniji. Situacija u Groznom je gora nego u Sarajevu u toku opsade. Osudili su i plan energetske dijaloga. Trgovina krvlju za gas biće poslednja reč evropske civilizacije.

Evropska Unija i Savet Evrope oglušili su se o proteste i pritiske. Samit EU-Rusija u Parizu 30. oktobra 2000. zaključio je da je se dve sile suštinski zalažu za mir i ravnotežu u Evropi. Ruski premijer Viktor Kristenko obećavao je dugoročnu bezbednost evropskog energetske snabdevanja. Na evropskoj strani se predviđalo da će potražnja EU za gasom porasti od 40% na 70% u narednih 20 godina. Žak Širak je najavio novu stranicu u odnosima Francuske i Rusije. Putin je ocenio da je samit zenit stalnog dijaloga Rusije i EU.

Uporedo, čečenski rat je i dalje trajao. U oktobru 1999. Vladimir Putin je, tada premijer, obećao da će rat u Čečeniji biti kratak, a gubitaka malo, i da će se sami Čečeni boriti protiv bandita i terorista. Ali je smisao rata bilo zatrpavanje stvarnosti, a ne konkretna intervencija. Umesto vijetnamizacije, Rusija je u 5. oktobra 2003. za predsednika Čečenije postavila imama Ahmada Kadirova. Čistke su, umesto nasumičnih, postale ciljane, i time se broj žrtava postepeno smanjivao. Borba Čečena protiv Čečena nije bila manje nasilna, ali se ruska strana oslobodila rasističkog konteksta s početka rata.

Ahmad Kazirov ubijen je u aprilu 2004. Novi predsednik, njegov sin Ramzan Kadirov je zahvaljujući Putinovoj podršci zaveo strahovladu. Kad je 16. aprila 2009. Moskva proglasila zvanični kraj kontraterorističke operacije u Čečeniji, to je bila pobjeda posebno za Ramzana Kadirova, koji je zahvaljujući izjavama lojalnosti stekao punu autonomiju. U Rusiji se pojavila zabrinutost da bi se i on mogao potpuno osamostaliti. Njegov nestanak, u smislu političke alternative, ostavio bi deo čečenske vojske bez jasne komande. Moskva je postepeno gubila vlast nad Kadirovim, a sukob se prelio na susedne republike Dagestan i Ingušetiju, gde je besneo nemilosrdni gerilski rat. Čečenski rat nije okončan, samo je fragmentiran. U Čečeniji je 2009. bilo više terorističkih napada, ubistava i otmica nego prethodne godine. Natalija Estemirova, predstavnicica ruske organizacije za ljudska prava Memorijal, kidnapovana je i ubijena 15. jula 2009.

Uprkos represiji, pobunjeničke snage su i dalje bile aktivne. Iznenadni napad na kuću Ramzana Kadirova u njegovom rodnom selu odigrao se 29. avgusta 2010, praćen samoubilačkim napadom na čečenski parlament 19. oktobra. Ranjivost čečenskog režima mogla je svedočiti i o ranjivosti Putinovog režima. Ruska analitičarka Lilija Ševcova izjavila je kako "sve u regionu izmiče kontroli". U Čečeniji je ustanovljen "feudalni i sultanistički režim".⁵¹

U odnosima Zapada i Rusije bilo je očigledno da nije moguće zaustaviti Drugi čečenski rat, a Rusija nije snosila značajne posledice za ratnu agresiju i zločine. Privremeno je, 2000, suspendovano pravo glasa Rusije u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope. Evropski sud za ljudska prava je imao krajem 2007. više od 20.000 prijava protiv Ruske Federacije, i naredne godine dostigao gotovo 30.000. Većinu slučajeva su dobili tužioc. Rusija je 26. januara 2006. prvi put osuđena za slučaj mučenja. Ruske vlasti su poslušno plaćale kazne, ali su odbijale da promene pravosudni sistem u skladu sa obavezama koje je Ru-

⁵¹ Shevtsova, L. *Interregnum*. Russia Between past and Future (Carnegie Endowment for International Peace, 2014), 31.

sija prihvatila kad je postala članica Saveta Evrope. Evropski sud za ljudska prava bio je ipak uzdržan u obavezivanju ruske vlade da otvori nove sudske istrage, i samo je plaćala svaki pojedinačni nestanak oko 35.000 evra. Za rusku javnost, presude u Strazburu bile su još jedna potvrda neprijateljskog odnosa Evrope prema Rusiji.

Drugi čečenski rat postao je nova tačka sporenja Rusije i Zapada. NATO intervencija i Drugi čečenski rat omogućili su novom ruskom predsedniku Vladimiru Putinu da već 10. januara 2000. odobri nov bezbednosni koncept Ruske federacije. Već je revidirana Vojna doktrina, koju je doneo u aprilu, zauzela antizapadne političke stavove. Manipulišući nacionalnim osećanjima i, često, kolektivnom paranojom, Putin je tim dokumentom dodatno centralizovao vlast istakavši svoju ličnu ulogu u lancu komandovanja. Od strateške važnosti bili su sporazumi s Belorusijom. Osnazio je i poziciju nacionalnog Saveta bezbednosti na račun Ministarstva odbrane i Generalštaba.

Novi Koncept spoljne politike je isticao da je Rusija velika sila, i da mora ojačati uticaj na međunarodnu politiku, da su prioriteti politička, vojna i ekonomska saradnja i integracija Zajednice Nezavisnih Država. Antizapadni stavovi i sentimentali zasniivali su se na NATO intervencijama u Bosni i na Kosovu, kad se Zapad oglušio o pravo i potrebu Rusije da vrati svoju ulogu u Evropi, i primer nepoštovanja UN i standarda međunarodnog prava. Rusija je bila zabrinuta zbog namere NATO da se proširi na njene evropske granice, i u opštem stanju ekonomske i strateške dominacije SAD i EU, i ignorisanja Rusije u međunarodnoj politici. Rusija je pozivala da Savet bezbednosti UN ponovo postane centralna institucija međunarodnih odnosa.

Već su odjeci Drugog čečenskog rata najavili nespremnost Evropske unije da zalaganjem za ljudska prava i pokušajima obuzdavanja ruske agresije dovodi u pitanje diplomatske i poslovne odnose država članica i Rusije. Evropske kompanije bile su pre svega zainteresovane za mogućnosti koje je nudila modernizacija energetskeg sektora. Moć EU da utiče na Rusiju oslabljena je i unutrašnjim podelama.

Ekonomski oporavak učinio je Rusiju manje ranjivom u odnosu na strani pritisak. Od 2000. rasle su cene nafte i gasa, s njima i ruska ekonomija. Takav razvoj je delimično ispravio tranzicione poremećaje iz devedesetih. Novi ruski predsednik Vladimir Putin uspostavio je s novom klasom tranzicionih mogula odnos uzajamne lojalnosti. Energetski dijalog EU i Rusije počeo je već u oktobru 2000. Potom je teroristički napad na SAD 9. septembra 2001. Rusiji omogućio da potčinjavanje Čečenije prikaže kao antiterorističku operaciju. EU lideri bili su prijemči-

---

vi za takvo tumačenje i podstakli saradnju s Rusijom na planu međunarodnog terorizma.⁵²

---

⁵² Tichý, L. *EU-Russia Energy Relations. A Discursive Approach* (Springer, 2019), 23-28.

Veliko proširenje

Raspad Sovjetskog Saveza ostavio je strateški i bezbednosni vakuum u Istočnoj Evropi. Pad komunizma izazvao je i optimizam i strepnju. Otvoren je ogroman politički i ekonomski prostor za razvoj demokratskih institucija, za slobode, za nadmetanje ideja, za trgovinu i profit. Istočna Evropa postala je konkretniji politički pojam nek nakon Prvog svetskog rata kad su se na njenom prostoru prvi put iscrtale nacionalne, umesto imperijalnih granica. Posle Drugog svetskog rata i podele, među Saveznicima, sfera interesa, Istočna Evropa je pripala sovjetskom lageru. Pad komunizma i povlačenje sovjetskih trupa prepustili su prostor demokratiji i slobodama, ali i neredu, društvenim sukobima, nacionalnim, naročito graničnim sporovima, i novim sentimentima koje su podsticali etnički antagonizmi i rastuće ekonomske i socijalne razlike koje je proizvodila tranzicija.⁵³

Zapadnoevropski lideri zaključili su da su pad Berlinskog zida i povlačenje sovjetskih trupa, dok se Nemačka ujedinila, najednom i dubinski promenili evropsku stvarnost. Proširenje Evropske Unije na Istočnu Evropu učinio se logičnim nastavkom ostvarenja evropske ideje i političkog liderstva. Češki predsednik Vaclav Havel je 16. februara 2000. izjavio u Evropskom parlamentu, "Evropa je politički entitet čija je sigurnost nedeljiva". Upozorio je, da je pogrešna ideja o dve Evrope, jednoj koja je demokratska, stabilna, prosperitetna i integrisana, i drugoj, koja je manje demokratska, manje stabilna i manje prosperitetna. Evropa je samo jedna, uprkos svojoj raznolikosti. Svaka pojava u bilo kojem delu Evrope uticaće na ostatak kontinenta.⁵⁴

Evropska unija je dobrovoljna imperija, za razliku od sovjetske, represivne. Politika evropskog proširenja suočavala se s dva najveća izazova. Prvim, kako uticati na tok događaja u bivšim komunističkim državama, kako će se one izboriti s nedavnom prošlošću sovjetskog uticaja i totalitarnog sistema, sa zaostacima jedne sumorne svakodnevice oskudica, političkog i policijskog terora, zabranama putovanja, sa žrtvama pogona i počinocima. I drugim, kako će se usvajati i primenjivati evropske norme i zakoni, otvarati tržišta za robe i usluge, a uzajamni etnički i teritorijalni sporovi rešavati mirno. Ujednačavanje propisa bio je složen za-

---

⁵³ Samardžić, N. *Limes*. Istorijaska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope (HeraEdu, 2017), 325-342.

⁵⁴ <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20000216+ITEM-012+DOC+XML+V0//EN>

datak s podsticajima koji su mirni i stručni, a prihvatanje dobrovoljno. Evropeizacija se nije mogla odvijati ni po čijem diktatu.⁵⁵

Integracija je podrazumevala istovremeno oslobađanje i strogu kontrolu. Istočna Evropa bila je ranjiva i nestabilna. Samo je bivša Čehoslovačka, koja se takođe raspala, nasledila izvesno demokratsko iskustvo. U istočno-pravoslavnim državama očekivao se jači ruski uticaj, s njim i otpori, bile su i manje razvijene. Istočna Evropa je demokratske kapacitete u prethodnom vremenu otkrivala i pobunama protiv sovjetske i domaće represije, DDR, Poljska, Mađarska, Čehoslovačka. U Jugoslaviji se pobuna odigrala 1948. odozgo, iz same vlasti. U Rumuniji i Bugarskoj ih nije bilo. Radilo se na sprečavanju nereda i nasilja. Države kandidati su morale da učvrste granice kako bi sprečile ilegalne migracije i neometano kretanje organizovanog kriminala, ali i granični sporovi koji bi nastupili u etničkim i teritorijalnim sukobima, kao u bivšoj Jugoslaviji.⁵⁶

Evropa je računala na svoju snagu privlačnosti, na slobode, demokratiju i materijalno blagostanje. Ubrzano su se razvijali trgovina, turizam, kulturna razmena. Integracija je otvarala nova tržišta evropskim, američkim i multinacionalnim kompanijama, naročito izgledi da će potrošači iz Istočne Evrope biti sve bogatiji.⁵⁷

Evropska integracija trebalo je da bude i kompenzacija upravo svih nezadovoljstava zbog istorijskih nepravdi nanetih povlačenjem državnih granica nakon svetskih ratova. Ali u tom smislu nije bilo garancija, niti se očekivalo da će takve izgledi i kompromisi prihvatiti nacionalisti, obično udruženi s bivšim komunistima koji su se vraćali na vlast nakon prvog talasa demokratizacija i razočaranja. Nacionalizam je mogao prevladati nejasna, daleka, panevropska osećanja. Pojednim sektorima ekonomije nije odgovaralo otvaranje tržišta, poljoprivredi, zaštitnoj industriji, monopolistima. U istom smislu meritokratija je pretila jednom delu elita. Evropa je navodno pretila zatiranjem nacionalnog identiteta, duha nasleđenog iz stvarne ili izmišljene prošlosti. Evropska unija je zajednica vrednosti, ali je njena struktura birokratska, a funkcioneri nisu neposredno birani, time ni naročito politički odgovorni. Evropska unija je posebna vrsta političkog aktera koji veća, odlučuje i deluje procedu-

⁵⁵ Zielonka, J. "Europe Moves Eastward: Challenges of EU Enlargement". *Journal of Democracy* (Volume 15, Number 1, January 2004), 22-35; Pridham, G. *Designing Democracy. EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe* (Palgrave, 2005), 1-96; Samardžić, N., op. cit., 227-237.

⁵⁶ Samardžić, N., op. cit., 253-284.

⁵⁷ Holger, M. "Russia, the CIS and the EU: Secondary Integration by Association?" *The CIS, the EU and Russia. The Challenges of Integration* (K. Malfliet, L. Verpoest, E. Vinokurov, eds). (Palgrave, 2007), 95-120.

rama koje su daleko od uobičajenih u tradicionalnim nacionalnim državama. Ali je ponekad i neefikasna. Konsenzualno odlučivanje prepušta sredstva pritiska opstrukcionistima. Naročito su odluke usvojene s najnižim zajedničkim imeniteljem ostavljale Evropsku uniju bez dovoljno jasnih i odlučnih stavova u spoljnoj i bezbednosnoj politici. Kako se širila na države sa skromnijom istorijskom tradicijom, time i potencijalom sloboda i demokratija, Evropska unija postajala je popustljivija u odnosu na autoritarne režime i kršenja ljudskih prava, i humanitarnog prava, i u neposrednom susedstvu. Institucije Evropske unije, Savet, Komisija, Parlament, sve imaju svoje posebne procedure i političke interese, instrumente i kapacitete.

Između 1993. i 2009. Evropska unija počivala je na tri stuba. Takva struktura predviđena je Sporazumom iz Matrihta 1. novembra 1993, a napuštena 1. decembra 2009. stupanjem na snagu Lisabonskog sporazuma.⁵⁸ Prvi stub je bila zajednica ekonomske, socijalne i ekološke politike.⁵⁹ Drugi stub je zajednička spoljna i bezbednosna politika.⁶⁰ Treći stub bila je policijska i pravosudna saradnja u krivičnim pitanjima.⁶¹ Naročito je bilo složeno, nekad i politički kontroverzno, usaglašavanje policijske i pravosudne saradnje, posebno odgovornost za azil i kontrola imigracije, upravljanje spoljnim granicama, borba protiv prekograničnog kriminala. Spoljna i bezbednosna politika postala je najveće iskušnje Evropske unije pred stvarnošću Drugog hladnog rata.

Proširenje Evropske unije na države Istočne Evrope trebalo je da bude i jedna od prvih potvrda teze Frensis Fukujame, o kraju istorije, da će se sve društvene protivrečnosti prevazići u okviru savremenog liberalizma i da će liberalna demokratija i tržišna ekonomija, kad se jednom uspostave, ostati bez ideoloških konkurenata. Međunarodni odnosi biće pretežno svedeni na ekonomiju, rešavanje tehničkih problema, zabrinutost za životnu sredinu i zadovoljenje sofisticiranih zahteva potrošača, na politiku koja odlazi dalje od klasične diplomatije i bezbednosti. Time će se ujedno smanjiti šanse za međunarodni nasilni sukob velikih razmera.⁶²

⁵⁸ "The Treaty of Lisbon" potpisan je 17. decembra 2007. Ugovorom je dobila konsolidovani pravni subjektivitet: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon>

⁵⁹ European Communities - Evropske zajednice, EC, Evropska zajednica za uglj i čelik, ECSC, do isteka 2002, i Evropska zajednica za atomsku energiju, EURATOM.

⁶⁰ Common Foreign and Security Policy, CFSP.

⁶¹ Police and Judicial Co-operation in Criminal Matters, PJCCM), koja je objedinila saradnju u borbi protiv kriminala (prvobitno je nazvan Pravda i unutrašnji poslovi, Justice and Home Affairs, JHA.

⁶² Samaržić. N. *Drugi dvadeseti vek* (Službeni glasnik, 2007), 299-300.

Proširenje je bilo politički prioritet bez obzira na pojedine norme ili procedure. Evropski savet (šefovi država ili vlada), koji je ponekad dovodio u pitanje odluke Evropske komisije (vlade), ili čak ulagao veto, uvek je odobravao, prethodno dogovorene, predloge za proširenje. Politička i ekonomska priroda Evropske unije je u njenom proširenju, i vodilo se računa da se njena evoluirajuća uloga ne dovodi u pitanje. Proširenje je vremenom ulazilo i u domen evropske bezbednosti.

Dok je donosila odluke o velikom proširenju na Istočnu Evropu, Evropska unija je uzimala u obzir okolnosti u kojima su sve naredne članice siromašnije od država članica. Veliko proširenje obuhvatilo je 10 država čiji je društveni proizvod bio manji od 5 posto proizvoda 15 država članica (mada u obračun nije ušla skrivena, "siva" ekonomija). Svih 10 država zajedno imalo je manje stanovnika od ujedinjene Nemačke. Ekonomske razike podrazumevale su finansijske transfere od bogatih članica do novoprimiteljenih, relativno siromašnih, i obratno, transfer radne snage iz siromašnijih u bogatije.

Uoči velikog proširenja postavilo se i pitanje odnosa istočnoevropskih država u statusu kandidata prema svetskoj politici. Pre svega je bio važan odnos sa SAD, nakon drugog napada na Irak 2003. Bilo je mišljenja, da su nove države članice američki "Trojanski konj" nakon podrške intervenciji. Dalje, bilo je upozorenja, da favorizuju američku "neoliberalnu" ekonomsku politiku koja potcenjuje socijalnu pravdu. Da su, nakon decenija provedenih u realnom komunizmu, preterano naklonjene američkim kulturnim trendovima i obrascima potrošnje. Ispovedaju političke i društvene vrednosti koje su više "američke" nego "evropske". Postavilo se i pitanje koje je bilo više osnovano, da li će 25 članica teže nego prethodnih 15 donositi odluke iz zajedničke evropske spoljne i bezbednosne politike. U stvari je politika proširenja bila uspešnija od spoljne i bezbednosne politike, koja je bila u krizi, od osnivanja Evropske unije u Mاستrihtu 1992.

Velikim proširenjem Evropska unija je nameravala preuzme većinu država nekadašnjih sovjetskih satelita, i izađe neposredno na granicu s Rusijom. Od dolaska Vladimira Putina na vlast, 1999. u funkciji premijera, i 2000. u funkciji predsednika, bilo je jasno da on ne namerava da Rusku federaciju uključi u proces evropske integracije, a politički sukob u odnosima Rusija-NATO preneo je na politički sukob u odnosima Rusija-EU. Njegova namera bila je da obnovi imperijalnu moć Rusije na osnovama carističkog i sovjetskog nasleđa, i nove uloge koju je Rusija nameravala da preuzme u globalnim odnosima, samostalno, autoritarne sile koja ponovo ovladava strateškim prostorom od Baltika, Kavkaza i Crnog mora, do Pacifika na istoku. Evropska unija, međutim, nikad nije

ozvaničila svoja buduća ishodišta, i tek je integracija Istočne Evrope najavljivala izvesnost formiranja panevropske federalne države.⁶³

Smisao proširenja za Evropsku uniju bilo je jačanje konkurentnosti, i u odnosu sa starim političkim i ekonomskim partnerom, SAD, i na novom globalnom tržištu koje gotov da je zaokruženo ulaskom Kine u Svetsku trgovinsku organizaciju 2001. Evropska unija je nudila i kompromis između teritorijalnih pretenzija država Istočne Evrope operativne istorijskim nasleđem i nacionalnim frustracijama, i potrebe da one učestvuju u širokoj zajednici tako da su njihove institucije angažovane u punom kapacitetu, pre svega tako da se preklapaju geografske i funkcionalne granice, koje se zatim relaksiraju i nestaju u sastavu zajedničkog evropskog projekta. Razučena, pluralistička politika, računalo se i na to, trebalo bi da bude uspešnija od centralizovane države i inertnog hijerarhijskog društva, dok koncept tvrde spoljne državne granice više nema smisla u doba globalizacije.⁶⁴

Teritorijalno približavanje Rusiji za Evropsku uniju je bio i pogranični i globalni izazov. U dokumentima spoljne i bezbednosne politike Evropska unija je uključila uverenje da će poštovanje zajedničkih vrednosti ojačati napredak prema strateškom partnerstvu. *European Security Strategy* podsetila je na zajednički uspeh EU, SAD, NATO i Rusije na Balkanu, koji više nije pod pretnjom velikog sukoba.⁶⁵ Politička strategija EU se odnosila i na sukob Izraela i arapskih suseda na Bliskom istoku. Prioriteti diplomatije i bezbednosti usmereni su i na ruske susede, Belorusija, Moldavija, Južni Kavkaz. Od početka Drugog čečenskog rata, 1999, EU je slala humanitarnu pomoć i bila najveći donator.

Bezbednosna saradnja s Rusijom predviđena je Sporazumom o partnerstvu i saradnji potpisanom 1994, koji je stupio na snagu 1. decembra 1997, da se primenjuje na deset godina. Uspostavljeni su osnovni zajednički ciljevi, institucionalni okvir za bilateralu, i upućen poziv na uzajamne aktivnosti i dijalog.⁶⁶

Samit EU-Rusija u Briselu u oktobru 2001. doneo je zajedničku deklaraciju o unapređenju dijaloga o političkim i bezbednosnim pitanjima. Evropska unija je u Sevilji 2002. definisala operacije kriznog me-

⁶³ Samardžić, N., op. cit., 325-342.

⁶⁴ Pridham, G. *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe* (Palgrave, 2005); Hughes, J., Sasse, G., Gordon. C. *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality* (Palgrave, 2005).

⁶⁵ <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/european-security-strategy-secure-europe-better-world/>

⁶⁶ Common Economic Space, Common Space of Freedom, Security and Justice, Common Space of External Security, Common Space of Research and Education.

nadžmenta, ali je ishod saradnje bio je skroman (jedini uspeh bilo je učešće Rusije u EU misiji u Makedoniji). Evropska unija nije raspolagala zajedničkim vojnim potencijalom, i nije bila spremna da s Rusijom deli zajedničku komandu. Na ruskoj strani, vojno rukovodstvo odbijalo je da saraduje sa Evropskom unijom, i nije podržavalo mirovne operacije koje poštuju zapadnjačke norme ograničene upotrebe sile.⁶⁷

U novembru 2002. Rusija i EU usvojile su zajedničku deklaraciju o protivterorizmu, koja je uključila razmenu informacija o terorističkim mrežama i unapređenju zajedničkih napora da se zaustavi finansiranje terorizma, uključujući zamrzavanje fondova. Ali je praktična saradnja bila nevidljiva, zbog apstraktne prirode zajedničke deklaracije, i zbog ruskih sumnji u sposobnost EU da se nosi s pretnjom međunarodnog terorizma.

Evropska bezbednosna Strategija je 2003. definisala proliferaciju oružja za masovno uništenje kao ključnu pretnju bezbednosti EU. Savej je usvojio EU strategiju protiv daljeg širenja oružja za masovno uništenje. I na tom planu je izostala saradnja, jer je Rusija sumnjala u sposobnosti EU u poređenju sa SAD kao sposobnijim partnerom. EU i Rusija imali su različite prioritete. Rusija je tražila podršku za uništenje nuklearnih podmornica i zaliha plutonijuma, dok je prioritet EU bilo bezbedno smeštanje visoko obogaćenog uranijuma i primena Konvencije o hemijskom oružju. I jedno i drugo pitanje bili su vezani za protivterorizam. Poslednji prioritet jačanja bezbednosne saradnje bili su civilna zaštita i vanredne situacije. Rusija je 2002. sugerisala da se uspostavi panevropski centar za upravljanje katastrofama.⁶⁸ Rusija je nameravala da integriše taj centar u ESDP U maju 2004, Evropska komisija i Rusija potpisale su ugovor o saradnji u civilnoj zaštiti.⁶⁹

U godinama koje su prethodile velikom proširenju, iz zaostataka Hladnog rata, još jedan izazov isprečio se u odnosima EU i Rusije. Sovjetskom Savezu je 1945. pripao Kalinjingrad, nemački Kenigzberg, na Baltiku, nekadašnje sedište reda Tevtonskih vitezova, potom Pruskog vojvodstva do početka 18. veka. Bio je najveći grad na krajnjem istoku Nemačke. Ugovor u Podstamu 1945. kojim je uspostavljen mir u Evropi privremeno je dodelio grad sovjetskoj upravi (dobio je naziv po sovjetskom političaru Mihailu Kalinjinu). Nakon raspada Sovjetskog Saveza, ostao je ruska enklava između Poljske i Litvanije, i glavna luka Bal-

⁶⁷ Maas, A. S., op. cit. 57-83.

⁶⁸ "Pan-European Centre for Disaster Management".

⁶⁹ "Directorate-General for Environment, Emergencies and Disaster Relief", a saradnja uspostavljena posredstvom "EU Monitoring and Information Centre and the Operations Centre of EMERCOM".

tičke flote ruske mornarice. Velikim proširenjem Kalinjingradska oblast trebalo je da bude teritorijalno zaokružena teritorijom Evropske unije. Poljska je ušla u NATO 1999, a prijem Litvanije bio predviđen za 2004. Poljska i Litvanija ulazile su 2003. i u zonu Šengena, bezgraničnog prostora EU.

Enklava Kalinjingrad bila je važna strateška zona za Rusiju, ali s visokim stepenom siromaštva, i utočište organizovanog kriminala. Rusija je, zbog teritorijalne izolacije Oblasti, postepeno smanjivala baltičku flotu smeštenu u Kalinjingradu. Dimitri Rogozin, predsedavajući Komiteta za spoljne poslove ruske Dume tražio je da se pitanje statusa enklave reši na samitu EU-Rusija u maju 2002, tako da se uspostave neposredni pregovori Rusije i svake od 15 članica EU. Tako bi Rusija mogla da utiče na svaku od država pojedinačno. Svesna da bi bilateralno pregovaranje potkopalo sposobnost EU da održi koherentnu politiku prema Rusiji, Evropska komisija je odbila predlog. Rusiju je, konkretno, pre svega interesovala mogućnost bezviznog režima stanovnika enklave. Na samitu u Moskvi, 29. maja 2002, EU nije pristala na kompromis, i proširila je vizni režim na Kalinjingrad. Bez obzira na trud predsednika Evropske komisije Romana Prodiya, koji je obećavao političke i ekonomske ustupke, Putin je pitanje Kalinjingrada smatrao preprekom razvoju svih budućih odnosa. EU je bila nepopustljiva, šengenska pravila morala su da se primenjuju. Rusija je smatrala da je Šengenski sporazum podigao zid oko spoljnih granica EU. Predsednik Komiteta ruske Dume za međunarodne poslove Dimitri Rogozin osudio je rezoluciju Evropskog parlamenta o Čečeniji koja je pozvala na političko rešenje sukoba, stavom da rezolucija diskriminiše Rusiju po pitanju ljudskih prava. Rusija je osudila odluku EU da uvede vize za Ruse koji putuju u enklavu, ili iz nje, smatrajući je kršenjem osnovnih zakona i konvencija ljudskih sloboda i prava. Rogozin je tvrdio da EU namerava da potkopa Rusiju i njen suverenitet dok traži načine da otuđi njenu enklavu, da su laži kako je Kalinjingrad oblast organizovanog kriminala, kako bi se opravdale diskriminatorne odluke. Rogozin se antievropskom i nacionalističkom retorikom ujedno preporučio Putinu koji ga je postavio za specijalnog izaslanika za probleme Kalinjingrada.

Kalinjingrad je bio proba za ukupne buduće odnose EU i Rusije. U septembru 2002, na sastaknu s komesarom EU za spoljne poslove Kriksom Patenom, i komesarom za proširenje Ferhojenom, Rogozin je zahtevao režim slobodnog tranzita do Kalinjingrada koji bi se uveo pre ulaska Poljske i Litvanije u šengenski prostor. Posebno je optužio Litvaniju, da se pregovorima o Šengenu odriče dela suvereniteta.

Evropska komisija je 18. septembra 2002. predložila poseban tranzitni aranžman za rezidente enklave, ali nakon istočnog proširenja EU. Predsednik Evropske komisije Romano Prodi je istakao da EU uzima u obzir rusku zabrinutost i sugerisao da se uvede poseban tranzitni dokument (*Kaliningrad pass*). Rogozin je pozdravio takvo rešenje, ali kao polazno, privremeno. Približavao se početak danskog predsedvanja EU, i Rusija je od Danske mogla da očekuje samo čvrstu podršku suverenitetu Litvanije.

Usledili su događaji koji su bacili senku na pregovore EU i Rusije o Kalinjingradu. Teroristička akcija 23. oktobra 2002. u pozorištu u Dubrovka u Moskvi, okončana je naglom reakcijom policije, tako da je 115 talaca civila pobijeno gasom. U evropskoj javnosti su se pojavile sumnje u istinitost saopštenja ruskih zvaničnika, a postupak policije otkrio nemar za ljudske živote. Ruska javnost nije dobila pravovremene i tačne činjenice o incidentu. Istovremeno, održavao se Svetski čečenski kongres u Kopenhagenu, 28. oktobra. Organizovala ga je jedna danska nevladina organizacija. Prisustvovali su Ahmed Zakajev, evropski predstavnik bivšeg predsednika Čečenije, i Aslan Maskadov, i još oko 100 ruskih i čečenskih aktivista za ljudska prava. Svetski čečenski kongres pretio je da će ugroziti predsojeći samit EU-Rusija pod danskim predsedavanjem. Rusija je optužila Dansku da podržava čečenske teroriste koji su navodno odgovorni za napad u moskovskom pozorištu. Dansko ministarstvo spoljnih poslova izjavilo je da nisu bili obavešteni o održavanju Čečenskog kongresa dok se vest nije pojavila na sajtu ruskog ministarstva spoljnih poslova, ali je bilo kasno za sva objašnjenja. Kako bi se izbegli dalji sukobi, Danska je odlučila da se samit EU-Rusija održi u Briselu umesto u Kopenhagenu.⁷⁰

Sastanak u Briselu 5. novembra 2002. postigao je kompromis o Kalinjingradu. Rezidentima, ruskim državljanima, EU će se izdavati vize višestrukim pravom ulaska, i tranzitna dokumenta za jednokratna putovanja kroz Litvaniju. Ramunsen je uoči danskog predsedavanja gledao da izbegne svaki dalji sukob s Putinom. Putin je iskoristio dogovor kako bi nastavio da ističe zasluge Rusije u borbi protiv terorizma. Čečenija je samo prva stanica u nastanku islamskog kalifata. Teroristi i ekstremisti su odlučni da ubijaju sve nemuslimane. Evropska komisija je ocenila da su Putinove izjave neprikladne, ali se od toga dalje nije išlo.⁷¹

⁷⁰ <https://reliefweb.int/report/russian-federation/world-chechen-congress-peaceful-solution-russian-chechen-conflict> ; <https://www.theguardian.com/world/2002/oct/29/russia.chechnya>;

⁷¹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_350; Izveštaj sa Samita: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/73188.pdf

Evropskoj uniji nije odgovarao nastavak sporova s Rusijom u perspektivi predstojećeg velikog proširenja. Integracija Istočne Evrope izvodilo je Evropsku uniju na granicu s Rusijom, pretela podelama između starih i novih država članica, i između novoprimiteljenih članica i država koje su ostale u redu za članstvo.

Evropska komisija zato je 11. marta 2003. izašla s dokumentom *Wider Europe – Neighbourhood: A new Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*. Predložila je “susedsku politiku”, “prstena prijatelja” s kojima EU uživa bliske, mirne i kooperativne odnose.⁷² EU se obavezala da će podsticati integraciju brigom o demokratiji, ljudskim slobodama i pravima, o širenju unutrašnjeg evropskog tržišta, promociji slobodnog kretanja ljudi, kapitala, roba i usluga. EU je takođe nameravala da države kao Alžir, Egipat, Jordan, Liban, Libija, Maroko, Sirija, Tunis, Palestina, “socijalizuje” podsticanjem zajedničkih vrednosti i saradnje. Instrument spoljne politike postalo je uslovljavanje, inicijativom trećim državama da se saobraze evropskim normama.

Sutradan, 12. marta 2003, u Beogradu je ubijen premijer Srbije Zoran Đinđić. Povod je, navodno bio sprečavanje isporučivanja osumnjičenih za ratne zločine Haškom tribunalu. Vremenom se ispostavilo da su sumnje bile opravdane, da je smisao atentata odustajanje od integracije u EU i približavanje Rusiji.

Samit Evropske unije u Solunu 21. juna 2003. izneo je prioritet proširenja na Zapadni Balkan (tada je naziv ušao u zvaničnu upotrebu i politički diskurs).⁷³

Predstojeće proširenje EU na Istočnu Evropu izazivalo je protivljenje Rusije koja je otkrila da je uvređena, naročito stavom EU da svaku državu u procesu integracije tretira jednako. Rusija je odbila poziv Evropske komisije da se uključi u okvir “Šire Evrope” - “European Neighbourhood Policy” (ENP). Prebacila se Evropskoj komisiji “susedska politika” uključuje države sa značajno manjim političkim i ekonomskim performansama Rusije, i samo je pokušaj da se Rusija svede na najniži zajednički imenitelj. Rusija je štaviše upozorila da politika proširenja i susedskih uticaja uključuje države koje ne štite dovoljno ljudske slobode i prava, misleći pre svega na ruske zajednice u baltičkim republikama. Rusija je velika i samodovljona, sa sopstvenim pogledima na evropsku i evroatlantsku integraciju, i ne može biti subjekat Evropske unije. Evrop-

---

⁷² Dokument je postao poznatiji kao “European Neighbourhood Policy” (ENP) od maja 2004: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/european-neighbourhood-policy_en

⁷³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_03_163

sko proširenje na istok odvija se na štetu interesa Rusije. Velikim proširenjem EU zauzima bivši sovjetski prostor.

Rusija je, gotovo istovremeno, prevalila i vrhunac dobrih odnosa sa SAD. U dugom trajanju čečenskih ratova Rusiji je odgovaralo da pred svetskom zajednicom poziva na globalni rat protiv terorizma. Džordž Buš Mlađi suočavao se sa omalovažavanjem svojih evropskih saveznika i Putinovo približavanje bilo je za njega dragoceno. Na sastanku u Sloveniji na Brdu kod Kranja, 16. juna 2001, Putin je, naprotiv, sa uvažavanjem i ozbiljan, upozoravao na opasnosti od islamskog fundamentalizma i izvoza terorizma iz Pakistana i Avganistana. Prilikom zajedničkog obraćanja javnosti, Buš se izjasnio o važnosti “izgradnje konstruktivnog odnosa s poštovanjem”, a Putin poručio, “računamo na pragmatičan odnos sa Sjedinjenim Državama.” Nakon razgovora o područjima zajedničkog interesa, Buš je izgovorio sudbonosnu rečenicu zbog koje je kasnije zažalio: “Gledao sam čoveka u oči. Smatrao sam ga vrlo neposrednim i pouzdanim ... Mogao sam osetiti njegovu dušu.”⁷⁴

Teroristički napad na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. proslužio je Putinu da podrškom Bušu dodatno zavede američku diplomatiju relativizujući odgovornost za pokolje u Čečeniji, i stradavanje civila u montiranim terorističkim napadima u Rusiji. Putin je ponovo podvalio Bušu nudeći partnerstvo u borbi protiv terorizma. Bio je prvi od svetskih lidera koji je pozvao Buša nakon napada, obećao potporu NATO kampanji, prihvatio osnivanje američkih vojnih baza u Srednjoj Aziji u ratu protiv Talibana, nudio iskustva dugogodišnjeg ruskog angažovanja u Avganistanu. Rat protiv terorizma Rusija je štaviše vraćala na vizuru anihitlerovske koalicije, u odnosima novog vremena. Putin je posetio u Sjedinjene Države u novembru 2001. i odlično je primljen.⁷⁵

Partnerstvo Rusije i SAD u ratu protiv terorizma nije potrajalo. Obostrana očekivanja bila su neusklađena, i to je postajalo očigledno. Putin je očekivao “ravnopravno partnerstvo nejednakih”. Za njega je to značilo američko priznanje da Rusija ima legitimno pravo na sferu uticaja na postsovjetski prostor. To je podrazumevalo da se odustane od NATO širenja, i da se SAD udrže od promocije demokratije koja bi doprinela dolasku na vlast antiruskih vlada u postsovjetskim državama.

Putin je počeo kao “najevropskiji” od novih ruskih lidera, ali ga je sve više privlačila ideja ruske evroazijske sudbine. Isticao je ruski eksep-

⁷⁴ <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010618.html>; <https://www.reuters.com/article/us-bush-east-idUSPAR85804120070608>; *Public Papers of the Presidents of the United States, George W. Bush*, 16.

⁷⁵ Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017), 252-273.

cionalizam, jedinstvenu civilizaciju, i konzervativne vrednosti. U Evropskoj uniji uspeo je da sačuva trajno partnerstvo samo s Nemačkom. Prilikom posete nemačkog kancelara Šredera u januaru 2001. postignut je sporazum oko baltičkog gasovoda Severni tok, i progovorili o “strateškom partnerstvu”, o navodnoj integraciji Rusije u Evropu. Nemačka je ulagala velike napore, od bilateralnih komisija do podsticanja privatnog sektora. Fokusirala se i na jačanje ruskog civilnog društva. Putin i Šreder pokrenuli su “Petersburški dijalog”, redovne sastanke na kojima su se razmatrala široka pitanja politike, privatnog sektora i akademije. Šreder i Putin uspostavili su jedan ličan odnos. Šreder je priznao, da u Rusiji ništa nije moguće “bez predsednika Putina”. Teroristički napadi na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. dali su dodatni zamah nemačko-ruskim odnosima. Ubrzo nakon napada, Putin je otputovao u Berlin i održao istorijski govor u novouređenom Rajhstagu, punom istorijske simbolike, uključujući grafite na zidovima koje su ostavili sovjetski vojnici 1945. Na nemačkom, požalio se jer nije neposrednije upozorio Zapad na mogućnost takvog napada i uspostavio i neposrednu vezu između Al-Kaide i Čečenije.

Od 2001. Rusija je koristila povljnosti novih globalnih odnosima u kojima su se javljale pukotine u zapadnom jedinstvu, i otkrivale zapadne slabosti, sistemske i funkcionalne. Teroristički napadi 11. septembra srušili su američki unilateralizam goovo odjednom. U dugoročnom smislu, ukazali su na ranjivost najveće vojne sile i garanta evroatlantske sigurnosti. Nova globalna stvarnost nastupila je ulaskom Kine u Svetsku trgovinsku organizaciju, 11. decembra 2001. Glavni ekonomista Goldman Saksa Džim O’Nil skovao je skaćenicu BRIC predviđajući da će četiri sile u usponu, Brazil, Rusija, Indija i Kina, preoblikovati svetsku ekonomiju. Kinesko-ruska osovina postala je autoritarne alternativa zapadnom liberalnom poretku. Povremeno se pogrešno pretpostavljalo da će ekonomsko otvaranje doprineti novom talasu demokratizacije. Ali se to nikad nije dogodilo. Suprotno tome, usledila je globalna kriza demokratije. “Neposredna demokratija populizma postala je nova, suštinski totalitarna alternativa.”⁷⁶

⁷⁶ Rose, R., Chull Shin, D. “Democratization Backwards: The Problem of Third-Wave Democracies”. *British Journal of Political Science* (Vol. 31, No. 2, 2001), 331-354; Wright, J. “How Foreign Aid Can Foster Democratization in Authoritarian Regimes”. *American Journal of Political Science* (Vol. 53, No. 3, Jul., 2009), 552-571; Gilley, B. “Is Democracy Possible?” *Journal of Democracy* (Vol. 29, 2009), 113-125; Miller, M. K. “Economic Development, Violent Leader Removal, and Democratization”. *American Journal of Political Science* (Vol. 56, No. 4, 2012), 1002-1020; Öniş, Z. “The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order”. *The International Spectator* (2017), 1-16;

Odnos Evropske unije i Rusije naročito je poremetio proces evropskog proširenja 2002-2004. "Četvrti", i najveći pojedinačni talas ikad, u pogledu veličine teritorije, broja država i broja stanovnika, 1. maja 2004, integrisao je države Istočne Evrope i dve mediteranske ostrvske države (zajedo se ponekad nazivaju i "A10"): Kipar, Češka, Estonija, Mađarska, Latvija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija. Šest država pripadalo je bivšem komunističkom Istočnom bloku, od njih je tri baltičke države 1940 okupirao i pripojio Sovjetski Savez, Litvanija, Latvija i Estonija. Češka, Mađarska, Poljska i Slovačka već su bile članice Višegradske grupe, višegradska četvorka. Višegradska grupa nastala je 15. februara 1991. u istoimenom gradu u Mađarskoj (aluzija na savez zaključen u Višegradu između Ugarske, Češke i Poljske). Okupile su se kako bi unapredile saradnju u vojnim, kulturnim, ekonomskim i energetske pitanjima, i unapredile svoje sposobnosti za integraciju u EU. Nakon raspada Čehoslovačke 1993, Češka i Slovačka postale su nezavisne članice grupe. Dalje, Slovenija je bila jedna od bivših republika Jugoslavije. Malta i Kipar bili su bivše britanske kolonije. "Peti" talas proširenja usledio je prijemom Rumunije i Bugarske 2007.⁷⁷

Veliko proširenje 2004. učinilo je Evropsku uniju Rusiju susedima. Susedstvo ih je izložilo novim i suštinskim izazovima. Rastao je uticaj EU u postsovjetskom prostoru. Posebno osetljiva bila je integracija baltičkih republika. Kaliningrad je postao enklava u EU, a ulaskom Litvanije i Poljske u Šengen dodatno izolovan od ruske matice.

Odnosi Evropske unije i Rusije ponovo su poremećeni neposredno nakon velikog proširenja. Rusija je bila nepouzdan partner ne samo zbog prirode režima i pritisaka na susede, nego i u dugom trajanju čečenskih ratova, na čije smirivanje EU nije bila u stanju da utiče. U Severnoj Osetiji (Republika Severna Osetija -Alanija), autonomnoj oblasti Ruske Federacije s većinom severnokavkaskog naroda Inguša, sunitskih muslimana, u mestu Beslanu su 1. septembra 2004. ruske porodice slavile početak nove školske godine. Čečenski teroristi oteli su oko 1.100 dece i odraslih kao taoce. U akciji ruskih snaga bezbednosti stradalo je 334 talaca. Putin je iskoristio tragediju kako bi ponovo oslikao Rusiju kao žrtvu međunarodnog terorizma. Kako bi dodatno optužio čečensku stranu, onu s kojom je ratovao, ukazao je na navodnu odgovornost Al Kaide.⁷⁸

⁷⁷ Samardžić, N. *Limes*. Istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope (HeraEdu, 2017), 325-342.

⁷⁸ Vilkaite, E. *Analysis of the Beslan Massacre*. Summary of the Article "Russia School Siege Ends in Carnage", *The Washington Post*, Saturday, September 4, 2004: <https://www.e-ir.info/pdf/33428>; <https://www.bbc.com/news/world-europe-39586814>; <https://www.rferl.org/a/beslan-fifteen-years-on/30139504.html>

Masakr u Beslanu odigrao se u trenutku holandskog predsedavanja Evropskom unijom. Bernard Bot zahtevao je od ruskih vlasti pojedinosti o incidentu. Prvi zamenik ruskog ministra spoljnih poslova Valeri Lošičinin je izjavio da su njegove reakcije neprimerene, gadne i uvredljive. Rusija je jasno postavila Beslan sa one strane crvene linije koju Evropa ne sme prelaziti. Tri nedelje nakon Beslana, u pismu za evropske šefove država i vlada, i NATO članice, 114 naučnika, intelektualaca i bivših političara, osudili su Putina da sistematski podriva slobode i nezavisnost medija, i arbitrarno hapsi i stvarne i imaginarne političke rivale, aludirajući na Hodorkovskog. Osudili su Zapad da je u zabludi smatrajući da je Putinovo kretanje u pogrešnom smeru privremeno.

Holandski ministar spoljnih poslova Bernard Bot je 19. oktobra 2004, u ime predsedavanja Evropskim savetom, ukazao je na razlike između Evropske unije i Rusije, u stavovima, normama i vrednostima. Bio je to jedan od prvih nedvosmislenih iskaza jednoga evropskog zvaničnika o nepomirljivosti dve politike i dve političke kulture. Odbio je gledište jednog ruskog parlamentarca koji je u poseti EU izjavio, "suviše demokratije može biti loše za vas". Rusija je videla EU kao birokratsku i arogantnu. Za Bernarda Bota, temelj Evropske unije su demokratija i vladavina prava. Evropski parlament je podržao njegove stavove. Izražena je i zabrinutost zbog nastavka centralizacije vlasti u Rusiji. Ali je nemački kancelar Šreder, manje od tri meseca nakon masakra u Beslanu, Putina opisao kao besprekornog demokratu, i da je uveren da će Putin preobraziti Rusiju u "poštenu demokratiju".

Političke promene u Nemačkoj nisu poremetile bliske odnose s Putinovom Rusijom. Angela Merkel iz Demohrišćanske stranke postala je prva nemačka kancelarka 2005. nakon tesne pobede nad Gerhardom Šrederom, ali je ušla u koaliciju s njegovom Socijaldemokratskom strankom. Novi ministar spoljnih poslova bio je Frank-Valter Štajnmajer.⁷⁹ Početni instinkt Angele Merkel bio je da pooštri nemačku politiku prema Rusiji, ali je ubrzo razumela političku i ekonomsku stvarnost. Nemačkoj su bili potrebni i rusko tržište i ruski energenti. Nemačka je najveća pojedinačna svetska izvoznica nakon SAD i Kine, a trgovina vitalan činilac i ekonomije i nacionalne bezbednosti. Nemačka komercijalna "realpolitika" je u osnovi spoljne politike. Ubrzo nakon stupanja na dužnost, Merkel se sastala s predstavnicima nemačke industrije, koji su jasno dali do znanja da očekuju da će ona nastaviti da podržava njihove poslovne interese, i one s Rusijom, i u Rusiji. Štajnmajer je bio odlučan da nastavi politiku saradnje s Rusijom svoje Socijaldemokratske

⁷⁹ Na toj funkciji 2005-2009, i ponovo 2013-2017, vicekancelar 2007-2009, od 2017. predsednik Federalne Republike Nemačke.

partije. Trebalo je Rusiju bliže integrisati u Evropu. Njegovo ministarstvo predložilo je “Zbližavanje putem integracije” (Annäherung durch Verflechtung), ažuriranu verziju Brantove formulacije “Promena kroz približavanje”. I dalje se nagađalo da će se Rusija promeniti na bolje ako bi s njom Nemačka vodila stalni dijalog, a Rusija svoje interese shvatila ozbiljno.⁸⁰

Malo pre poraza od Merkel, Šreder je predložio pozajmicu uz podršku države od 1,1 milijarde dolara za finansiranje gasovoda Severni tok, a zatim imenovan je za predsedavajućeg Komiteta akcionara. Time je postao poslovni partner ruskih magnata bliskih Putinu. (Poslovni direktor Severnog toka je Matija Varnig, nekadašnji istočnonemački obaveštajac i Putinov blizak saradnik).

U odgovorima na veliko proširenje, i u povremenim sporovima, Rusija je izgradila i nov narativ, kako je ona stvarniji nosilac evropskih vrednosti od same Evropske unije. Upozoravala je na nove linije pode-la, koje mogu postati nove linije sukoba. Rusija je optužila EU da je njena politika proširenja inicirana pritiscima i ucenama, da promorava države koje su nekad pripadale sovjetskoj sferi opredeljenja, a da zauzmu novu stranu. Nov povod za sporenje bili su izbori u Kirgistanu, 27. februara 2005. Iz Evrope su pristizale optužbe, da se proputinovska vlada poslužila izbornom prevaru, predsednik Askar Akajev za klanovsku politiku i nepotizam. Rusija je bila besna kad je EU zvanično osudila ishod izbornog procesa, i optužila EU da se grubo meša u unutrašnja pitanja drugih država. Havijer Solana je istakao da nisu izbori nisu održani po zahtevima OSCE niti bilo kojim demokratskim standardima. Naročito je bilo zabrinjavajuće izbijanje nasilja. EU pozvala na mirno rešenje krize. Lavrov je u telefonskom razgovoru sa Solanom izneo uobičajene optužbe o zapadnoj hipokriziji, i jasno stavio do znanja da je Kirgistan u ruskoj zovni interesa. Pitanje procedura u Kirgistanu Lavrov je zamenio pitanjem Latvije i prava ruskih manjina u postsovjetskom svetu. Rusija je štavišezapretila da će obustaviti svoja davanja za OSCE. EU je pozvala države članice da se ruski deo nadoknadi. Rusiju su iritirale misije OSCE koje su ponavljale izveštaje o kršenju ljudskih prava i odsustvu demokratskih procedura. Rusija je zaključila da je nakon Ukrajine u postsovjetskom prostoru uspostavljen obrazac širenja “obojenih” revolucija, i prebacila Evropskoj uniji da daje lažna obećanja bivšim sovjetskim satelitima. Širenjem na Baltik, EU je za Rusiju postala agresor. Putina je naročito iritirala posrednička uloga predsednika Litvanije i Polj-

⁸⁰ Forsberg, T. “From Ostpolitik to ‘frostpolitik’? Merkel, Putin and German foreign policy towards Russia”, u: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/INTA92_1_02_Forsberg.pdf

ske, Valdasa Adamkusa i Kvašnjevskog, u Ukrajini. Rusija je progovorila i o namerama EU da uništi Rusiju kao nezavisnu državu.

Litvanija i Estonija odbile su poziv Rusije da prisustvuju proslavi Dana pobeđe 9. Maja 2005, sa obrazloženjem da je, za njih, kraj Drugog svetskog rata bio početak sovjetske okupacije. Evropski komesar Gunter Ferhojen, osudio je sovjetsku vladavinu u baltičkim državama. I on je pozvao Rusiju da prizna, da je okupacija bila nelegalna, i istakao da je važno za odnose EU i Rusije da budu zasnovani na istini. Kremlj je odbacio takva podsećanja, da su neprikladna i neoportuna, i osudio baltičke države da pothranjuju istorijsku fobiju i predrasude.

Samit EU-Rusija 10. maja 2005. ostao je bez ishoda. Izveštaj koji je nakon samita objavio Komitet za spoljne odnose Evropskog parlamenta iskazao je nezadovoljstvo stanjem demokratije, ljudskih prava i sloboda u Rusiji, koncentracijom lične Putinove moći u Kremlju i sve bezobzirnije ponašanje u bivšim sovjetskim državama. U Parlamentu je iskazana i bojazan da bi pokušaji pojedinih evropskih lidera da uspostave posebne veze s Putinom mogli umanjiti sposobnost EU da uspostavi zajedničku spoljnu politiku prema Rusiji.

Pojedini evropski lideri nisu se obazirali na stav Evropskog parlamenta, i u komunikaciji sa zvaničnom Rusijom i evropskom javnošću počeli da koriste fraze poput "otvoren i iskren dijalog". Britanski prvi ministar Toni Bler, predsedavajući britanskim predsedavanjem Evropskim savetom, nastavio je da komunicira s Putinom bez obzira na kritike iz Evropskog parlamenta i Evropske komisije. Vodili su se pregovori o uspostavljanju "Četiri zajednička prostora", ulasku Rusije u Svetsku trgovinsku organizaciju, o energetskej politici, klimatskim promenama i budućnosti odnosa nakon isteka Sporazuma o partnerstvu i saradnji. Bler je napomenuo je da je Rusija za njega "strateški partner". Nije odgovarao na zabrinutost dela evropske javnosti zbog zavisnosti od ruskih energenata, i odustajanja od delotvorog zalaganja EU za demokratske principe, ljudska prava i slobodu govora.

Na samitu u Moskvi 10. maja 2005. EU i Rusija saglasile su se o jedinstvenim "mapama puta" za realizaciju "četiri zajednička prostora". Zajednički prostori pokrivaju ekonomska pitanja i životnu sredinu; pitanja slobode, sigurnosti i pravde; spoljnu bezbednost, uključujući upravljanje krizama; istraživanje i obrazovanje, uključujući kulturnu saradnju Londonski samit u oktobru fokusirao se na njihovu primenu. EU u i Rusija postigle su dogovore i o zajedničkom suočavanju s terorizmom, zabrani proliferacije oružja za masovno uništenje, o postojećim i potencijalnim regionalnim i lokalnim sukobima. Naročita pažnja

posvećena je graničnim oblastima “zamrznutih sukoba”: Abhazija, Južna Osetija, Nagorno-Karabah.⁸¹

Popustljivost pojedinih evropskih lidera prema Rusiji nije vodila unapređenju odnosa, naprotiv, ometala je usvajanje zajedničke i koherentne politike, a liderstvo uvodilo u sivu zonu političke i ekonomske korupcije. Veliko proširenje nisu pratili adekvatni pritisci na Putina lično, i njegovu nomenklaturu. Putin je odgovorio preuzimanjem institucija i novim pritiscima na društvo. Sve jača i neposrednija je bila kontrola vlade nad državnom televizijom, okupljanja opozicije se rasturala nasilno i brutalno. Lideri EU uzalud su pokušavali da u odnosima s Rusijom promovišu evropske vrednosti, Rusija je odgovarala pozivanjem na načelo suvereniteta. Jedni lideri koristili su samite s Rusijom kao prilike da čitaju lekcije o ljudskim pravima. Drugi lideri gledali su kako da izvuku benefit iz približavanja Putinu.

Jedan od uzroka neuspeha spoljne i bezbednosne politike Evropske unije bio je izostanak energetske diversifikacije. Rusija je, pred nastojanjima EU, odbijala da liberalizuje energetske tržište. Baltičke države, Slovačka i Finska su sve potrebe za gasom zadovoljavale uvozom iz Rusije, Nemačka polovinu, ali Francuska svega oko petine. Prosečan uvoz ruskog gasa u EU iz Rusije bio je oko 40 posto iz Rusije u trenutku kad je Gazprom, u januaru 2006, obustavio snabdevanje preko Ukrajine. Na “obojene revolucije” na bivšem sovjetskom prostoru Putin je odgovarao energetskim pritiscima i ucenama.

Odnosi EU i Rusije bili su prožeti čestim nesporazumima od januara 2006. do predsedničkih izbora u Rusiji, u martu 2008. Kad je Gazprom zatvorio tok ka Ukrajini sprečio je snabdevanje nekoliko evropskih država, i EU je bila zabrinuta oko pouzdanosti Rusije kao snabdevača. Tenzije su se nastavile kad je Rusija odbacila EU zahtev da se liberalizuje rusko energetske tržište i štaviše je pojačala državnu kontrolu nad sektorom. Sledila je i borba oko usvajanja novog Sporazuma o partnerstvu i saradnji.

U januaru 2006. devet članica EU teže je pogođeno nestašicom gasa, u četiri od devet snabdevanje je palo za 30 posto. Naročito su pale zalihe u istočnoj Evropi. EU je priznala, da je ranjiva. Evropska komisija upozorila je na rastuću zavisnost od uvoza iz nestabilnih regija, i

---

⁸¹ Bila je ideja je da se iskoriste evropsko i rusko intelektualno nasleđe i potencijali za promociju ekonomskog rasta.

EU i Rusija obnovile su 2003. Sporazum o naučno-tehnološkoj saradnji i usvojile Akcioni plan za unapređenje naučne i tehnološke saradnje. Samit u Moskvi 2005. pozdravio je završetak dela radova na osnivanju Instituta za evropske studije u Moskvi koji će zajedno finansirati Rusija i EU, a upravljati nezavisno pravno neprofitno javno telo uz učešće ruskih zvaničnih institucija, Evropske komisije i Evropskog koledža.

od nepouzdanih snabdevača. Podsetila je na odsustvo zajedničke koherentne i fokusirane energetske politike (svaka država članica mogla je za sebe da pregovara).

Usledile su uzajamne optužbe između Evropske komisije i Gazproma. Direktor Gazproma Aleksej Miler je upozorio da na ozbiljne posledice i najavio nameru da, umesto EU, snabdeva Severnu Ameriku i Kinu. Samit EU-Rusija u maju 2006. bio je u senci gasne krize. Visoki predstavnik EU za Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku Havijer Solana pozvao je Rusiju da osigura pouzdanost snabdevanja. Rusija je, međutim, oklevala da ratifikuje Zajedničku energetska povelju, a Putin se lično suprotstavio liberalizaciji energetskog tržišta.⁸²

Potvrda o karakteru Putinovog režima u Rusiji i ruskoj politici u postsovjetskom svetu bila je vest da je 7. oktobra 2006. ubijena novinarka Ana Politkovskaja koja je pisala Novu Gazetu, jedne od poslednjih ruskih novina kritičnih prema Putinovom režimu. Pisala je detaljne izveštaje o zverstvima u Čečeniji, i autoritarnim tendencijama režima. EU-Rusija samit 20. oktobra u Lahtiju za Putina je bio posebno neprijatan. Predsednik Evropske komisije Baroso nameravao je da iskoristi sastanak kako bi otvoreno raspravljao s Putinom o ubistvu Politkovskaje. Izneo je stav, da je istraga pitanje kredibiliteta ruske vlade. I dok za predsednika Evropskog saveta, Matija Vanhanena, inače premijera Finske, ubistvo Politkovskaje nije bio nikakav prioritet, i tražio je koherentniji stav o energetskoj politici, predsednik Evropskog parlamenta Žuzep Burelj (Žozep Borel, Josep Borrell) je upozorio da će EU gubiti kredibilitet ukoliko bude trgovala ljudskim pravima za energiju. Putin je podsetio Burelja na nedavne slučajeve korupcije u Španiji gde su uhapšeni gradonačelnici, i pitao glasno, zar reč mafija nije italijanska. Vanhanen je pokušao da ohrabri Putina da ratifikuje Zajedničku energetska povelju. Putin je odgovorio da ne zna šta Rusija zauzvat dobija. Namera Rusije da poveća kontrolu države na energetskom tržištu ionako je bila surotna uslovima Povelje. Putin je upozorio EU da će po pitanju gasa imati posla s ruskom državom. Rusija takođe nije nameravala da prilagodi cenu gasa svetskoj ceni. To su želeli da čine postupno kako

---

⁸²“Energy Charter Treaty” (ECT) je međunarodni ugovor o ulaganju kojim se uspostavlja multilateralni okvir za prekograničnu saradnju u energetskoj industriji. Ugovor pokriva sve aspekte komercijalnih energetskih aktivnosti, uključujući trgovinu, tranzit, investicije i energetska efikasnost. U početku je proces bio usmeren na integrisanje energetskih sektora Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope na kraju Hladnog rata u šire evropsko i svetsko tržište. Uloga Ugovora je vremenom prevazišla saradnju Istok-Zapad. Posredstvom pravno obavezujućih instrumenata nastoji da promoviše principe otvorenosti globalnih energetskih tržišta i nediskriminacije, da stimuliše direktne strane investicije i globalnu prekograničnu trgovinu.

ne bi naneli štetu svojoj ekonomiji. Samit je, na Putinovo zadovoljstvo, potvrdio nastavak unutrašnje fragmentacije EU u odnosu prema Rusiji. Samo su šefovi država Poljske, Mađarske, Litvanije i Estonije otvoreno zahtevali su da se zbog ekonomije ne narušavaju evropske vrednosti. Zamenik ruskog ministra spoljnih poslova Vladimir Čizov odgovorio optužbama, zbog navodnog kršenja ljudskih prava ruskih manjina u Estoniji Latviji.

Nov predmet sporanja postalo je isticanje Sporazuma o partnerstvu i saradnji EU i Rusije (do kraja 2007). Duh sporazuma usmetavao je odnose EU i Rusije usmeravao ka načelima slobodne trgovine, harmonizacije normi, političkog dijaloga. Sporazum je trebalo da se automatski obnovi. Ali je bilo zvaničnika EU, naročito Alijansa liberala i demokrata u Evropskom parlamentu, koji su videli priliku da se poruženje Sporazuma uslovi unapređenjem ljudskih prava u Rusiji, i liberalizacijom energetske politike.

Ali EU nije bila u stanju da zauzme čvrstu poziciju u pregovaranju. Finska je učinila napore da spreči Poljsku da uloži veto oko pokretanja dogovora o Sporazumu (zbog spora Poljske i Rusije oko izvoza mesa u Rusiju).⁸³

EU-Rusija samit u Helsinkiju 24. novembra 2006. održan je u seneci ubistva Ane Politkovskaje i bivšeg KGB agenta Aleksandra Livninjenka, prethodnog dana, koji je, u agoniji, izjavio da je lično Putin naredio njegovo trovanje.⁸⁴ Mati Vanhanen nije bio siguran da li da otvori to pitanje na EU Rusija samitu, i dodao da se o tome nedovoljno zna. Sličnu izjavu dao je u ime danskog predsedavanja Evropskom unijom.⁸⁵

Putin je izneo da su evropske podele osnovni uzrok problema obnove Sporazuma o partnerstvu i saradnji. Rusija je bila spremna da pregovara, i biće strpljiva. Odsustvo zajedničkog stava zapravo je ohrabrilu Ruiju da započne pregovore s pojedinačnim državama članicama, naročito u domenu energetske politike. Na optužbe za trovanje Litvinenka Putin je ponovo odgovarao *quoque* retorikom optužujući EU za hipokriziju. Takvi zločini se ne događaju samo u Rusiji. I u EU državama ima nerasvetljenih političkih ubistava.

Na početku nemačkog predsedavanja, kancelarka Angela Merkel je 17. januara 2007. istakla da u odnosima EU i Rusije Nemačka ne može ignorisati pitanja kao sloboda štampe i građanske slobode. Odnos prema Rusiji zaoštrila je u odnosu na prethodnu nemačku vladu. Merkel je

⁸³ Roth, M. *Bilateral Disputes between EU Member States and Russia*. CEPS Working Document (No. 319, August 2009), 8-11.

⁸⁴ <https://euobserver.com/foreign/22953>

⁸⁵ <https://www.dw.com/en/polands-veto-a-setback-for-eu-russia-talks/a-2247414>

predložila Putinu da je obnova Sporazuma o partnerstvu i saradnji moguća ako bi se Rusija obavezala da će upozoravati EU o mogućim zastojećima snabevanja energentima. Putin nije pristao i optužio je EU da ne poštuje Rusiju, da obnavlja podele, da ne sme prevladati blokovski mentalitet. Putin je insistirao, da je obnova Sporazuma dovedena u pitanje zbog unutrašnjih problema i odsustva jedinstvenog stava EU, a da je pauza u dijalogu uvek kontraproduktivna. Za Putina je Sporazum o partnerstvu i saradnji ostao jedini okvir razvoja odnosa. U dogledoj budućnosti, ponovio je, Rusija nema nameru da se integriše u EU, ili da uspostavi bilo kakav oblik institucijalne asocijacije. Rusija će ostati slobodna da odredi i primeni domaću i spoljnu politiku u statusu i s prednostima evropskijske države, i nezavisnost svoje pozicije i aktivnosti pred međunarodnim organizacijama.

Rusija je razotkrila sve slabosti i nejedinstvo EU, i ogolila neuspeh EU kao celine. Postavilo se pitanje, da li je evropska ideja dostigla vrhunac, da bi usledio pad. EU se sve očiglednije gubila u unutrašnjoj fragmentaciji, a Rusija se ubrzano vraćala u nedavnu totalitarnu prošlost.⁸⁶

Već 2007, promaljala su se tri ključna strateška područja odmeravanja snaga, Baltik, Ukrajina i Zapadni Balkan. Baltičke države, koje je Sovjetski Savez okupirao i pripojio, bile su posebno čvrste u odnosima s Rusijom, a Ukrajina i bivša Jugoslavija podeljeni. Naredni diplomatski incident u odnosima EU i Rusije odigrao se kad je estonski premijer Anders Ansip premestio bronzanu statuu sovjetskog vojnika, spomenik posvećen Oslobođiteljima Talina. Za Estonce je spomenik bio simbol sovjetske represije, dok su domaći, estonski Rusi smatrali da je simbol borbe protiv Hitlera. Izbili su protesti i estonskih nacionalista i prosovjetskih demonstranata. Rusija je upozorila je na ozbiljne posledice za odnose Estonije i Rusije. Ruski pokret Naši blokirao je estonsku ambasadu u Moskvi nedelju dana. Puštali su vojnu muziku iz Staljinovog vremena. Estonija je smatrala da je Rusija napala i Estoniju i EU. EU je podržala Estoniju, i time izazvala zabrinutost u Rusiji. Rusija je uveravala kako je zabrinuta zbog akcija estonske vlade koja navodno teži da glorifikuje nacizam, a to vodi globalnoj reviziji ishoda Drugog svetskog rata.⁸⁷

Samit EU-Rusija u Samari 18. maja 2007. potvrdio je sve duboke razlike. Samit je skoristila opoziciona Druga Rusija. Ruske vlasti nisu uspele da spreče marš demonstranata, ali su pohapšeni organizatori i stav-

⁸⁶ Mungiu-Pippidi, A. "Is East-Central Europe Backsliding? EU Accession Is No 'End of History'". *Journal of Democracy* (Volume 18, Number 4, October 2007), 8-16.

⁸⁷ Roth, M. *Bilateral Disputes between EU Member States and Russia*. CEPS Working Document (No. 319, August 2009), 12-15.

ljeni u kućni pritvor, ili u pohapšeni, a lišeni su slobode i novinari koji su nameravali da intervjuišu pojedine učesnike. Merkel je osudila nasilje. Nesporazumi Rusije sa Estonijom, Poljskom i Litvanijom su opstruisali napredak ambiciozne agende samita, uključujući saradnju u energetskej politici, u zajedničkom susedstvu i obnovu Sporazuma o partnerstvu i saradnji. Neuspeh EU i Rusije da produže važenje Sporazuma nastupio je i usled nemogućnosti da se okonča spor Rusije i Poljske oko izvoza poljskog mesa. Litvanija je bila protiv produžetka Sporazuma jer je ruski Transneft odlučio da zatvori naftovod kojim se ruska nafta izvozila baltičkim državama.⁸⁸

Predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Barozo je iskazao solidarnost s novim državama članicama koje su bile u sukobu s Rusijom. Podsetio je da je EU zasnovana na načelu solidarnosti. Zato se nije pregovaralo o novom Sporazumu o partnerstvu i saradnji, koji je isticao 1. decembra 2007, i samo je produžen na godinu dana.

Solidarnost EU prema baltičkim članicama izazvala je frustraciju Rusije koja je najavila nove sporove. Rusija je bila izričito nezadovoljna jer je unutrašnja solidarnost EU bila važnija od, navodno, elementarne objektivnosti. Na narednom samitu EU-Rusija, 26. oktobra 2007, komesarka EU za spoljne odnose i ENP Benita Ferrero-Waldner ponovila je zabrinutost za pitanja ljudskih prava, slobodu štampe, napade na novinare, pritisak na nevladine organizacije i etničke odnose na Severnom Kavkazu. Izrazila je nadu da će u Rusiji nastupiti promene nakon predstojećih predsedničkih izbora u martu 2008.

Vladimir Putin približavao se kraju svoga drugog predsedničkog mandata. U proteklih osam godina nametnuo se za svetskog lidera "konzervativne internacionale" koji podržava "tradicionalne vrednosti", i interveniše protiv "obojenih revolucija" koje orkestrira Zapad. Svoj lični odnos prema Zapadu naročito je zaoštrio nakon velikog proširenja EU na Istočnu Evropu. Obećavao je da se nijedna postsovjetska država neće pridružiti zapadnim strukturama. Putin je postao i oslonac "etabliranih lidera", protiv kojih Zapad vodi, navodno, orkestrirane kampanje. U osnovi njegovih ideja i odluka nazirao se talas savremenog populizma, lične, isključive autoritarne politike totalitarne suštine koja favorizuje naciju i odbacuje manjine, štiteći samo odabrane. Putin je tvrdio da je zapadno hrišćanstvo dekadentno dok podržava LGBTQ prava i multikulturalizam, odbacuje "korene" uključujući hrišćanske vrednosti koje su osnova zapadne civilizacije, negira moralna načela tradicionalnih identiteta, nacionalna, kulturna, verska, seksualna. Verovanje u Boga Zapad

⁸⁸ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/6240473.stm>; <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/01/10/AR2007011002094.html>

izjednačava verovanjem u Satanu. Rusija je bastion snaga protiv revolucije, haosa i liberalanih ideja. Putin je privržen ideji "Ruskog sveta". Nestankom Sovjetskog Saveza ruski narod je "podeljen", a dužnost matice je da "zaštiti" sunarodnike u stranom svetu. Rusija je jedinstvena civilizacija, nadmoćna nad zapadnom, i evropska i evropazijska. Zapadnjačke zamisli individualizma, kompetitivnosti, slobodnog izražavanja, neprijateljske su prema holističkim, organskim, komunalnim ruskim vrednostima. Rusija ima pravo na sferu uticaja u državama koje su bile deo Sovjetskog Saveza, i da brani interese sunarodnika izvan otadžbine. Zapad je pretnja ruskim vrednostima i ruskim interesima.

Putin je Evropu posmatrao i s fascinacijom i sa sumnjom. I u tom smislu, prožimanja ksenofobije i provincijalizma, on je obnovio i carističku i boljševičku tradiciju. Putinova lična popularnost bila je izvorište novog nacionalizma. U tom smislu je uporište tražio i u prošlosti. Staljin je rehabilitovan kao "vožd", genijalan um koji stoji iza pobede u Velikom otadžbinskom ratu. Izgrađen je novi kult ličnosti samodršca, Petar Veliki, Katarina Velika, Nikolaj I i Aleksandar III, a antisemita car Nikolaj II 2000. u crkvi proglašen svetim.

Bez obzira na isticanje drugog mandata, Putin nije imao nameru da se povuče. Naprotiv, njegov odnos prema Zapadu bio je sve jasniji i konzistentniji. Bio je uveren, da Rusija ima pravo na mesto za stolom za sve glavne međunarodne odluke i bio odlučan da Rusiji vrati ulogu velike sile. Zapad bi trebalo da prepozna da Rusija pripada globalnom odboru direktora. Ruski interesi su legitimni poput zapadnih.

Rusija ima pravo na politiku privilegovanih interesa na postsovjetskom prostoru. Svoj vitalni bezbednosni opseg nova ruska imperija ne definiše u granicama Ruske Federacije, nego u granicama postsovjetskog prostora. Rusija će raditi na tome da se njeni bivši sovjetski susedi ne pridruže savezima koji se smatraju neprijateljskim prema Rusiji, misleći pre svega na EU i NATO. Putin je smatrao da su neke države suverenije od drugih. Velike sile poput Rusije, Kine, Indije i SAD uživaju "apsolutni suverenitet", i mogu slobodno birati kojim će se savezima pridružiti. Suverenost je odricao pre sveg postsovjetskim susedima Rusije, poput Ukrajine ili Gruzije, i na njih Rusija polaže svoja legitimna prava. Rusija ne traži saveznike u tradicionalnom smislu, nego već obostrano korisna instrumentalna partnerstva sa onim državama, poput Kine, koja ne ograničavaju slobodu Rusije da deluje ili donosi sudove o svojim unutrašnjim stvarima. Rusija će i dalje zastupati načelo *status quo*. Rusija je zagovornica konzervativnih vrednosti, svetska sila koja poštuje etablirane lidere. Zapad promovise haos i promenu režima, ne razmišljajući o posledicama svojih postupaka. Putin je naročito smatrao

opasnim, i po sebe lično, “obojene revolucije”, poput one u Ukrajini ili u arapskom svetu. Naravno, u svojoj sferi privilegovanih interesa Rusija može delovati kao revizionistička sila i poništiti *status quo* dok smatra da su njeni interesi ugroženi. To je potvrdila napadom na Gruziju i Ukrajinu, i aneksijom Krima, koji su usledili. Rusija je bila svesna političkih razlika koje su unosile razdor u zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku EU, i naročito računala na korupciju zapadnih lidera. Rusiji je bila korisna i dodatna podrška u evropskim društvima i politikama, zato je krenula da aktivnije podržava antiameričke i evroskeptične pokrete, antiglobaliste i ekstremnu levicu i desnicu, pre svega u Evropskoj uniji. Rusija se počela otvoreno zalagati za odbacivanje liberalnog međunarodnog poretka koji je nakon prvog Hladnog rata zasnovan na pravilima koje su nametale SAD i EU. Za Rusiju je bio prihvatljiviji devetnaestovekovni koncert sila, tako da Rusija, SAD i Kina podele svet u sfere uticaja.

Rusija je i dalje osećala gubitke na svojoj strateškoj periferiji. Crna Gora je donela odluku o nezavisnosti od državne zajednice sa Srbijom 21. maja 2006. Od 1. januara 2007. Rumunija i Bugarska postale su nove članice Evropske unije.

Početak nove epohe u odnosima Zapada i Rusije najavio je Putinov govor, u februaru 2007, na Minhenskoj bezbednosnoj konferenciji. Upozorio je na stvarnost unipolarnog sveta u kojem postoji samo jedan suveren, i takav poredak opasan je za samob suverena, jer se uništava iznutra. Takav poredak nema nikakve veze s demokratijom, a Rusiji rže lekcije o demokratiji. “Ali iz nekog razloga oni koji nas podučavaju ne žele sami učiti.” Optužio je SAD zbog agresivne i destabilizirajuće spoljne politike i pozvao na multipolarnost i izraženiju ulogu Ujedinjenih nacija. Ali je njegova vizija obnove ruske moći zasnovane na okupnom carističkom i sovjetskom nasleđu ostala u senci širenja EU i NATO na istok. SAD nisu poštovala Rusiju. EU i NATO pojavili su se na samim ruskim granicama. SAD su jednostrano i samovoljno napale Irak i promenile režim Sadama Huseina. SAD su podržavale “obojene revolucije” u ruskom strateškom prostoru i arapskom svetu, a Rusiju osuđuju zbog njenih navodnih demokratskih deficita.⁸⁹

---

⁸⁹ Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017), 311-326.

Narandžasta revolucija

Drugi hladni rat javljao se iz obrisa onoga prvog. Evropska unija se politički konsolidovala, počela da se širi prema Istoku i Jugoistoku, Nemačka se ujedinila, dok su se raspali Sovjetski Savez i Jugoslavija. Razlaz Češke i Slovačke bio je miran, i zadržale su zajednički integrativni okvir, i pre ulaska u Evropsku uniju.

Evropska unija nije uspela da zaustavi jugoslovensko nasilje, niti da na dezintegraciju odgovori integracijom jugoslovenskog prostora. Utoliko se moćniji izazov pojavio na ruševinama Sovjetskog Saveza.

Prva ozbiljna kriza u odnosima EU i Rusije nastupila je u Ukrajini.⁹⁰ Sovjetski Savez raspao se najednom, i gotovo slučajno. Za Rusiju je najdublja trauma, nakon nestanka Sovjetskog Saveza, postala nezavisnost Ukrajine. Pretila je da će potkopati stratešku snagu Rusije, i korene ruskog istorijskog i kulturnog identiteta. Negacija Ukrajine vremenom je postala jedna od samopotvrda Rusije. Vladimir Putin ne prihvata da su Rusija i Ukrajina dve nacije. U intervjuu Oliveru Stounu 19. juna 2019. potvrdio je: “Duboko sam uveren da ukrajinski i ruski narod nisu samo bliski rođaci. Oni su gotovo isti.”⁹¹

Ukrajina je postojbina prve ruske kulture i prve državnosti, Kijevske Rusije.⁹² Nakon nestanka Sovjetskog Saveza u odnosima Rusije i Ukrajine otvorila su se dva osnovna pitanja, strateški i identitetski. Identitetske rasprave vodile su se i među samim Ukrajinacima. Ukrajina je prostor koji obuhvata dva istorijska nasleđa. Ruska kultura se kretala u istoriji tri grada, Kijeva, Moskve i Sankt Petersburga. Tako se pomerala matica države i identiteta. Reč “Rus” ima skandinavske korene i isprva se odnosila na Vikinge, “Varjage” koji su naseljavali istočnu Evropu. Jedan lokalni hroničar prvi zabeležio “Ukrajinu” oko 1187. da bi opisao “pogranično područje” od Perejaslava na istoku do Galicije na zapadu, ali se Ukrajina redovno pominjala tek od početka 19. veka. Kijevska Rusija je obuhvatala deo današnje zapadne Rusije i Ukrajine, ali nije bila država u savremenom smislu, nije imala centralizovanu vladu. Na-

---

⁹⁰ Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019), 315-372; Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017), 273-310; Hahn, G. M. *Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War* (McFarland & Company, 2018), 19-295.

⁹¹ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/61057>

⁹² Bilington, Dž. *Ikona i sekira* (Beograd, 1988); Plokhy, S. *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Cambridge University Press, 2006); Wilson, A. *Ukraine Crisis: What It Means for the West* (Yale University Press, 2014); Plokhy, S. *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (Basic Books, 2015); Kalb, M. *Imperial Gamble: Putin, Ukraine, and the New Cold War* (Brookings Institution Press, 2015).

stala je negde sredinom 10. veka i nestala 1240, kad su Mongoli zauzeli Kijev. Rusi su govorili o "tatarskom jarmu" i mongolskom ugnjetavanju. Nakon povlačenja Mongola, današnja Ukrajina je postala deo Poljsko-litvanskog "komonvelta" i ostala pod njenom vlašću do 1648. Njeno šaroliko stanovništvo je fluktuiralo u talasima migracija, uključujući ukrajinske kozake. Kozачki hetman Bogdan Hmeljnicki poveo je ustanak protiv Poljaka, i u decembru 1648. u Kijevu je proglašen novim vođom Rusije s nadimkom "Mojsije" zbog izbavljenja nacije iz poljskog ropstva. U nemoći da opstane sam, odlučio je 1654. da zatraži zaštitu od moskovskog cara Alekseja Romanova (kad su 2017. separatisti na jugoistoku Ukrajine proglasili nezavisnu državu, istakli su zastavu Bogdana Hmeljnickog). Sovjetski Savez je 1954. obeležio tri veka ujedinjenja Rusije i Ukrajine, ali je njihov odnos od početaka bio složen. Moskovski car je, za razliku od Poljske, Kozacima priznao samostalnost. Oni koji su se smatrali Ukrajincima do Oktobarske revolucije 1917. živeli su u Ruskom i Austrougarskom carstvu. Tako je i Putin video dve Ukrajine, onu koja pripada istočnoj Evropi, i veći deo koji pripada Rusiji. Otud, u istočnom delu, i veći osećaj pripadnosti Rusiji nego Ukrajini.

Osnove Rusije postavio je Petar Veliki koji je porazio Šveđane 1709. kod Poltave, proglasio se carem 1721. i preimenuvao Moskovsko u Rusko carstvo. Ukrajince pod ruskom vlašću postepeno je uvlačio carski sistem koji je ukidao kozачke samouprave. Rusi su Ukrajince počeli nazivati "Malim Rusima". Rusija je kontrolu nad današnjim regionom Donbasa na jugoistoku Ukrajine uspostavila pod Katarinom Velikom, 1768. Katarina Velika je novu teritoriju, s lukom Odesom, nazvala Novorosija. Od Osmanskog carstva Rusija je preuzela i Krim. Ljubimac Katarine Velike, princ Grgur Potemkin, koji je preuzeo upravu nad novim teritorijama, uverio je caricu da ih poseti, i ona je 1787. krenula je iz Sankt Petersburga na šestomesečno putovanje do Sevastopolja na Krimu. Usput je, u selima uz Dnjepar, videla "Potemkinova sela", fasade uređenih sela, sveže omalane krovove i popločane kaldrme. Namerao je i da obnovi poslovne kolonije na Crnom moru. Nakon prve od tri podele Poljske 1772. Ukrajinci u Galiciji pripali su Austriji i nazivani su Rusini. Do 1795. etnički Ukrajinci bili su podeljeni između Dnjeparske Ukrajine, oko četiri petine, pod Rusijom, i Austrije. Galicijski Ukrajinci su bolje uspešnije sačuvali jezik i običaje od dnjeparskih Ukrajinaca pod imperijalnom ruskom vlašću na istoku.

Većina Rusa nije smatrala Ukrajince posebnom nacionalnošću. Ukrajinci su poverovali Lenjinu koji je obećao neruskim etničkim grupama da će nakon revolucije dobiti priznanje, i podržali boljševički udar 1917. Nezavisnost Ukrajine proglašena je u januaru 1918. Tokom

haotičnog postrevolucionarnog perioda i građanskog rata, i sloma Austro-Ugarske, sudbina Ukrajine počela se odlučivati u ratu Rusije i Poljske. Lenjinu su, za pobjedu, bile potrebne žitarice i ugalj iz Ukrajine Poljska je 1920. ipak porazila Rusiju. Prema Rimskim ugovorima iz marta 1921, Poljskoj je pripala Galicija, a Ukrajina, koja je izgubila tek stečenu nezavisnost, podeljena je između Rusije, Rumunije, Poljske i Čehoslovačke. Pod Staljinom je Ukrajina dobila više kulturne autonomije, većom upotrebom ukrajinskog jezika u školama, ali je tokom kolektivizacije i čistki u tridesetim 20. veka nastupila mračna decenija nasilja i pomora (u Ukrajini je oko 4 miliona umrlo od gladi). Ukrajinci veliku glad nazivaju Holodomor, genocid kojim je Staljin namerno ciljao Ukrajince, mada se na ruskoj strani tvrdilo da je Staljin bio likvidator koji nije birao žrtve, i da nije bila velika glad samo u Ukrajini. Ukrajina se jedva oporavljala kad je izbio Drugi svetski rat.⁹³

Kad je nacistička Nemačka napala Poljsku nakon dogovora Molotov-Ribentrop 1939, Sovjetski Savez je zauzeo istočni deo Poljske i pripojio galicijsku Ukrajinu, zatim i baltičke republike. Hitler je u junu 1941. odbacio sporazum sa Staljinom, i pokrenuo operaciju Barbarosa napadom na SSSR preko Belorusije i Ukrajine. Za naciste je Ukrajina bila *Lebensraum* (životni prostor), teritorija na kojoj bi rasno čisti Nemci mogli da pobjegnu iz "nezdravog urbanog društva" i izgrade zajednicu rasne čistote. To je podrazumevalo uništenje slovenskog stanovništva, koje su nacisti smatrali "podljudima", *Untermenschen*. Međutim, deo Ukrajinaca je naciste smatrao oslobodiocima. (Otud ruski narativ o "ukrajinskim fašistima" koji vode vladu u Kijevu.)

Na kraju Drugog svetskog rata Ukrajina je ujedinjena u novoj "Sovjetskoj Socijalističkoj Republici". Ukrajini je štaviše dodeljeno pravo na delegaciju u Ujedinjenim nacijama. Nikita Hruščov je na tristagodišnjicu oslobođenja, 1954, Ukrajini prisajedinio Krim. Nakon Staljinove smrti, Hruščovu je u borbi za vlast bila potrebna ukrajinska podrška, a očekivao je i da će Ukrajina i Krim, povezani kopnom, neposrednije ekonomski saradivati.

Od sredine pedesetih, do sredine osamdesetih, Ukrajinci su se dobro integrisali u sovjetsko društvo, sa izuzetnim prisustvom u sovjetskim oružanim snagama, ali je veliki deo ukrajinske inteligencije asimilovan, rusifikovan, i tako uveden u sovjetski sistem. Četvrtina sovjetskog vojno-industrijskog kompleksa nalazila se na istoku Ukrajine. Povremeno su se javljali glasovi nacionalista, ali bi bili ugušeni. Mihail Gorbačov, čija je majka bila Ukrajinka, nije odmah dobio podršku konzervativnog ukrajinskog rukovodstva kad je ozvao na otvaranje, "glasnost".

⁹³ Applebaum, A. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (Penguin, 2017).

Incident u nuklearnoj centrali Černobil 1986. pokušao se isprva zataškati, po cenu stotina ili hiljada života u Ukrajini. Naknadno priznanje krivice pokrenulo je javno mnjenje. Osnajzile su nacionalističke grupe koje su tražile veću autonomiju i, na kraju, nezavisnost. Ukrajinska nomenklatura nestajala je u kolapsu sistema. Gorbačov je, nakon raspada Sovjetskog Saveza, priznao da je potcenio "pitanje nacionalnosti". Centralna vlast više nije bila u stanju da država na okupu tu složenu strukturu jezika, kultura i religija, a rusifikacija samo gomilala nezadovoljstva. Gorbačov je verovao da je savezna sovjetska država, koja je postojala od 1922, rešila nacionalno pitanje davanjem ograničene kulturne autonomije, a to se posebno odnosilo na Ukrajinu. A uloga Ukrajine je postala presudna u procesu raspada Sovjetskog Saveza. Neposredno pre glasanja o novom sporazumu, koji je nudio više samostanosti sovjetskim republikama, grupa nezadovoljnih, konzervativnih zvaničnika lišila je na Krmu, gde se odmarao, Gorbačova slobode. Puč je ipak propao, a Vrhovni sovjet Ukrajine proglasio nezavisnost, avgustu 1991.

Predsednik Sjedinjenih Država Džorž Buš je podržao Gorbačova i njegovu zamisao da očuva jedinstvo Sovjetskog Saveza. Dok je to imalo smisla, SAD su pozivale i na jedinstvo Jugoslavije. SAD su bile veoma zabrinute zbog mogućih bezbednosnih posledica. Ukrajincima je poručio, da SAD neće podržati one koji traže nezavisnost kako bi daleku tiraniju zamenili lokalnim despotizmom, i neće pomoći onima koji zagovaraju samoubilački nacionalizam zasnovan na etničkoj mržnji.

Ukrajina se na referendumu 1. decembra 1991. izjasnila za nezavisnost (90 odsto podržalo je nezavisnost, uključujući 83 procenta u Donjeckoj oblasti i 54 procenta na Krimu). Sutradan je nezavisnost Ukrajine priznao ruski predsednik Boris Jeljcin. Ubrzo nakon referenduma, sastali su se predsednici Rusije, Ukrajine i Belorusije, Boris Jeljcin, Leonid Kravčuk i Stanislav Šuškevič u lovačkom domu u šumi blizini Minska. Nisu dovoljno poznate pojedinosti njihovih razgovora, koji su zaključeni jednim rukom pisanim dokumentom (u lovačkoj kući nije bilo pisaćih mašina) kojim su priznali da se SSSR raspada. Zaključen je Sporazum o osnivanju Zajednice nezavisnih država koji je priznao postojeće granice tri nezavisne države. Sovjetski predsednik Gorbačov je bio besan: "Ono što ste učinili iza mojih leđa uz saglasnost američkog predsednika je krik srama, srama", prebacio je Jeljcinu.

Sovjetski Savez zvanično je prestao da postoji 26. decembra 1991.

Rusija je potom dovodila u pitanje zakonitost brzopleto sastavljenog sporazuma. Naročito se prebacivala Ukrajini odgovornost za "najveću geopolitičku katastrofu dvadesetog veka", kako je Vladimir Putin nazvao raspad Sovjetskog Saveza.

Tri potpisnice nazvale su sporazum "civilizovanim razvodom". Odoš Rusije i Ukrajine vremenom su se, međutim, zaoštravali. Jeljcin je pristao na sporazum pre svega kako bi izbacio Gorbačova iz Kremlja. U tom trenutku nije razmišljao, ili ne suviše, o posledicama nezavisnosti Ukrajine. Ali je već u predsedničkoj uredbi iz septembra 1995, kojom se utvrđuju ruski bezbednosni interesi u Zajednici Nezavisnih Država, naročito zaštita prava prekograničnih Rusa, naglasio da je Ukrajina "pre svega zona uticaja Rusije". Od samih početaka ukrajinske nezavisnosti, ruski zvaničnici i službe uspostavili su široku finansijsku, trgovinsku, ličnu, političku i obaveštajnu mrežu kako bi se potkopao ukrajinski suverenitet, a Ukrajina vraćala u stanje zavisnosti od Rusije. Ruska Duma je i u svojoj ranijoj, naizgled pluralističkoj inkarnaciji, nekoliko puta pokušavala da Krim proglasi ruskim, uz podršku moćnog moskovskog gradonačelnika Jurija Luškova, koji je tamo imao i svoje privatne investicije.

Sami po sebi, odnosi u Ukrajini doprinosili su namerama Rusije. Ukrajina je razvila nov politički sistem kojim su upravljali korumpirani oligarhijski klanovi koji nisu uspeli da izgrade transparentne i dovoljno jake institucije koje bi se oduprle ruskom uticaju. Naročito je bio korumpiran energetska sektor. Nevidljivi posrednici, i ukrajinski i ruski, izvlačili su ogromna bogatstva iz tranzitnog sistema koji je ruski gas prenosio u Evropu preko Ukrajine.

U strateškoj sferi, tri pitanja dominirala u odnosima Rusije i Ukrajine, nuklearno oružje, crnomorska flota i Krim. U trenutku raspada Sovjetskog Saveza, Ukrajina je bila treća najveća svetska nuklearna sila posle SAD i Rusije. Raspolagala je trećinom sovjetskog nuklearnog arsenala i značajnim kapacitetima razvoja i proizvodnje, oko 2.000 strateških nuklearnih glava i 2.500 komada taktičkog nuklearnog oružja. Džordž Buš i, u prvim godinama, Bil Klinton zalagali su se da Ukrajina svoje nuklearno naoružanje poveri Rusiji. Bilo je još uvek živo sećanje na černobilski incident, a SAD su bile, jedno vreme, odlučne da Rusija ostane jedina nuklearna država na postsovjetskom prostoru. Kako su bili neuspešni pokušaji da Rusija pregovara sa Ukrajinom, Belorusijom i Kazahstanom, SAD su povele pregovore o denuklearizaciji sa sve četiri države. SAD su bile zabrinute i zbog zaoštavanja političkih odnosa Rusije i Ukrajine. Sumnjičava prema dugoročnim namerama Rusije, Ukrajina je tražila od SAD bezbednosne garancije slične onima koje imaju NATO članice, da bi SAD u slučaju napada treće sile priskočile u pomoć Ukrajini. Američki zvaničnici smatrali su da je to nemoguće i predlagali da bezbednosne garancije Ukrajini pruži upravo Rusija.

Bil Klinton je u januaru 1994. nekako privoleo Jeljcina i Kravčuka da potpišu trojni sporazum o razmeštanju ukrajinskog nuklearnog

oružja. Finalni dokument potpisao je novi ukrajinski predsednik Leonid Kučma u decembru 1994. SAD, UK i Rusija zaključile su 5. decembra Budimpeštanski memorandum o garancijama bezbednosti kojim su se takođe obavezale da će da poštuju “nezavisnost, suverenitet i postojeće granice Ukrajine”, “uzdržavaju se od pretnji ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti Ukrajine” i “traže trenutnu akciju Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija” ukoliko Ukrajina bude žrtva napada.

U junu 1996. dve kompozicije s poslednjim strateškim nuklearnim glavama napustile su Ukrajinu i u Rusiji isporučene pogonu za demontažu. Ukrajina se odrekla nuklearnog oružja u zamenu za bezbednosne “garancije” SAD, UK i Rusije.⁹⁴

Crnomorsku rusku flotu porinuo je još princ Potemkin u Sevastopolju na Krimu, da bi u narednom veku postala “srce ruske moći na Istoku”. U trenutku raspada Sovjetskog Saveza flota je imala 350 brodova i 70. 000 mornara. Rusija je i zato bila odlučna da zadrži svoje prisustvo na Krimu. Kako bi slabila njenu poziciju, Rusija je držala Ukrajinu i u stalnoj dužničkoj krizi, uglavnom prema Gaspromu. Jeljcin je tražio da flota pripadne Rusiji. Posle niza dugih pregovora, Jeljcin i Kučma su krajem 1997. potpisali sporazum o podeli flote. Rusija je pristala da zakupi luku u Sevastopolju, opraštajući deo ukrajinskog duga. (Kad je Viktor Janukovič izabran za predsednika 2010. produžio je ruski zakup do 2042.)

Spor oko Krima je bio povezan i s pitanjem flote, i s potrebom Rusije da održava pristup toplom moru. Rusi su činili 60 odsto stanovništva poluostrva Krima i 70 odsto stanovništva u Sevastopolju. U maju 1992. ruska Duma proglasila je pripajanje Krima Ukrajini nezakonitim, a krimske vlasti zakazale su referendum o nezavisnosti uz odobrenje Moskve. Krim je tada dobio status autonomne republike u sastavu Ukrajine sa značajnim samoupravnim ovlašćenjima.

Jeljcin i Kučma su 1. juna 1997. potpisali Ugovor o prijateljstvu, saradnji i partnerstvu između Ruske Federacije i Ukrajine. Sporazumom je utvrđena granica, i obe strane se složile da rade na strateškom partnerstvu. Bila je to prva Jeljcinova zvanična poseta Ukrajini u svojstvu ruskog predsednika. Zvučao je pomirljivo. Izjavio je da poštuje teritorijalni integritet Ukrajine. Ali je bilo očigledno da se Rusija ne miri s ne-

---

⁹⁴ Koliko su međunarodne garancije bile verodostojne, bilo je očigledno i u martu 2014. godine, kad ni Sjedinjene Države ni Velika Britanija nisu pritekly u pomoć Ukrajini nakon ruske vojne invazije na Krim i Donbas. Ujedinjene nacije takođe nisu mogle da intervenišu zbog ruskog veta u Savetu bezbednosti. Budimpeštanski memorandum bio je mrtvo slovo u trenutku potpisivanja.

zavisnošću Ukrajine koja uključuje Krim. Kad je Putin došao na vlast, stvari su se upravo u tom smislu počele pomerati.

Ubrzo pošto je 26. marta 2000. postao predsednik Ruske federacije, Vladimir Putin je otputovao u Kijev i pohvalio odnose sa Ukrajinom, istovremeno naglašavajući neizmireni dug prema Rusiji. Kućma i Putin pojavili su se zajedno u Sevastopolju, pod zastavama obe mornarice. Putin je priznao suverenitet Ukrajine i nad Sevastopoljem i nad Krimom. Međutim, privatno su ukrajinski zvaničnici izrazili oprez prema tome nepoznatom lideru s poznatom profesionalnom prošlošću.

Putinovojoj Rusiji odgovarali su zastoj u ekonomiji, oligarhijski kapitalizam, korupcija u porastu i društveno rasulo u Ukrajini. Trgovina gasom ujedinila je ruske i ukrajinske mogule. Sovjetske finansijske i obaveštajne mreže koje su i dalje povezivale Rusiju i Ukrajinu, preživele su raspad Sovjetskog Saveza. Osamdeset posto izvoza ruskog gasa u Evropu prolazio je kroz Ukrajinu, u nadležnosti netransparentne posredničke kompanije u zajedničkom rusko-ukrajinskom vlasništvu RosUkrEnergo (ERO). U Ukrajini je raslo nezadovoljstvo zbog neodgovorne, korumpirane vlade.

Ukrajinsko pitanje otvaralo se i u perspektivi proširenja Evropske unije na Istočnu Evropu.⁹⁵ Integracija bivših sovjetskih satelitskih država, i strateških saveznica, bila je prvi veliki izazov Evropske unije Putinovojoj Rusiji. Međutim, EU je sve svoje snage posvetila integraciji, dok su se u njenim sastavima otkrивale prve pukotine deoba i nejedinstva. Fragmentaciji u EU, naročito spoljne i bezbednosne politike doprinelo je italijansko predsedavanje Evropskim savetom u drugoj polovini 2003. Pojavile su se prve nesuglasice između Evropskog saveta, Evropske komisije i Evropskog parlamenta. Italijanski premijer Silvio Berlusconi je najavio da će biti Putinov advokat pred evropskim nezadovoljstvom zbog Drugog čečenskog rata. (Nemački kancelar Šreder je, slično tome, podržao Rusiju 1999, ali je njegovo posredovanje vodilo kompromisu oko kosovske krize.) Berlusconi je opstrukcije ometale su institucije EU da povedu jasnu i koherentnu politiku prema Rusiji. Berlusconi je pravdao ponašanje Rusije u Čečeniji, dok je Evropska komisija osporavala njegov stav. Berlusconi se slično postavio prilikom hapšenja naftnog mogula Hodorkovskog u oktobru 2003. Berlusconi je smatrao da je afera Jukos, takođe unutrašnja stvar Rusje.⁹⁶ Takođe se, nakon ne-

⁹⁵ Maass, A-S, op. cit, 84-112.

⁹⁶ Agenti FSV su u oktobru uhapsili Mihaila Hodorkovskog pod optužnom za prevare i izbegavanje poreza. Bio je to Putinov lični odgovor na njegovu nameru da izgradi sopstveni gasovod. Šest godina docnije osuđen je na 9 godina zatvora, ali je oslobođen u decembru 2013.

давно usvojene regulacije tranzita između Rusije i ruske enklave Kaliningrada, zalagao za ukidanje viza ruskim državljanima, Komesar EU za spoljne poslove Kris Paten opisao je Berluskonijeve stavove kao “neverovatne”, ali su neke evropske diplomate komentarisale su da je neobično da Evropska komisija time osuđuje Italiju, državu članicu koja je zadužena za predsedavanje. Na ruskoj strani, ministar spoljnih poslova Igor Ivanov je upozorio upravo na odsustvo evropskog jedinstva, i naglasio je kako nema punog poklapanja stava EU i pojedinačnih država članica. Svestan da Rusija može koristiti unutašnja evropska neslaganja, na njih je jasno ukazivao.⁹⁷

Izveštaj Komiteta Evropske unije za spoljne poslove, ljudska prava i odbranu, objavljen 19. novembra 2003, podvukao je najveće probleme u odnosima s Rusijom: odbijanje zvanične Rusije da reformiše sistem, razlike u stavovima EU i Rusije prema Čečeniji, i fragmentacija EU politike prema Rusiji. Komitet za spoljne poslove je predložio da se Evropski savet uzdrži od akcija koje bi mogle da oslabe sposobnost EU da utiče na Rusiju. Izveštaj je smatrao i Evropsku komisiju delimično odgovornom zbog popustljivog stava u odnosu na Drugi čečenski rat, i nespremnost za radikalnije sankcije Rusiji.

Evropska komisija je 9. februara 2004. pozvala na na koherentniji i delotvorniji odnos prema Rusiji, kako bi se koordinisale sve oblasti aktivnosti EU, i slale nedvosmislene poruke. Ali nije naglasila kako će se, bez zajedničke agende spoljne politike, postići postavljeni ciljevi.

Putin je krenuo da otvoreno potkopava jedinstvo i bezbednost Ukrajine. Takođe je predložio da se Belorusija vrati u Rusiju i pridruži se Ruskoj Federaciji u svojstvu jedne od provincija, ali je Belorusija odbila. Budućnost Ukrajine bila je jasnije postavljeno pitanje nakon velikog proširenja EU 1. maja 2004.

Prva politička odluka bili su predsednički izbori u Ukrajini. Iako su se unutrašnje borbe u Ukrajini odvijale na nekoliko nivoa, ključno pitanje bilo je, da li je njena budućnost vezana za EU ili Rusiju. Tema integracije u EU postala je tema kampanje opozicionog kandidata Viktora Juščenka. Izgledi EU proširenja bili su podsticajni za prozapadnu ukrajinsku elitu. Namera Ukrajine da se okrene evropskoj integraciji uništila je namere Rusije da Ukrajinu ukjuči u zajednički ekonomski savez s državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Rusija je smatrala da je EU ušla suviše duboko u prostor ruskih strateških interesa. EU intervencija je ubrzala krizu u odnosima s Rusijom čije su reakcije postajale sve oštrije pred širenjem EU u bivši sovjetski prostor. Za EU, međutim, Ukrajina nije

⁹⁷ Sakwa, R. *The Quality of Freedom. Khodorkovsky, Putin, and the Yukos Affair* (New York: Oxford University Press, 2009), 94-107.

bila dovoljna razlog za sukob s Rusijom. Tek nakon Velikog proširenja Ukrajina je postala neposredan evropski sused ali je i daje bila važna tranzitna teritorija ruskih energenata. Janukovič je bio razočaran jer je EU isključila Ukrajinu iz politike proširenja. Ukrajinci su se osećali izolovani. Zaustavljanje evropskog proširenja povuklo je novu liniju podelu. Ukrajina je oseća da je samo predmet evropske politike, a ona se osećala delom Evrope, a ne samo susedom.

Nakon nekoliko prvih Putinovih godina postalo je jasno da tu nema kompromisa. Proruski deo Ukrajine zastupao je Viktor Janukovič, bivši maloletni prestupnik iz Donjecke oblasti. Ruski kandidat Janukovič nudio je privremene odnose Ukrajine i EU trgovačkim sporazumima na dve ili tri godine. Isticao je istorijske veze s Rusijom, da je Ukrajina "alternativna Evropa", sa sopstvenom religijom, istorijom, otadžbinom, vezana za Rusiju kulturom i krvlju. Njegov glavni rival bio je Viktor Juščenko, bivši guverner centralne banke, sa suprugom Amerikankom, čiji je prvi jezik bio ukrajinski, i koji je predstavljao ukrajinske prozapadne snage. Za razliku od Rusije, izbori u Ukrajini nisu "sprovedeni" tako da je ishod unapred određen. Izborna trka postala je prvo nadmetanje Rusije i Zapada u Drugom hladnom ratu, koji se tek jedva nazirao. Ukrajina je dobila suštinsko mesto u Putinovim spoljopolitičkim prioritetima. Putin je, međutim, bio pogrešno uveren da će manipulacije, uobičajene na ruskim izborima, biti moguće i u Ukrajini. U julu 2004. Putin je otvoreno podržao Janukoviča na sastanku s Kučmom. (Tokom prethodne posete državne sekretarke SAD Kondolize Rajs u maju, Putin je saopštio da ima moć da bira sledećeg ukrajinskog lidera.) Putinov "politički tehnolog" Gleb Pavlovski osnovao je u Kijevu "ruski klub" kako bi podržao Janukoviča. Zvanična Rusija je ponudila Ukrajini niz ekonomskih i političkih ustupaka. Američka vlada nije podržala nijednog kandidata, ali je naglasila važnost poštenih, slobodnih i transparentnih izbora. Ipak, američke i evropske nevladine organizacije bile su uključene u obuku ukrajinskih aktivnista koji su radili na paralelnom prebrojavanju glasova i praćenju izbora.⁹⁸ Ukrajinski izbori postali su neka vrsta generalne probe za političku transformaciju na celom postso-

⁹⁸ Fondacija Soroš obezbedila je ukrajinskim nevladinim organizacijama 1,3 miliona dolara, USAID 1,4 miliona dolara za aktivnosti povezane sa izborima, uključujući obuku Centralne izborne komisije. Ruski komentatori, otkrivajući nerazumevanje američkih odnosa, doveli su u vezu predsednika Buša Mlađeg i Džordža Soroša, kako navodno zajednički promovišu promenu režima u Ukrajini, mada je Soroš iste godine uložio ogromne svote kako bi Buš Mlađi bio poražen u svojoj drugoj predsedničkoj kampanji. Američke kompanije za odnose s javnošću su radile su i za ruskog kandidata Janukoviča, pre svega Pol Manafort, Trampov menadžer kampanje za 2016 - koji je podneo ostavku kad su otkrivene njegove veze s Rusijom i potom zatvoren u okviru Malerove istrage.

vjetskom prostoru. Rusija je smatrala da je izazvana u svome neposrednom susedstvu.

Pet dana pre prvog kruga izbora, 26. oktobra 2004, ruski predsednik Vladimir Putin učestvovao je u proslavi šezdesetogodišnjice oslobođenja Kijeva. Putin i Janukovič nudili su Ukrajini integraciju u Zajednički ili Evroazijski ekonomski prostor koja će ih učiniti bogatijim od proseka EU. Zajednički ekonomski prostor trebalo je da potane i politička protivteža Evropskoj uniji. Rusija će postati jači partner u pregovorima Briselom, a Evropska unija više neće slati diktate.⁹⁹

U prvom krugu izbora, 31. oktobra 2004, nijedan od prvoplasiranih kandidata nije dobio više od polovine glasova, i išlo se u drugi krug. Između prvog i drugog kruga, Putin je lično poveo kampanju za Viktora Janukoviča. Signal zaoštavanja bio je Putinov zahtev da se odloži samit EU-Rusije planiran za 11. novembar u Hagu, za 25. novembar, zbog ukrajinskih izbora. Drugi krug održan je 21. novembra. U toku samita EU-Rusija u Hagu 25. novembra, Putin je podigao tenzije čestitavši Janukoviču, pre objavljivanja zvaničnih rezultata. Međutim, ankete i paralelno prebrojavanje glasova ukazali su da je stvarni pobednik Viktor Juščenko.

Pred samit EU-Rusija Putin je temu ukrajinskih izbora preneo i na pitanje ruskih manjina u Ukrajini, Latviji i Estoniji. Sergej Lavrov je optužio EU da ne posvećuje dovoljno pažnje rešavanju sukoba na Kipru i na Kosovu, da situacija na Kosovu, gde su u martu izbili nemiri i ponovilo se nasilje nad srpskim stanovništvom, preti da potkopa ne samo bezbednost na Balkanu nego i evropsku.

Ukrajinski Vrhovni sud je proglasio da je Viktor Janukovič pobedio u drugom krugu izbora s 49,46 posto, prema 46,6 za Juščenka. Putin je izjavio da je ukrajinski narod glasao za stabilnost, jačanje države i razvoj ekonomskim i političkih struktura kako bi se uspostavili dobrosusedski odnosi s Rusijom, a izborni rezultat za njega je "transparentan".

Narandžasta revolucija počela je protestom na Trgu nezavisnosti u Kijevu 22. novembra.¹⁰⁰ Janukovič je proglašen pobednikom. Demonstranti su se okupili na Majdanu i opkolili vladine zgrade. Međunarodna izborna posmatračka misija, OSCE, Evropski parlament, PACE i NATO su zaključili da su izbori protekli bez demokratskih procedura.

⁹⁹ Zajednički ili Evroazijski ekonomski prostor, jedinstveno tržište koje bi obezbedilo slobodno kretanje ljudi, roda, usluga i kapitala u Evroazijskoj ekonomskoj uniji. Uspostavljen je 2012. kako bi se stvorilo i integrisalo jedinstveno tržište.

Ugovor o Evroazijskoj ekonomskoj uniji potpisali su 29. maja 2014. Rusija, Belorusija i Kazahstan, a stupio je na snagu 1. januara 2015.

¹⁰⁰ Hahn, G. M. *Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War* (McFarland & Company, 2018), 295-379.

Najava rezultata naišla je na oštru osudu Evropskog saveta i Evropske komisije. Holandski premijer Jan Peter Balkenende i Javier Solana najavili su da EU neće prihvatiti rezultate. Novi predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Baroso zatažio je ozbiljnu i objektivnu reviziju rezultata. Američki državni sekretar Kolin Pael izjavio je, "ne možemo prihvatiti ukrajinske izbore kao legitimne".

Predsednik Evropske komisije Jan Peter Balkenende je istakao da EU ne može prihvatiti rezultat izbora, i kritikovao Putinovu umešanost u izbornu kampanju. Putinu su predstavljeni izveštaji misije OSCE o izbornim prevarama. Uključila se i Poljska koja je s predstavnikom Evropskog saveta ušla u razgovore sa ukrajinskim zvaničnicima. Predsednik Kučma i predsednički kandidat Juščenko, složili su se organizuje okrugli sto s međunarodnim posrednicima. Janukovič je odbio da se sretne s predstavnicima Poljske koja je podržala Juščenka.

Putin je otvoreno kritikovao zapadnu intervenciju u Ukrajini, smatrajući da niko nema pravo da veliku evropsku državu gura u bilo koju vrstu nereda. Zbog rastućih tenzija odlazeći predsednik Kučma se obratio poljskom predsedniku i predsedavajućem Evropskim savetom Aleksandru Kvašnjevskom da posreduje. Ulogu posrednika podržali su bivši nemački kancelar Šreder, austrijski kancelar Wolfgang Šisel, češki predsednik Vaclav Klaus, i predsednik Evropske komisije Balkenende. Kvašnjevski je izabran zahvaljujući dobrim odnosima s Kučminom vladom.

Posrednička misija EU u Kijevu suočila se s preprekama. Bivši poljski predsednik Leh Valensa pokušao je da posreduje u sukobu, ali je očigledno bio na strani opozicije. Kad se obratio okupljenima na Majdanu 25. novembra izrazio je simpatije za Juščenka. Jedan stariji zvaničnik ukrajinskog ministarstva spoljnih poslova tražio je od Nemačke da pošalje Šredera umesto visokog predstavnika EU Solane. Tvrдио je da je Solanina podrška za ulazak Poljske, Mađarske i Češke u NATO u suprotnosti s njegovim oklevanjem da podrži aspiracije ukrajinske vlade za članstvom.

Intervencija EU u Ukrajini bila je moguća zahvaljujući susedskoj podršci Poljske i Litvanije. Prvi put su jednu diplomatsku misiju EU vodili predstavnici novih država članica, predsednici Aleksandar Kvašnjevski i Valdas Adamkus. Oni su 24. i 25. novembra sa Solanom pregovarali između Juščenka i Janukoviča, kako bi se izbeglo nasilje i došlo do političkog rešenja krize. Putin je optužio EU da ohrabruje nered, Sergej Lavrov osudio je odbijanje EU da prizna izborne rezultate, da se demokratija nameće sa strane, i da Zapad pokušava da izoluje Rusiju.

Ukrajinski Vrhovni sud je 3. decembra zakazao nove izbore za 26. decembar. Viktor Juščenko pobedio je u prvom krugu, s 52 posto glasova. Položio je zakletvu 23. januara 2005.

U govoru pred Evropskim parlamentom 23. februara 2005. Viktor Juščenko je izjavio da je evropska integracija centralna tačka njegovog predavanja, da će Ukrajina razvijati demokratiju, vladavinu prava i slobodu medija, da su Ukrajina i EU zajedno u istoriji, vrednostima i aspiracijama.

Moskovski kandidat je izgubio, a Vašington pobedio. Tako je Kremlj video ukrajinsku "Narandžastu revoluciju". Putin je u podršku Janukoviču uložio lični politički kapital. Za Putina je Ukrajina koja se okretala Zapadu postala dvostruki izazov, i za ruske spoljnopolitičke interese i za sopstveni opstanak. Jednaka pretnja bili su protesti, koji su uspeali, protiv korumpirane i represivne vlade.

Ruska intervencija na ukrajinskim predsedničkim izborima štaviše je kompromitovala Janukoviča koji je ostao i gubitnik i vidljiv kao ruska marioneta. Pobjeda proevropskog kandidata Viktora Juščenka dodatno je zaoštrila Putinove stavove i prema Ukrajini i prema EU. Jedva pet godina pošto je smatrala EU za prihvatljivo lice Zapada tokom kosovske krize, Rusija je videla EU kao neprijatelja, pretnju ne samo za identitet postsovjetskog prostora, nego i za sopstveni režim. Zato je Putin okrivio Sjedinjene Države za promenu režima u Ukrajini.

Rusija je smatrala ukrajinsku Narandžastu revoluciju katastrofom koja je narušila međunarodni poredak. Ishod revolucije onemogućio je Rusiju da ustanovi Zajednički ekonomski prostor. EU nije dopustila Rusiji da uspostavi tešnju integraciju sa Ukrajinom. Fjodor Lukjanov, ekspert za spoljnu politiku i urednik *Russia in Global Affairs* priznao je da je kraj Kučminog režima najveći poraz ruske spoljne politike od kolapsa Sovjetskog Saveza.¹⁰¹

Četiri meseca nakon pobjede, Juščenko je posetio Vašington, govorio na zajedničkoj sednici oba doma Kongresa i dobio ovacije.¹⁰²

Putinovi odnosi s predsednikom Juščenom i premijerkom Julijom Timošenko ostali su napeti tokom narednih pet godina. Nova ukrajinska vlada oživela je argumente o istorijskom identitetu, uvodeći kritičniji stav prema ulozi Rusije.¹⁰³ Juščenko je tražio pomoć EU obeća-

¹⁰¹ Lukyanov, F. "Interactions between Russian Foreign and Domestic Politics". *Irish Studies in International Affairs* (Vol. 19, 2008), 17-24

¹⁰² <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/pix/b/51786.htm>; *Ukraine's Orange Revolution* by Adrian Karatnycky, March/April 2005: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2005-03-01/ukraines-orange-revolution>

¹⁰³ Holodomor, "Staljinova glad" s početka tridesetih godina 20. veka, proglašen je za sovjetski genocid nad ukrajinskim narodom. Stepan Bandera, saradnik nacista iz godina okupacije, posthumno je proglašen "herojem Ukrajine".

vajući ekonomske i pravne reforme. Međutim, njegovi sukobi s premijerkom Julijom Timošenko usporavali su reforme, dok su opstajale stare rusko-ukrajinske veze oligarha i bezbednosnih službi. Ukrajinci koji izašli na Majdan postali su nezadovoljni "narandžastom vladom" čiji su lideri više vremena provodili u inostranstvu ili se međusobno svađali. Kad je Juščenko izabran, Ukrajina je bila na 122. mestu indeksa percepcije korupcije (Transparency International), kad je napustio funkciju, pala je na 146. mesto, sa Zimbabveom.

Bez obzira na poraz svog kandidata u Narandžastoj revoluciji, Rusija je zadržala glavni izvor uticaja na Ukrajinu, trgovinu gasom. Nakon izbora, Gazprom je započeo oštre pregovore s Kijevom oko cene koju će Ukrajina plaćati za ruski gas. Ukrajina ima jednu od ekonomski najmanje efikasnih ekonomija u Evropi, ruski gas se velikim delom subvencionise, a Putin je postavio pitanje, ako Ukrajina želi da se pridruži Zapadu, zašto bi Rusija odobravala popuste? I dok se bližio rok za dogovor oko nove cene, 31. decembra 2005, Ukrajinci su odbili poslednju ponudu Gazproma. Gazprom je 1. januara 2006. obustavio isporuku gasa u Ukrajini, a da nije obavestio kupce u Evropi. Ali se Kremlj preračunao. Ukrajina je nastavila isporuku iz zaliha, a Evropljani počeli smatrati Putina nepouzdanim partnerom. (Tri godine kasnije, početkom 2009, Gazprom je ponovo obustavio isporuku gasa, ali je Evropa već bila bolje pripremljena.)

Nakon velikog proširenja i Narandžaste revolucije Ukrajina je postala važan prostor spoljne i bezbednosne politike Evropske unije. Ulaškom Poljske i Litvanije u EU Rusija i Ukrajina postali su susedi, a Ukrajina predmet novih odnosa i odmeravanja snaga EU i Rusije. Rezolucija Evropskog parlamenta 13. januara 2005. pozvala je institucije EU, Evropsku komisiju, Evropski savet i države članice, da razmatraju nove forme asocijacije kako bi se Ukrajini, početnim podsticajima, dali izgledi za članstvo. Međutim, sudbina Ukrajine pripala je praznom političkom prostoru koji su otvarali evropski skeptici, koji su instituirali na doslednom poštovanju integrativnih kapaciteta, i, na drugoj strani, evropski lideri koji su pokazivali sve više razumevanja za strateške interese Rusije. Komesar Evropske unije za proširenje Ferhoen je već 3. septembra 2005. otkruio da je uzdržan pred evropskom perspektivom Ukrajine. Pod utiskom velikog proširenja, u Evropskoj uniji počela je da jača i opozicija nastavku integracije. Evropsku ideju integracije i širenja počeli su da dovode u pitanje i evropski populistički, koji su zauzimali i pozicije u vlasti i opoziciji kako se odvijala globalna ekonomska kriza.

Na Narandžastu revoluciju, koja mu je nanela ozbiljan politički poraz, ruski predsednik Putin je odgovorio potkopavanjem unutrašnjeg

jedinstva Ukrajine. U Ukrajini je postavio jedan od strateških prioriteta, da Rusiji vrati Krim i Sevastopolj. Tamo je delio ruske pasoše, mada bezvredne, znajući da je ukrajinski ustav strogo zabranio dvojno državljanstvo, ali je računao na političku podršku i emocije, na sećanje na sovjetsku moć. Pozivao se na pravo Rusije da zaštiti prekogranične Ruse, "gde god da su" i interveniše u njihovo ime. Prva prilika ukazala se u Gruziji.

Rat u Gruziji

Raspadom Sovjetskog Saveza nestalo je centralne uprave i mreže klijentele. Rusko društvo bilo je uspavano u politici pokroviteljstva. Sva konkurencija odvijala se u krugu elite. Politika pokroviteljstva posebno je bila uspješna u Centralnoj Aziji. Zato je bilo i otpora prihvatanju nezavisnosti. Umesto slobode, radije se prihvatilo tuđe staranje, domaće patronističke oligarhije i strane imperijalne moći koja nije bila sasvim tuđa, u mišljenjima i osećanjima. Sovjetski Savez bio je složena zajednica. Svaka sovjetska republika bila je multietnička, a harmoniju je čuvala gvozdena ruka vlasti. Lokalne običaje i političke kulture podržavala je nadgradnja rusifikovanih komunističkih političkih institucija.

Prelazak sa imperijalne na postimperijalnu moć podrazumevalo je suočavanje Rusije sa osamostaljenjem bišvih republika, novih suseda. Rusija i dalje bila nuklearna sila, koju bi trebalo poštovati i od nje strahovati. Iz njene veličine, i obnove političke, ekonomske i strateške moći nastajalo je uverenje o rađanju nove imperije.

Rusija je republike koje su napustile Sovjetski Savez smatrala polunezavisnim entitetima koji su na Rusiju upućeni posebnim odnosima, Belorusija, Jermenija, ili Kazahstan. Kad su posustale mongolske invazije sa istoka, Rusija je vekovima unazad strepela od napada iz Evrope, s kojom nema prirodnih prepreka. Zato je bivše sovjetske republike, i satelitske države okupila u pojasu periferne odbrane, u neposrednom strateškom prostoru koji Rusija mora da kontroliše. U odnosu Rusije i sovjetskih republika razvila se međuzavisnost koja je doprinela očuvanju zajednice. "Postsovjetski sindrom" ostao je prisutan u svim bivšim sovjetskim republikama, osim u baltičkim. Najizraženiji je u Centralnoj Aziji, a manje kod nekih zapadnih suseda. U toku tri decenije nakon raspada Sovjetskog Saveza, u većini postsovjetskih država nisu uspostavljeni vladavina zakona, transparentno upravljanje, realna politička konkurencija i demokratske institucije. Politički sistemi više nalikuju ruskom, nego evropskom ili američkom. Postsovjetske države vode male grupe političkih i porodičnih klanova. Nominalno konkurentnim izborima se upravlja s vrha, i njihovi ishodi su unapred određeni: "jasan vođa i kontrolisana modernizacija".

Rusija je ipak nailazila na otpore, nacionalističke ili demokratske: Ukrajina, Gruzija, Jermenija i Moldavija nisu se u svemu poistovetile s patronizmom Rusije, i radile su na izgradnji demokratskih institucija, pre svega relativno konkurentskih izbora čiji se ishodi ne mogu uvek predvideti, i dopuštaju veću slobodu izražavanja.

Rusija je u Evroziji radila na ekonomskoj i političkoj integraciji suseda u Evroazijskoj ekonomskoj uniji i Organizaciji ugovora o kolektivnoj bezbednosti. Ruski uticaj širio se pre svega “mekim” instrumentima moći, poput “Fondacije ruski svet” (Русский мир). Promocija “ruskog sveta” bila je jedna od strategija revanšizma koja je pratila obnovu ruske imperije, naročito u perspektivi dosezanja granica Sovjetskog Saveza. Organizacija je, konkretno, postala instrument za projektovanje ruske “meke moći”. U slučajevima oštrije političke ili etničke podeljenosti u susedstvu Rusija je koristila razne oblike pritiska, ekonomskog, uglavnom energetskog) ili vojnog, na one države koje pokušavaju da se izvuku iz ruskog uticaja.

Kad se raspao Sovjetski Savez, oko 22 miliona Rusa zatečeno je izvan teritorije Ruske Federacije. (Pojam “Rus” se mogao odnositi i na nekoga ko samo govori ruski a nije ruskog porekla, ili se identifikuje s ruskom državom ili kulturom.) Najveća dijaspora, 12 miliona, bila je u Ukrajini, na Krimu 1,7 miliona. U Kazahstanu, od 8 miliona Kazahstanaca, 4 miliona onih koji govore ruski, uglavnom na severu. Takođe su preostale velike zajednice u Uzbekistanu, Belorusiji, Estoniji i Letoniji. Sovjetski režim ih je tamo poslao decenijama ranije kako bi sprovodio zvaničnu politiku, ali i rusifikaciju koja je bila sredstvo kulturne i ideološke integracije sovjetskog prostora.

Međutim, nakon raspada Sovjetskog Saveza, ispostavilo se da ruska dijaspora u bivšem sovjetskom prostoru nikad nije pokušavala da se organizovano vrati u maticu. Većina Rusa u radije prihvatala građansku, nego etičku definiciju državljanstva, postajući punopravni državljani tamo gde su živeli. Rusi su i nakon Sovjetskog Saveza nastavili da se iseljavaju iz matične Rusije, umesto da se dijaspora vraća u maticu.

Položaj ruske dijaspore bio je posebno složen u baltičkim republikama u kojima se razvio jasan stav u odnosu na sovjetsku okupaciju i aneksiju. Naročito su bile značajne ruske zajednice u Letoniji i Estoniji, gde su vlasti, nakon osamostaljenja, uvele restriktivne testove državljanstva, nadajući se da će Rusi, pred institucionalnim pritiscima, otići. Ali se to nije dogodilo. Bez obzira na stalne optužbe zvanične Rusije, da su etnički Rusi diskriminirani u baltičkim republikama, zanemarljiv broj Rusa se povukao u Rusiju.

Kako bi se ipak održavale etničke tenzije u baltičkom susedstvu, predsednik Boris Jelcin i njegov ministar spoljnih poslova Andrej Kozirev skovali su termin “sunarodnici u inostranstvu” koji se odnosio na Ruse koji su ostali van granica Ruske Federacije, ali su, bez obzira na državljanstvo, kojeg se nisu odriicali, zadržali kulturne veze s Rusijom. Putin je od dolaska na vlast intenzivirao državne programe saradnje, en-

tuzijazam dijaspore postajao je dinamičniji, i uključena je Ruska pravoslavna crkva. Organizacija Ruski svet osnovana je 2007. kako bi se podstakla ruska iredenta, tamo gde je Rusija mogla da stvari jasniji strateški uticaj, ili sprovede teritorijalne promene. Ideja Ruskog sveta bilo je “ponovno okupljanje ruske zemlje”, ruski revanšizam definisan namerom da se vrati ne teritorija sama po sebi, nego i nekadašnji položaj, moć i status. Od aneksije Krima 2014, ruski svet je bio “državna civilizacija” koja se nalazi na karakterističnoj teritoriji koja se bori s drugim civilizacijama za resurse.

Nakon raspada Sovjetskog Saveza Rusija je smatrala da je ugrožena, i svoj bezbednosni obod poistovetila s granicom bivšeg Sovjetskog Saveza. Zato je etničke sukobe u susedstvu, koje je, u zavisnosti od konstelacije međunarodnih odnosa, čuvala u formi zamrznutih sukoba, da bi ih aktivirala prema potrebi, Nagorno-Karabah, Pridnjestrovlje, Južna Osetija i Abhazija, nepriznati entiteti koji su se jednostrano odvojili od svojih centralnih vlada. Ugovor s Belorusijom iz 1996. omogućio je Rusiji da se zaštiti sa zapadne strane. Tokom građanskog rata u Tadžikistanu, Rusija se uključila u okončanje neprijateljstava i tamo zadržala trupe. Jedna od prednosti Rusije bila je i vojna superiornosti. Iako je svaka od postsovjetskih država imala svoje oružane snage, ruska vojska je ostala daleko moćnija od svih zajedno. Zahvaljujući takvoj superiornosti, Rusija nikad nije imala naročitu potrebu da savezničkm državama integriše vojne snage. Kad je 2002. osnovana Organizacija za ugovor o kolektivnoj bezbednosti (ODKB), bila je ekvivalent ali samo bleđa NATO replika (Rusija, Jermenija, Belorusija, Kazahstan, Kirgistan i Tadžikistan). ODKB nije unela član 5 koji NATO države obavezuje na kolektivnu odbranu bilo koje članice u slučaju da je napadnuta.¹⁰⁴

Zamrznuti sukobi na postsovjetskom prostoru počeli su pre kraja Hladnog rata i raspada Sovjetskog Saveza, i postali jedna od pojava Drugog hladnog rata. To su područja u kojima su borbe prestale, ali nijedan mirovni sporazum ili drugi politički okvir obezbedili trajno rešenje. U etničkim sukobima u susedstvu Rusije nastale su četiri nepriznate države u kojima je Rusija uspostavila pretežan uticaj. Nijedna od tri države Južnog Kavkaza - Jermenija, Azerbejdžan i Gruzija - ne kontroliše u potpunosti sopstvenu teritoriju, kao ni Moldavija koja deli granicu sa Rumunijom i Ukrajinom. Zamrznuti sukobi nastala su u etničkim sukobima koji su bili gotovo nevidljivi, a eskalirali su 1991. raspadom Sovjetskog Saveza. Iako je raspad bio relativno miran, nestanak sovjetske vlasti ostavio je institucionalni i bezbednosni vakuum. Etnički sukobi u

¹⁰⁴ Haas, M. *Russia's Foreign Security Policy in the 21st Century*. Putin, Medvedev and Beyond (Routledge, 2010), 41-82.

susedstvu Rusije intenzivirali su se nakon 1992, i pojavila su se četiri nepriznata entiteta. Rusiji je odgovaralo nastalo stanje, kako bi susedne države ostale slabe, i upućene na ekonomsku i stratešku podršku Rusije, a otcepljeni entiteti bez međunarodnog priznanja.

Prvi od sporova izbio je u Nagorno-Karabahu, enklavi u Azerbejdžanu s jermenskom većinom.¹⁰⁵ Jermeni, koji su bili oko 80 posto stanovništva, još 1989. žalili su se na kulturnu diskriminaciju i ekonomsku nerazvijenost i tražili su da enklava iz Azerbejdžana pređe u Jermensku Sovjetsku Socijalističku Republiku. Azere, muslimane, mađa su šiiti, a govore turskim, Jermeni su smatrali bliskim turskim saveznicima i dovodili ih u vezu s genocidom nad Jermenima u Osmanskom carstvu. Etničko neprijateljstvo između Jermena i Azera bilo je potisnuto u sovjetskom sistemu, ali se probudilo čim su pod Perestrojkom popustile steg. Prvi oružani sukobi otegli su se do 1994, kad je misija OSCE dogovorila primirje. Do tada je već bilo 25.000 poginulih, i raseljeno je 700.000 Azera i 400.000 Jermena. Jermeni su proglasili svoju državu u Nagorno-Karabahu, ali mirovni ugovor nikad nije potpisan a Azerbejdžan nastavio da se poziva na suverenitet i teritorijalni integritet. Povremeno su izbijali novi sukobi. U aprilu 2016. se odigrao četvorodnevni "mini rat" koji je podstakao strah od ponovnog sukoba. Od 1992. pod pokroviteljstvom OSCE redovno se sastajala "Minska grupa", Rusija, Sjedinjene Države i Francuska, kako bi se pronašlo mirno rešenje. Rusija je pokušavala da poveže azerbejdžansku i jermensku stranu kako bi postigla mirovni sporazum, ali nije uspevala. Zbog intenziteta sukoba Turska je 2009. pokušala da popravi odnose s Jermenijom, ali se Azerbejdžan oštro usprotivio. Jermenija je ostala u ekonomskoj zavisnosti iako ne dele granicu, a Rusija nastavlja da isporučuje oružje i Jermeniji i Azerbejdžanu. Jermenija je u Ujedinjenim nacijama podržala Rusiju nakon aneksije Krima, dok je Azerbejdžan glasao za osudu aneksije, imajući u vidu bi se presedan mogao odnositi na Nagorno-Karabakh, ali nije obustavio saradnju s Rusijom.

Rusija je u Nagorno-Karabahu naizgled igrala pomiriteljsku ulogu, saradivala u tom smislu sa SAD i Francuskom, ali je stanje zamrznutog sukoba, koji se povremeno odmrzavao, koristila kako bi uticala uticaj i na Jermeniju i na Azerbejdžan. U aprilu 2018. u Jermeniji se odigra-

¹⁰⁵ Geukjian, O. *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy* (Ashgate, 2012); Krüger, H. *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis* (Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010); Souleimanov, E. *Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered* (Palgrave, 2013); Saparov, A. *From Conflict to Autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh* (Routledge, 2014).

la neočekivana pobuna protiv vlade, “Baršunasta revolucija”. Takođe je bilo neočekivano okretanje dotadašnje opozicione aktivistkinje Rusiji, koja je najavila da Jermenija ne želi da ide ka Evropskoj uniji.¹⁰⁶ Drugi rat u Nagorno-Karabahu izbio je 27. septembra 2020. duž linije razgraničenja, koja je uspostavljena posle prvog rata (1988–1994). Sukob je verovarno počeo nakon azerbejdžanske ofanzive na blast južnog Nagorno-Karabaha, koje je bilo lakše zauzeti. Većinski jermenska samoproglašena Republika Artsah je s Jermenijom odgovorila napadima, prema tvrdnjama azerbejdžanske strane, na civiline ciljeve, kako bi se vratile zaposednute teritorije. Turska je podržala Azerbejdžan, ali je Rusija ostala uzdržana. Rat je bio obeležen dejstvima bespilotnih letelica koje su doprinele uspehu Azerbejdžana. Primirjem 10. novembra 2020, čijem zaključenju je posredovala Rusija, odlučeno je da zaraćene strane zadrže kontrolu nad oblastima koje su trenutno držale Nagorno-Karabahu, a Jermenija da Azerbejdžanu vrati teritorije koje je okupirala 1994.¹⁰⁷

Pridnjestrovlje, drugi zamrznuti sukob, otopljeni je region Moldavije koji se održava zahvaljujući Rusiji, samoproglašena država bez izlaza na more (475.000 stanovnika) između reke Dnjestar i granice Moldavije sa Ukrajinom. Samo Nagorno-Karabah, Abhazija i Južna Osetija priznaju Pridnjestrovlje kao U Pridnestrovlju se odigrao jedini secesionistički sukob na postsovjetskom prostoru koji je zaista “zaleđen”, dok obe strane poštuju uspostavljenu graničnu liniju i nema stalnih borbi.

Rusija je početkom 19. veka zauzela osmansku provinciju Besarabiju, današnju Moldaviju. Nakon Prvog svetskog rata, veći deo Besarabije postao je deo Rumunije, a od manjeg dela SSSR je stvorio Moldavsku Autonomnu Sovjetsku Socijalističku Republiku, današnje Pridnjestrovlje. Paktom Ribentrop-Molotov, SSSR je preuzeo pravo na Besarabiju, i krajem Drugog svetskog rata zauzeo celu današnju Moldaviju. Moldavci su u osnovi Rumuni, a sovjetski pokušaj stvaranja zasebnog moldavskog etničkog identiteta bio samo delimično uspešan. Nakon raspada Sovjetskog Saveza Moldavija je proglasila nezavisnost, na koju Pridnjestrovlje nije pristalo. Sedam decenija pod sovjetskom vlašću tamo je izgradilo jedan različit identitet. Nakon pada komunizma otvoreno je i pitanje ujedinjenja Moldavije s Rumunijom, a prorusko, prosovjetsko stanovništvo Pridnjestrovlja strahovalo je da će biti marginalizovano. Proglasili su svoju nezavisnost od Moldavije. Oružane snage

¹⁰⁶ <https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181>; <https://hir.harvard.edu/armenias-velvet-revolution/>

¹⁰⁷ International Crisis Group. *Improving Prospects for Peace after the Nagorno-Karabakh War*: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/b91-improving-prospects-peace-after-nagorno-karabakh-war>

Moldavije sukobile su se 1992. sa snagama ruske 14. armije smeštene u Pridnestrovlju. Zaključeno je primirje, ali je Pridnjestrovlje, mada međunarodno priznat deo Moldavije, ostalo kao faktička autonomna država zaštićena ruskim trupama. Oko 30 posto Rusa ostalo je u Pridnjestrovlju, koje ima svoju zastavu, valutu i graničare, i jedno je od utočišta za ilegalnu trgovinu robom i ljudima koja je jedan od izvora prihoda.

Rusija je 2003. predložila federalizaciju Moldavije, pripremajući sličan svenario za Ukrajinu. Ruski memorandum predviđao je ujedinjenje Moldavije i asimetričnu federaciju, tako da nadležnosti centralne vlade, porezi, carine, energetika, narodna banka, ravnopravno da dele savezna vlada i dva odvojena entiteta, Pridnjestrovlje i Gagauzija. Gagauzija je područje naseljeno ruskim i turskim etničkim grupama, koje je takođe proglasilo nezavisnost od Moldavije. Ruski plan je Pridnjestrovlju dao virtuelni veto na nacionalne politike centralne vlade, naročito integracije u EU i NATO, oduzimao kapacitete Moldaviji da deluje kao jedinstvena i efikasna država, a ruskoj vojsci dopuštao da ostane u Pridnjestrovlju. EU i SAD usprotivili su se memorandumu, ali je predsednik Moldavije Vladimir Voronjin bio spreman da potpiše. Putin je najavio da će dleteti za Kišinjev, da bude svedok potpisivanja. Novinari i televizijske kamere okupili su se da zabeleže istorijski trenutak. Tada su se, međutim, okupili demonstranti na ulicama Kišinjeva zahtevajući da se sporazum odbaci. Televizija je iznenada počela da prenosi scene "revolucije ruža" iz Gruzije, dok su predsednika Eduarda Ševardnadzea izvodili iz parlamenta pred besnim demonstrantima nakon nameštenih izbora. Bila je to neposredna poruka nezadovoljnih u Moldaviji predsedniku Voroninu. Visoki predstavnik EU Havijer Solana pozvao je moldavskog predsednika Voronina i otvoreno mu poručio, da, ako potpiše ruski memorandum, moći će da se oprostí od nadanja u evropske integracije. Nakon nekoliko sati nervnoznih pregovora, Voronin pozvao Putina da mu saopšti da ipak neće potpisati. Dmitrij Kozak, autor memoranduma, osudio je njegovu "političku neodgovornost", a Putin se navodno razbesneo i optužio američkog predsednika Džordža Buša Mlađeg da je pokvario dogovor. Neuspeh u Moldaviji utvrdio je Putinovo uverenje da se Zapad nesporedno uključio u preuzimanje uticaja u ruskom susedstvu. Ali je stao oprezan, nastavljavajući da podržava vladu u Pridnjestrovlju i tamo održava aktivno vojno prisustvo, ali nije priznao nezavisnost Pridnjestrovlja, niti zahtev Pridnjestrovlja da postane deo Ruske Federacije.

Moldavija se tiho opirala ruskom pritisku, i 2014. potpisala sporazum sa Evropskom unijom o slobodnoj trgovini.¹⁰⁸ Štaviše se i Pridnje-

¹⁰⁸ <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

strovlje pridružilo sporazumu, 2016. Pokrenula je i saradnju s NATO strukturama, mada se nije razgovaralo o članstvu. Rusija je koristila stanje nefunkcionalnih institucija, nacionalnog raskola, siromaštva i izolacije, i podržavala svoje političke kandidate. Društvena kriza kulminirala je otkrićem nestanka jedne milijarde dolara iz tri moldavske banke, svote koja je iznosila oko 12 posto ukupnog društvenog proizvoda Moldavije. Rusija je uspela da na predsedničkim izborima u Moldaviji 2016. pobjedi Igor Dodon koji je obećao da će iskoreniti korupciju i približiti Moldaviju Rusiji, oživljavanjem zamisli o saveznoj državi i dodeljivanjem posebnog statusa Pridnjestrovlju. Na predsedničkim izborima u Moldaviji 1. novembra 2020, pobjedila je Maja Sandu koja je obećala borbu protiv korupcije i siromaštva, reformu pravosudnog sistema i bliže veze sa Evropskom unijom.

Abhazija i Južna Osetija bile su u sovjetskom vremenu u sastavu Gruzijske Sovjetske Socijalističke Republike.¹⁰⁹ Abhazi su podeljeni između pravoslavnih hrišćana i muslimana. Oseti su pretežno hrišćani s muslimanskom manjinom. Etnički Osetijci su podeljeni između Republike Severne Osetije, koja je deo Ruske Federacije i u kojoj ih je oko 450.000, i Južne Osetije, u kojoj ih je oko 65.000 (od ukupno oko 100.000 stanovnika). Kako se SSSR raspadao, Abhazija i Južna Osetija tražile su nezavisnost od Gruzije koja se osamostalila 9. aprila 1991. Nakon rata u Abhaziji 1992-1993. proterano je iz Abhazije oko 250.000 Gruzijaca je proterano iz Abhazije, a ruski mirovnjaci se razmestili i u Gruziji i u Abhaziji. U sukobima je Rusija ponovo dvosmisleni ulogu, ali izraženije nego u Nagorno-Karabahu, naizmenično podržavajući različite strane. Kontroverzno je postupao i predsednik Gruzije Eduard Ševardnadze, prethodno ministar spoljnih poslova Mihaila Gorbačova. Na Zapadu su ga poštovali zahvaljujući ulozi u okončanju Hladnog rata, ali je u Gruziji postao uporište korumpirane, nefunkcionalne države. U "Revoluciji ruža", nakon nameštenih izbora 2. novembra 2003, koji su izveli demonstrante na ulice, Ševardnadze je primoran da pobje. Novi predsednik Mihail Sakašvili bio je harizmatičan i elokventan, govorio nekoliko jezika, školovan u Ukrajini i SAD. Pobuna u Gruziji 2003. bila je prva od "obojenih revolucija" na postsovjetskom prostoru od kojih je Putin počeo da gotovo opsesivno strahuje, ali je u početku pokušao da saraduje sa Sakašvilijem. Sakašvili, međutim, nije odgovarao s poštovanjem koj je Putin smatrao da mu pripada, jednom prilikom

¹⁰⁹ Cornell, S. E., Starr, F. *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia* (M.E.Sharpe, 2009); Foxall, A. *Ethnic Relations in Post-Soviet Russia: Russians and Non-Russians in the North Caucasus* (Routledge, 2014); Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014), 205-231.

ga je nazvao "Lilli-Putin", aludirajući na njegov nizak rast. Tražio je integraciju Gruzije u EU, i ulazak u NATO. Obećavao je da će vratiti kontrolu Gruzije nad Južnom Osetijom i Abhazijom. Odnosi su se dodatno zaoštrili kad je Sakašvili 2006. proterao ruske agente. Rusija je iz "sanitarnih" razloga uvela zabranu uvoza gruzijskog vina i mineralne vode, koji su iznenada nestali iz ruskih prodavnica.

Opasne tenzije izbile su u leto 2008. Sakašvili je bio neosnovano uveren da će ujediniti Gruziju i savladati pritisak Rusije. Oglušio je o upozorenja Džordža Buša Mlađeg, američke državne sekretarke Kondolize Rajs i EU lidera, da bude oprezniji, i postupa uzdržano. Istovremeno su ga, međutim, pojedini krugovi u Vašingtonu hrabрили, smatrajući ga nosiocem pokreta oslobođenja od Rusije.

U noći 7. avgusta 2008. Gruzija je izvela "masovni artiljerijski napad" na glavni grad Južne Osetije, Činvali. U napadu su stradale i ruske snage. Ruske trupe su zatim krenule u Južnu Osetiju iz Severne Osetije. Tokom narednih pet dana 40.000 ruskih vojnika ušlo je u Gruziju. Istovremeno je Gruzija izložena masovnom i koordinisanom sajber napadu koji je onеспособio vladine i finansijske institucije ometao vojne operacije. Rusi su brzo savladali slabiju gruzijsku vojsku. Francuski predsednik Nikola Sarkozy je u ime Evropske unije otišao u Moskvu da pregovara o primirju. Rusi su ostavili Sakašvilija na vlasti, ali ga je razočarano biračko telo odbilo 2012. kad je napustio Gruziju pod pretnjom hapšenja i uputio se ka Ukrajini nakon svrgavanja Viktora Janukoviča, gde ga je Petro Porošenko imenovao za guvernera Odeske oblasti. Tada se posvađao s Porošenkom, izgubio ukrajinsko državljanstvo i zatražio politički azil u Holandiji.

Brzu pobedu u ratu u Gruziji Rusija je iskoristila i priznala nezavisnost Abhazije i Južne Osetije. To su zatim učinile Nikaragva, Venecuela, Nauru i Vanuatu. Nikaragva i Venecuela imale su bliske odnose s Putinom, druge dve su usamljene, siromašne pacifičke države koje verovatno naplaćuju slične odluke. Ali nijedna druga postsovjetska država nije sledila primer Rusije, u zabrinutosti za moguću primenu preseđana, da se svaka etnička separatistička grupa nagradi priznanjem državnosti. I više od toga, Rusija je okupirala oko petine teritorija Gruzije. Prvi put je prekršila načelnu posvećenost poštovanju postsovjetskih granica, ali je za to okrivila Zapad. Putin je docnije objasio da Sakašvili "nikad ne bi bio dovoljno hrabar da to učini sam; u svakom slučaju, niko nije pokušao da ga zaustavi." Putin je pravdao postupke Rusije pozivajući se na samoopredeljenje i preseđan na Kosovu, koje je iste godine proglasilo nezavisnost.

Ali se sve nije završilo na jednostavnoj primeni načela. Rusija je prekršila sporazum o primirju na koji je pristala Sarkozijevim posredovanjem. Premestila je rusku granicu na teritoriju Južne Osetije, dalje zadirući u integritet Gruzije. Preuzela je i delove naftovoda koji naftu iz Bakua, iz Azerbejdžana, prevozi do gruzijske crnomorske luke Supse daje prema Evropi. Rusija je intervecijom u Gruziji kaznila Sakašvilija za uvrede i okretanje Zapadu, a konkretno onemogućila integraciju Gruzije u EU i NATO. Uspostavila je vojne baze u Južnoj Osetiji i Abhaziji, i njihovim separatističkim vladama pružala ekonomsku podršku, i igrala aktivnu ulogu u njihovoj unutrašnjoj politici. Obe nepriznate države oslanjaju se na Rusiju u borbi za budući opstanak. U avgustu 2017. Putin je posetio Abhaziju, na devetu godišnjicu nezavisnosti od Gruzije, i nedelju dana nakon posete Majka Pensa Gruziji, kad je potpredsednik SAD obećao podršku za povratak kontrole nad Abhazijom. Putin je dao jasne garancije bezbednosti, samodovoljnosti i nezavisnosti Abhazije. “Siguran sam da će tako biti i dalje”.

Priznanjem nezavisnosti Abhazije i Južne Osetije, Rusija je učinila Gruziju nedovršenom, neefikasnom državom, upostavila stratešku kontrolu nad Kavkazom i potkrepila stari sindrom zavisnosti periferija od ruske matice, i primorala Zapad da uvidi moć Rusije u postsovjetskom susedstvu.

Uticao na postsovjetsko susedstvo Rusija nije uspela da potvrdi samo na Baltiku. Takav scenario unapred je zaustavila saradnja NATO i baltičkih država, od kraja 1991, da bi Litvanija, Latvija i Estonija stekle punopravno članstvo 2004. NATO je nad Baltikom upostavio stalni sistem vazdušnog nadzora. Rusija je bila uznemirena prisustvom NATO avijacije u blizini Oblasti Kalinjingrada, enklave koja je deo Ruske Federacije. Rusija je prilikom napada na Ukrajinu 2014. započela kampanju pomorskog i vazdušnog uznemiravanja baltičkih država i nastavila sajber napade. Američki predsednik Barak Obama otputovao je u Talin, u septembru 2014, sa obećanjem da će SAD braniti svoje NATO saveznike, svaku državu saveznicu i njen teritorijalni integritet, pozivajući se na član 5 Vašingtonskog sporazuma, da je napad na jednog napad na sve.

NATO ipak nije mogao da zaštiti baltičke države od eventualne ruske kopnene invazije. Računalo se, da bi ruske snage mogle su da stignu do predgrađa Talina i Rige za nepuna tri dana. NATO bi se suočio s dilemom, poštovati ugovorene obaveze, i suočiti s ratom sa nuklearnom velesilom, ili predati države saveznice Rusiji. Ali ni Rusija nije bila spremna za takav rizik. U osnovi nove imperijalne ideje bila je i kleptokratija nove upravljačke i poslovne elite, daleka od pomisli na žrtvu.

Pred pritiscima Rusije na postsovjetskoj periferiji, Baltiku, Kavkazu i Crnom moru, NATO je radio na novim strateškim konceptima odvracanja. Rusija je bila vidno uzdržana u odnosu na alternativu uzajamnog približavanja i saradnje. Na početku predsedničkog mandata Dmitrija Medvedeva očekivalo se, najmanje, izvesno popuštanje. Zaista, Medvedev je u poseti Berlinu u junu 2008. predložio novu opštu evropsku inicijativu, pozvao je na nov, inkluzivan evropski sistem bezbednosti, ali je kritikovao NATO. Rusija je krajem 2009. izradila konkretan predlog koji je formalizovao njegove ideje, dok su pojedine odredbe ipak ostale nejasne. Ministar spoljnih poslova Sergej Lavrov predstavio je nacrt novog sporazuma NATO-Rusija, tako da Rusija učestvuje u planiranju i vojnom razmeštanju, posebno raspoređivanju protivrakete odbrane, zaštitnog štita koji je NATO postavio u Istočnoj Evropi, a Rusiju je posebno zabrinuo. NATO članice smatrale su da sistem odbrane jedne strane ne možeuroziti drugu stranu. Budući da su Rusija i Zapad postavili različite definicije bezbednosti, tumačenje pretnje ostajalo je subjektivno i potencijalno kontroverzno. Administracija Baraka Obame je tokom 2009. pokrenula približavanje Rusiji “resetovanjem” odnosa, ali je stav Rusije u odnosu na NATO ostavio ozbiljne prepreke. I mada su Rusija i NATO zajedno saradivali na borbi protiv narko klanova u Avganistanu i piraterije na istočnim obalama Afrike, ruska vojna doktrina iz 2010. je NATO i dalje smatrala pretnjom broj jedan. Istovremeno je novi NATO strateški koncept pozvao na “snažno partnerstvo” s Rusijom. NATO je, međutim, nastavkom politike proširenja, od 2008, nastavio da pothranjuje strahove Rusije. Na NATO samitu u Bukureštu 2008. Bušova administracija pokušala je da obezbedi Akcioni plan za članstvo, MAP za Gruziju i za Ukrajinu, mada su se ministar odbrane Robert Gejts i državna sekretarka Kondoliza Rajs tome lično protivili, jer je MAP bio prvi korak ka članstvu.¹¹⁰ U načelu je odnos SAD prema baltičkim republikama bio poseban slučaj, SAD nikad nisu priznale njihovu aneksiju Sovjetskom Savezu. Na drugoj strani, Gruzija i Ukrajina bile su nesumnjivi sastavni delovi Sovjetskog Saveza, a MAP bi izazvao ruski bes i kontramere. Zbog toga su se i Francuska i Nemačka odlučno protivili uključivanju Gruzije i Ukrajine. Angela Merkel konačno je predložila da se ne odobri MAP Gruziji i Ukrajini, ali da im se načelno obeća da će postati NATO članice. Tako ni Gruzija ni Ukrajina nisu dobile MAP, ali je Rusija je mogla da tvrdi kako ih NATO uporno podriva. Tada na funkciji premijera, Vladimir Putin je sutradan stigao u Bukurešt. Bio je to prvi put da ruski lider prisustvuje nekome NATO samitu. I besno je odgovorio na perspektivu budućeg NATO članstva koje su

¹¹⁰ The Membership Action Plan.

obećali Ukrajini i Gruziji. Džordžu Bušu Mlađem je poručio, “Džordž, moraš da shvatiš da Ukrajina uopšte nije država. Deo njene teritorije je u istočnoj Evropi, a veći deo je dodeljen nama.” Šest godina kasnije, Rusija će napasti Ukrajinu da to dokaže.¹¹¹

Samo četiri dana nakon samita u Bukureštu, Rusija je napala Gruziju.

Tokom kratkog rata u Gruziji, ruske i američke trupe uzajamno su se bile bliže na suprotnim stranama oružanog sukoba nego u bilo kojem drugom trenutku nakon prvog Hladnog rata. Američko vojno osoblje obučavalo je gruzijske trupe koje su se borile u Avganistanu i Iraku. Bela kuća je razmatrala, kako da SAD odgovore na rusku invaziju. Savetnici američkog predsednika bili su mišljenja, da SAD ne bi trebalo da zarate s Rusijom zbog Gruzije. Nakon brze pobeđe nad gruzijskom vojskom, Rusija je priznala nezavisnost Južne Osetije i Abhazije, čime je Gruzija, i za Zapad, izgubila teritorijalni integritet. Time je dodatno dovedeno u pitanje njeno buduće EU i NATO članstvo.

---

¹¹¹ <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/nato/index.html>;
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-the-bucharest-summit-still-matters-ten-years-on/>

Aneksija Krima i podela Ukrajine

Nakon velikog proširenja EU na Istočnu i Jugoistočnu Evropu, 2004. i 2007, usledila je svetska ekonomska kriza koja je doprinela evropskom zamoru i zasićenju. Novi američki predsednik Baraka Obama založio se za brzo okončanje rata u Iraku, za unapređenje energetske nezavisnosti i reformu zdravstvene zaštite, koja je podrazumevala suočavanje s veoma složenim društvenim izazovima. U Rusiji je 2. marta 2008, Dmitrij Medvedev izabran za novog predsednika. Obećavao je političku i društvenu liberalizaciju, a ekonomske prioritete postavio na "4 i": institucije, infrastruktura, inovacija i investicije. Ali je vreme postajalo jasno da je Putin na njega preneo i popularnost, i uticaj, i političku volju.

Politika proširenja EU postala je poseban izazov za Rusiju. Evropska integracija bila je, iz ruske zvanične perspektive, sredstvo spoljne politike za promociju, ili nametanje, vrednosti, institucija i demokratije. Proširenje podrazumeva usvajanje i primenu zakona, normi i vrednosti, i duboko menja institucije i društvene odnose, ekonomiju, vladavinu zakona, dobru i efikasnu administraciju, ekologiju, bezbednost. Važne odluke i deo suvereniteta prenose se na nadnacionalne institucije. Evropa je doprla do granica Rusije. Proširenje se odvijalo se gotovo uporedo s NATO proširenjem. Iako je NATO strateški izazov, integracija u EU pretila je opasnim podrivanjem koncepta i stvarnosti nove imperijalne Rusije.

Za Rusiju je EU takođe problem identiteta. Širenje EU na istok pobudilo je i ekonomske interese. Jedan od interesa bio je tranzitni put za ruski gas. Ruski Gazprom je, u lancu izvoza, obezbedio posebna prava u pogledu pristupa infrastrukturi i drugih nekonkurentnih privilegija, poput zabrane ponovne prodaje ili ponovnog izvoza. Kašnjenje proširenja EU nakon 2007, naročito nakon 2013, odigralo se u širem okviru niza događaja, otkrivajući unutrašnje slabosti država kandidata, i opstrukcije kojima je Rusija, u pokušajima da ga uspori, uspela da obustavi proces. Najsporniji unutrašnji aspekti bili su korupcija, organizovani kriminal, zavisnost sudske od izvršne vlasti, loše ekonomske performanse, slaba zaštita manjina, arbitrarno i neefikasno upravljanje državom. Propaganda je izazvala skepticizam prema reformama, sistemu vrednosti EU i konceptu nadnacionalnog jedinstva, na nepoverenje u predstavničke institucije. Jedna od propagandnih platformi bila je navodna slovenska bliskost. Ruski zvanični pritisci kretali su se, nadole, od Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Pravo veta Rusija je koristila, ili je time pretila, u odnosu na svaku odluku koja nije bila podudarna s ruskim interesima. Putinov režim je počeo da koristi i neposrednu korupciju kao

sredstvo političkog uticaja, i na postsovjetsko rusko susedstvo, i na države kandidate za EU, i u samim državama EU, kupujući zvaničnike, medije i uticajne ličnosti.

Nakon EU i NATO proširenja u istočnoj i jugoistočnoj Evropi, Rusija je postavila strateške prioritete prema Baltiku, Zapadnom Balkanu i Ukrajini. Ukrajina je bila najslabija tačka zapadnog uticaja.

Predsednički izbori u Ukrajini 17. januara 2010. smatrali su se referendumom o Narandžastoj revoluciji i usmerenju za budućnost. Predsedica vlade Julija Timošenko i opozicioni lider Viktor Janukovič ušli su u drugi krug, koji je održan 7. februara. Centralna izborna komisija proglasila je da je Janukovič pobedio na izborima. Izborni blok Julije Timošenko pokrenuo je proteste zbog navodnog "sistematskog i velikog namешtanja glasova". Janukovič je 10. februara 2010. pozvao Timošenko da odustane, i podnese ostavku. Najavio je da će prevremeni parlamentarni izbori biti neizbežni ako ukrajinski parlament ne bude efikasno radio, i da njegova stranka, kao najveća grupacija u parlamentu, ima pravo da predloži premijera. Timošenko nije uspela da poništi rezultate pošto je viši upravni sud odbio predstavku kojom je zahtevala ispitivanje izborne dokumentacije. Janukovič je položio zakletvu na predsedničku funkciju 25. februara 2010.

Predsednički izbori 2010. nisu Ukrajini doneli jasno opredeljenje, a unutrašnja kriza je pretila da će se preneti na međunarodne odnose. Obamina administracija, ipak nije imala nameru da Ukrajina bude i dalje prepreka u odnosima s Rusijom, bez obzira na neregularnosti i prevare, naročito u istočnom delu Ukrajine. SAD su pristale da saraduju s novom Janukovičevom vladom, a evropskim saveznicima prepustili da podstiču reforme.

Janukovič je dobio izbore tražeći povratak na tesnu saradnju s Rusijom. Obećao je da Ukrajina neće tražiti NATO članstvo. Putin je dobio novu priliku da povrni svoj uticaj. Ali Janukovič nije posmatrao tok stvari pravolinijski. Ukrajinskim oligarsima odgovarala je saradnja sa EU, kako bi imali povoljan pristup evropskom tržištu. Janukovič je započeo pregovore sa EU o pridruživanju i o dubokom i sveobuhvatnom sporazumu o slobodnoj trgovini. EU se usredsredila na tehničke pojednosti pregovora, ali evropski lideri i birokratija nisu dovoljno razumeli složenu hijerarhiju izazova, ili se nisu preterano udubili. Nedovoljno se promišljalo i to, kako bi Rusija mogla da reaguje.¹¹²

¹¹² Copsey, N., Shapovalova, N. "The Ukrainian Presidential Election of 2010". *Journal of Representative Democracy* (Volume 46, 2010), 211-225.

Rusija je isprva izgledala da je ravnodušna. Putin je ponovo izabran za predsednika 4. marta 2012.¹¹³ Odnosi Rusije i EU već su vidno kvirili. Ali Putin nije odmah izazvao krizu. Nije nameravao da EU neposredno izazove, ali je usmeravao promene, kako mu je odgovaralo, na Kavkazu i Crnom moru. Prvo je Jermenija obustavila pregovore sa EU i umesto toga se pridružila Evroazijskoj ekonomskoj uniji. Kako su pregovori Ukrajine i EU odmicali dalje od mogućnosti Rusije da ih zaustavlja, Putin je čekao priliku, da stvar najednom preseče. Ugovor o pridruživanju omeo bi Putina da Ukrajinu uključi u Evroazijsku uniju, a odnosi Ukrajine s Rusijom postali bi složeniji, i nepredvidivi. Ekonomije Rusije i Ukrajine, posebno istočne Ukrajine, bile su uzajame, ali je partnerstvo sa EU dopuštalo Ukrajini da više ne bude slabiji partner zarobljen ucenama i korupcijom. Ulazak Ukrajine u EU bio bi njeno potpuno izdvajanje iz zamišljene budućnosti Putinovog postsovjetskog sveta i nove ruske imperije.

Putin je zato odlučio da sruši pregovore Ukrajine sa EU. Latio se i batine i šargarepe. Rusija je Ukrajini nametnula trgovinsku blokadu, a Putin pritiskao Janukoviča kako bi odustao od potpisivanja Sporazuma o pridruživanju. Rusija je pozvala Ukrajinu da se odupre ucenama i pridruži se Evroazijskoj uniji s Rusijom, Jermenijom, Belorusijom, i Kazahstanom, ako ne želi da bude kolonija Brisela. Ruska propaganda tvrdila je da je ugovor je za Ukrajinu ekonomski riskantan, da će nastupiti društvena i ekonomska kriza.

Ispred EU, predsednik Evropske komisije Žoze Manuel Barozo¹¹⁴ i predsednik Evropskog saveta Herman Van Rompej osudili su stav Rusije prema Ukrajini. Podsetili su da je Ukrajina izrazila nameru da se integriše sa EU, i ima pravo da sama slobodno bira političko opredeljenje. EU neće primoravati Ukrajinu niti bilo koju drugu državu da bira između EU i nekoga drugog regionalnog entiteta. Ugovor o pridruživanju i zona slobodne trgovine (DCFTA) nisu štetni za odnose EU i Rusije, štaviše uzajamni je benefit za trgovinsku razmenu u susedstvu.¹¹⁵

Putin je tražio podršku i u državama EU, pa je prilikom sastanka sa italijanskim premijerom Enricom Letom odbacio optužbe iz Brisela da se služi političkom ucenom kako bi sprečio Ukrajinu da potpiše Ugovor o pridruživanju.

¹¹³ https://www.washingtonpost.com/world/russians-voting--and-watching/2012/03/04/gIQA3j6CqR_story.html; <https://www.bbc.com/news/world-europe-15045816>

¹¹⁴ Od 22. novembra 2004. do 31. oktobra 2014.

¹¹⁵ "Deep and Comprehensive Free Trade Areas" (DCFTA), tri zone slobodne trgovine između EU, Gruzije, Moldavije i Ukrajine, uspostavljena 2016.

Pod Putinovim pritiskom, Ukrajina je 21. novembra 2013. najavila da će obustaviti pregovore sa EU. Janukovič se povukao sa EU-Rusija samita u Vilnjusu, koji se održavao 28. i 29. novembra, gde se očekivalo da će Ukrajina potpisati ugovor.

Bilo je to, za Rusiju, prvo veliko olakšanje. Ubrzo je najavljeno da će pozajmiti Ukrajini 15 milijardi dolara za spas ekonomije, a cena ruskog gasa koji se isporučivao Ukrajini smanjena je za trećinu.

Samit u Vilnjusu potvrdio je slabost EU pred ruskim pritiskom na Ukrajinu. Janukovič je štaviše tražio od EU da uključi Rusiju u pripreme ugovora o slobodnoj trgovini EU i Ukrajine. Janukovič je time podržao Putinovu nameru da se uključi u proces pregovora EU i Ukrajine na tripartitnim osnovama. Ali je ostao svestan važnosti evropske političke podrške i ekonomskih odnosa. Odbio je da potpiše ugovor, i najavio nameru Ukrajine da ugovor potpiše u najbližoj budućnosti. Baroso je Ukrajini ponudio da razmotri odustajanje od ugovora koji će, kako je obećao, omogućiti Ukrajini uveća domaći proizvod za 6 posto dugoročno. Takođe je izrazio solidarnost sa ukrajinskom proevropskom opozicijom.

EU je zatim pokušala da omekša odnose s Rusijom. Pre posete Kijevu visoke predstavnice EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku Ketrin Ešton,¹¹⁶ u decembru 2013, EU se oglašila kako nema nameru da interveniše u Ukrajini, da je uloga EU da podržava slobodu i integraciju Ukrajine, i da osuđuje nasilje nad mirnim demonstrantima.

Rusija je pozdravila najavu Evropske komisije da će u Ukrajini ostati uzdržana, ali je osudila obraćanje Ketrin Ešton opozicionom skupu protiv Janukoviča. Ali EU nije išla dalje od toga. Ešton nije bila u stanju da ublaži militantne pritiske Rusije, a EU ostala marginalizovana u sukobima u neposrednom susedstvu Rusije. EU je bila spremna i na popuštanje. U pripremama narednog EU samita, Rusija je očekivala oslobađanje od viza, saradnju u energetici i obnovu Ugovora o partnerstvu i saradnji,¹¹⁷ i razgovore o odosima dva integraciona procesa, evropskog i evroazijskog.

Janukovičeva najava, da se povlači iz sporazuma sa EU, izazvala je oko 100.000 demonstranata, da izađu na ulice Kijeva. Rusija se užasavala “obojenih revolucija”. Kad su se demonstranti ponovo uputili na centralni trg Kijeva, nazvali su svoj pokret “Euromaidan”.¹¹⁸

¹¹⁶ 2009-2014.

¹¹⁷ “EU–Russia partnership and cooperation agreement”, 1994.

¹¹⁸ Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017); 427-448; Hahn, G. M. *Ukraine over the Edge: Russia, the West and the*

Tokom naredna tri meseca, broj demonstiranja na Majdanu dostigao je 800.000. "Revolucija ponosa" okupila je prozapadne liberalne i nacionaliste s krajnje desnice. Kako su demonstracije trajale, odgovori vlade postajali su sve nasiljniji. Pomoćnica američkog državnog sekretara za evropska i evroazijska pitanja Viktorija Nuland i senator Džon Mek Kejn posetili su demonstrante na Majdanu i dali im podršku. Američki državni sekretar Džon Keri osudio je nasilje ukrajinskih vlasti. Janukovič je zapadnu javnost uveravao da je Majdan ispunjen fašistima i antisemitima, a policiju slao na "homoseksualce i Jevreje". Između 18. i 20. februara 2014. ukrajinske specijalne snage pobile su na stotine demonstiranja.¹¹⁹

Rusija je ponovo optužila EU da pokušava da uvuče Ukrajinu u svoju sferu uticaja. EU je reagovala tek kad je policija počela da ubija. Eston je pristala da u sukobu između Janukoviča i opozicije posreduje predstavnici Nemačke, Francuske i Poljske. Evropski savet doneo je zaključke o Ukrajini uvodeći sankcije koje su obuhvatile zamrzavanje imovine, i zabranu izdavanja viza onima koje je smatrao odgovornim za povrede ljudskih prava, nasilje i prekomernu upotrebu sile. Međutim, sankcije su dodatno poremetilo jedinstvo lidera i država EU, a trebalo je obezbediti nacionalnu koordinaciju svih vladinih agencija, tela i službi kompetentnih za područje na koje se sankcije odnose. Nakon ubistava u Kijevu u februaru 2014. Rusija je smatrala deo zapadnih političara i evropskih struktura odgovornim za dalju eskalaciju i provokacije protiv legitimnih vlasti. Sergej Lavrov je ukazao na zapadne prestonice, a najave sankcija kao ucene.

EU i Rusija nisu postigle sporazum o političkoj orijentaciji Ukrajine. Nemačka kancelarka Angela Merkel je obavestila Putina da ministri spoljnih poslova Nemačke, Francuske i Poljske, Frank-Valter Štajnmajer, Loren Fabijus i Radoslav Sikorski odlaze za Kijev kako bi posredovali između opozicije i Janukoviča. Rusija je uzvratila kako Nemačka ponovo namerava da Evropi nametne svoje liderstvo, i kritikovala SAD zbog sklonosti da osporava rusko pravo da dominira postsovjetskim prostorom. Načelno, Rusija se ipak založila da se Ukrajina, u saradnji sa EU, sačuva u postojećim granicama.

Dogovor ukrajinske vlasti i opozicije postignut je 21. februara 2014. uz posredovanje evropskih diplomata, dok je ruski izaslanik bio uzdržan.¹²⁰ Trebalo je formirati koncentracionu nacionalnu vladu, i do-

New Cold War (McFarland & Company, 2018), 569-714; Service, R. *Kremlin Winter: Russia and the Second Coming of Vladimir Putin* (Picador, 2019), 253-354.

¹¹⁹ <https://www.bbc.com/news/world-europe-31548896>

¹²⁰ Maass, A-S, op. cit., 164-191.

neti ustavnu reformu koja bi obezbedila ravnotežu između vlasti predsednika, vlade i parlamenta, i u decembru održati predsedničke izbore s novom centralnom izbornom komisijom. Ukrajinska vlada obavezala se da neće uvoditi vandredno stanje, da će obustaviti nasilje, i sprovesti nezavisna istraga o masakru na Majdanu.

Zvaničnici EU bili su uvereni da su zaista postigli kompromis. Stoga su bili zapanjeni saznanjem da je Janukovič u toku noći pobjegao iz Kijeva. Nedelju dana kasnije pojavio se u Rostovu. Opozicioni političari najavili su formiranje nove vlade i zakazali nove predsedničke izbore za maj. Takođe su glasali za oduzimanje službenog statusa ruskom jeziku, ali je ta provokativna odluka ubrzo poništena. Dogovor vlasti i opozicije ostao je samo privremeno zatišje.

Zašto je Janukovič pobjegao? Ruska propaganda tvrdila je da je u Kijevu vlast preuzela "fašistička hunta" koja je proterala demokratski izabranog predsednika. Ruski mediji jedva su dočekali pojavu plakata u Kijevu sa slikom kvisinga iz Drugog svetskog rata Stepana Bandere. Ponavljali su da je izveden udar koji su organizovali SAD i EU. Istina je bila ipak jednostavnija. Janukovič je pobjegao očekujući da će ga Putin, koji ga je inače prezirao, ipak vratiti na vlast, u punom kapacitetu. Putin je bio uveren da su SAD i Evropljani odgovorni za proterivanje Janukoviča. Rusi su navodno presreli razgovor Viktorije Nuland koja je američkom ambasadoru u Kijevu slala uputstva za podršku opoziciji. Pošto je Putin već bio uveren da Vašington ne želi promenu režima na postsovjetskom prostoru, svrgavanje Janukoviča smatrao je pretnjom ruskim interesima. Takođe je očekivao da bi naredni ukrajinski predsednik mogao da odustane od dogovora o Crnomorskoj floti. I morao je da reaguje.

Nekoliko dana nakon Janukovičevog bekstva, čim su se završile Zimske olimpijske igre u Sočiju, Putin je naredio iznenadnu vojnu vežbu kopnenih i vazdušnih snaga na pragu Ukrajine. Na njegov zahtev Savet Ruske Federacije je 1. marta 2015. odlučio da upotrebi vojnu silu na teritoriji Ukrajine. Odluku o napadu Putin je doneo u dogovoru sa samo četvoricom savetnika: šefom kabineta, šefom Saveta za nacionalnu bezbednost, ministrom odbrane i šefom Federalne službe bezbednosti (FSB). Očigledno se nije konsultovao s ministrom spoljnih poslova Sergejem Lavrovim. Na Krimu su se pojavile stotine neobeležanih vojnika ("mali zeleni"). U ime zaštite Rusa na Krimu od ugnjetavanja od "ilegalne fašističke hunte" u Kijevu, neidentifikovani milicioneri zauzeli su opštinske zgrade Sevastopolja podižući rusku zastavu, a zatim počeli da prete ukrajinskim posadama u Sevastopolju. Ukrajinske snage na Krimu, kako su ih savetovale SAD, ostale su mirne. Ruska vojska je

brzo uspostavila kontrolu nad celim poluostrvom. Događaji su se dalje ubrzavali. Na Krimu su 16. marta nove ruske vlasti organizovale referendum na kojem je 96 odsto od 82 procenta birača glasalo za ulazak u Rusiju. Putin je najavio novo ujedinjenje: “U srcima i mislima ljudi Krim je uvek bio neodvojivi deo Rusije”.¹²¹

Putin je u tim danima razmišljao i, da li će NATO uopšte intervenisati. Zato je sve obavljeno gotovo tajno, i hitro. Putin je možda strahovao da bi Ukrajina Janukovičevim odlaskom mogla da preispita svoj strateški status. U najavi aneksije Krima Putin je upozorio da bi ulaskom u NATO Ukrajina dovela u opasnost Krim i Sevastopolj, “grad ruske vojne slave”, a NATO bi zapretio, stvarno, čitavoj južnoj Rusiji.

Aneksija Krima izvedena je brzo i spretno, i iznenadila je svet.¹²² Konsenzus o evropskoj bezbednosti nakon Hladnog rata bližio se kraju. Savet za spoljnu politiku EU je 3. marta 2014. snažno osudio jasno kršenje ukrajinskog suvereniteta aktima agresije ruskih oružanih snaga. Diplomatski odnosi dostigli su najniži nivo od Narandžaste revolucije 2004. Ispred EU, Barozo i Rompej su u zajedničkoj izjavi istakli da svih 29 šefova država i vlada izražavaju stav da je referendum na Krimu u suprotnosti s međunarodnim pravom i ukrajinskim ustavom, da EU osuđuje ničim izazvanu povredu ukrajinskog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, i da poziva Rusiju da povuče oružane snage. Evropski savet je 17. marta 2014. doneo je zaključke o Ukrajini, da se EU uzdržava od priznanja nelegalnog referenduma, koji je održan uz vidljivo prisustvo naoružanih vojnika i zatsrašivanje novinara i građanskih aktivista, zatamnjeni su programi ukrajinskih televizija, i opstrukcija civilnog saobraćaja. Savet je doneo odluke o dodatnim restriktivnim merama, za putovanje i sredstva protiv osoba koje su se smatrale odgovornim za potkopavanje teritorijalnog integriteta suvereniteta i nezavisnosti Ukrajine. Nekoliko dana nakon objavljivanja ovih odluka EU je uvela sankcije protiv Rusije, protiv 21 osobe.

Putin je odbacio sve osude, izjavio da je buduća orijentacija Krima izvedena u punom saglasju s demokratskim procedurama i međunarodnim normama, da je Krim uvek bio neodvojivi deo Rusije, a za ustupa-

---

¹²¹ Hahn, G. M. *Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War* (McFarland & Company, 2018), 715-920.

¹²² Salushev, S. “Annexation of Crimea: Causes, Analysis & Global Implications”. *Global Societies Journal* (Volume 2, 2014), 37-46; Grant, T. D. “Annexation of Crimea”. *The American Journal of International Law* (Vol. 109, No. 1, 2015), 68-95; Klotz, M. “Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO’s and the EU’s Enlargement”. *Croatian International Relations Review - CIRRR* (XXIII, 80, 2017), 259-287.

nje Krima Ukrajini optužio je totalitarnu sovjetsku državu. Rusija je zapretio kontra sankcijama za EU i SAD.

EU je ponovo otkrila podele, i da je bespomoćna. Estonski predsednik Tomas Ilves prebacio je da EU mirno sedi i posmatra, da se Rusija smeje, na njene reakcije, a italijanska ministarka spoljnih poslova Federika Moggerini uzvratila, da li da bombardujemo Rusiju?¹²³

Otkazan je samit EU-Rusija koji je trebalo da se održi u julu. Evropski savet odlučio je da se neće sazivati ni bilateralni sastanci Rusije i individualnih država članica. Evropska komisija je najavila da EU neće učestvovati na zakazanom samitu G-8 u Sočiju, u junu. Sedam članica glasalo je za izbacivanje Rusije iz grupe. Luksuzni hotel izgrađen posebno za G-8, na živopisnim Kavkaskim planinama iznad Sočija, stajao je prazan. Godinu dana kasnije, na godišnjoj konferenciji o bezbednosti u Minhen, Sergej Lavrov tvrdio je da ujedinjenje Krima s Rusijom legitimnije od ujedinjenja Nemačke: "Ponovno ujedinjenje Nemačke izvršeno je bez ikakvog referenduma i mi smo ga aktivno podržavali."

Rusija je zapravo isključena iz G-8, i sazvan je sastanak G-7 u Briselu. Kancelarka Merkel je istakla da Grupa nije samo ekonomska zajednica, nego i zajednica vrednosti, koje zahtevaju poštovanje međunarodnog prava.

Rusija se rugala ograničenim kapacitetima EU u odnosu prema krizi u Ukrajini. Ruski zvaničnici bili su svesni da EU ne razmatra istinski ozbiljne sankcije, u globalizovanom svetu, koje pre svega nisu odgovarale Nemačkoj. Putin je upozorio da se ekonomske sankcije koriste kao instrument političkog pritiska s bumerang efektom s posledicama na biznis u državama koje ih nameću. Rusija je uvela zabranu uvoza poljoprivrednih proizvoda iz država koje su nametnule restriktivne mere i kritikovao Zapad da je prešao crvenu liniju.

A onda je krenula agresija na Ukrajinu.¹²⁴ "Mali zeleni" - sovjetski veterani, obaveštajci, plaćenici, nezadovoljni Ukrajinci, Kozaci, Pridnjestrovski Rusi i Čečeni koji je poslao Ramzan Kadirov – upali su na teritoriju jugoistočne Ukrajine, posebno u Donjeck i Lugansk. Ponovio se krimski scenario. Sistematski su preuzimali opštinske zgrade. Nazvani su separatistima, jer su podržavali secesiju od Ukrajine, ali zapravo su

¹²³ <https://www.nytimes.com/2014/07/25/world/europe/ukraine-crisis-is-testing-eu-resolve.html>

¹²⁴ Rác, A. *Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist* (Helsinki: Finnish Institute of International Affairs), 19-70; Galeotti, M. "Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?" In: *Small Wars & Insurgencies* (Routledge, 2016), 282-301; Chivvis, C. S. *Understanding Russian "Hybrid Warfare" And What Can Be Done About it*. Testimony of Christopher S. Chivvis Before the Committee on Armed Services United States House of Representatives March 22, 2017 (Santa Monica: Rand, 2017).

bili paravojska koju su ruske službe okupile i naoružale kako bi se jugozapadna Ukrajina izuzela od vlasti Kijeva, a separatistima su obećavali i pripajanje Rusiji. Donbas se posebno teško nosio s raspadom sovjetske vlasti, i mnogi njegovi stanovnici su se i dalje smatrali sovjetskim, i oni su podržali pobunjenike. Rusija je prebacivala trupe, sredstva, municiju, teško naoružanje i drugu pomoć preko granice, negirajući da je prisutna u Ukrajini. Isto je radila u Pridnjestrovlju, Južnoj Osetiji i Abhaziji.

Republika Donjeck je 11. maja proglasila nezavisnost. Isto je učinila Luganska Narodna Republika. Separatisti su ovaj region severno od Crnog mora nazivali Novorosijom, u sećanje na vreme Katarine Velike. I dok je na Krimu bila uzdržana, ukrajinska vojska je uzvratila. Ali su ukrajinske snage bie nemoćne. I sredstva za reformu vojske nestale su u crnoj rupi korupcije.

Novi izbori za predsednika Ukrajine održani su usred rata, 25. maja 2014. U prvom krugu je ubedljivo pobedio Petro Porošenko, a Julija Timošenko ostala sa skromnom podrškom. Poslovni magnat i bivši premijer, poznat kao "kralj čokolade", koji je aktivno, i politički i finansijski podržavao proteste na Majdanu, zalagao se za ulazak u Evropsku uniju i oslobođenje cele Ukrajine. Jedna od njegovih prvih odluka bio je odlazak u Brisel i potpisivanje Sporazuma o pridruživanju, 27. Juna.

Dok su trajale borbe u Donbasu, 17. jula srušen je iznad ratne zone na jugoistoku Ukrajine, koju su kontrolisale ruske i proruskne snage, avion Boeing 777 kompanije *Malaysia Airlines* koji je iz Amsterdama leteo za Kuala Lumpur. Mnogi od 298 putnika putovali su na veliku konferenciju o AIDS-u u Canberi. U avionu je bio i jedan od vodećih svetskih istraživača AIDS-a. Ubijeni su svi, i 15 članova posade. Meštani su opisali delove aviona i ljudskih tela koji su padali na polja prekrivena sunčokretom. Naoružani separatisti su u početku sprečavali svaki pristup mestu pada.

Nemački ministar spoljnih poslova Štajnmajer je pozvao na zajedničku akciju. Nedelju dana nakon njegove izjave EU je primenila najstrože sankcije prema Rusiji ikad: embargo na oružje, zabrana izboza osetljivih tehnologija, zabrana prodaje bonds and equities ruskih državnih banaka na evropskim kapitalnim berzama. Štajnmajer je ipak priznao da su sankcije ograničenog dometa, ali i da EU raspolaže samo sankcijama. One su imale negativno dejstvo na rusku ekonomiju, ali ne i na politiku. Početkom 2014, devalvirala je rublja, na najniži nivo od 1999, ne uzimajući u obzir recesiju iz 2009. Sankcije su samo zaustavile put dijaloga i ostale bez efekta.¹²⁵

125

<https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/laenderinformationen/ukraine-node/supportukraine/150717-mh17-jt/273466>

Ko je oborio MH-17? Tragedija je odmah postala deo informativnog rata između Rusije i Zapada. Fotografije koje su procurele pokazale su da je avion oboren sofisticiranom protivavionskom raketom. Ukrajinska vlada imala je snimke separatističkih lidera koji ruskim pretpostavljenima izveštavaju da su greškom oborili avion za koji su verovali da je ukrajinski vojni transport Antonov. Rusija je snažno negirala da ima bilo kakve veze s tragedijom i optužila ukrajinsku vojsku. Većina žrtava bila je iz Holandije, a bes Holandana bio je takav da je Putinova starija ćerka Marija, koja je u to vreme živela s holandskim partnerom u Amsterdamu, morala da se vrati u Rusiju kad je kompanija Fejsbuk otkrila njenu adresu.¹²⁶

Ukrajinci su nastavili borbu protiv separatista i do avgusta 2014. činilo se da su nadomak povratka kontrole nad Donbasom. Ali su krajem avgusta regularne jedinice ruske vojske prešle granicu, napale ukrajinske snage i očistile separatističku teritoriju. Nemačka, Francuska, Rusija i Ukrajina potpisale su sporazum o prekidu vatre u septembru, ali su se teške borbe nastavile do decembra. Još jedan prekid vatre, Minsk II, potpisan je u februaru 2015. Ali i u tri dana između njegovog potpisivanja i primene, ruske i separatističke snage pokrenule su veliki napad na ključno ukrajinsko transportno čvorište između Donjecka i Luganska i okupirale ga. Prema uslovima sporazuma Minsk II, od svake strane se zahtevalo da povuče teško naoružanje iza linije sukoba, da razmeni sve zatvorenike i taoce i da omogućiti da OEBS nadgleda primenu. Trebalo je povući strane snage i opremu, sprovesti ustavnu reformu u spornom regionu, a Ukrajina da dobije pun suverenitet nad granicom s Rusijom.

Sporazum Minsk II primenjivao se samo na rat u Donbasu. Krim se ne pominje. Na Zapadu je nastupio prećutni konsenzus da će, iako Zapad odbija da prizna aneksiju Krima, proći mnogo vremena, ili se to nikad neće dogoditi, da se Krim vrati Ukrajini.¹²⁷

Od februara 2015. nastavljene su borbe u Ukrajini. Separatisti i okupatori su neprestano ometali OCDE u pokušajima nadgledanja primirja. Sporazum Minsk II jedva da je počeo da se uopšte rimenjuje. Rusija i Ukrajina se nisu slagale ni oko redosleda primene. Rusija je tvrdila da Ukrajina mora da uvede dalekosežne reforme decentralizacije i dodeli poseban status Donbasu, Ukrajina odgovarala da neće započeti

¹²⁶ <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/22/mh17-us-intelligence-russia-separatists-report-MH17-investigation>. Conducting an independent investigation under exceptional circumstances Annemarie Schuite Legal officer Dutch Safety Board: https://www.icao.int/Meetings/SingaporeSeminar2019/Documents/3_2_Annie_Marie_-_MH17_DEFINITIEF.pdf

¹²⁷ *Ukraine and the Minsk II agreement. On a frozen path to peace?* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573951/EPRS_BRI\(2016\)573951_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573951/EPRS_BRI(2016)573951_EN.pdf)

ustavne reforme dok se Rusija ne povuče. Nemačka, Francuska, Ukrajina i Rusija redovno su se sastajale na raznim nivoima i svi su se slagali da se Minsk II mora ispuniti, ali se ništa nije važno promenilo.

Rusija je u Ukrajini otvorila treći prostor zamrznutog sukoba, nakon Gruzije i Moldavije. Nije slučajno podržala zamrzavanje sukoba na Kosovu. U julu 2017, Kurt Voker, novoimenovani specijalni izaslanik Trampove administracije, izjavio je nakon posete jugoistočnoj Ukrajini, "Ovo nije zamrznuti sukob, ovo je vreli rat i to je neposredna kriza koju moramo rešiti što je pre moguće."¹²⁸

U međuvremenu, Rusija je odustala od stvaranja Novorosije. Umesto toga, u julu 2017. separatisti su proglasili novu državu "Malorosija" (Mala Rusija) s pretenzijama da obuhvati veći deo Ukrajine.

Vremenom je počelo i da se postavlja pitanje, da li postoji interes za Kijev da pokuša da povрати kontrolu nad osiromašenim, oskudnim i neprijateljski opredeljenim Donbasom, i da pokušava da približi evropskoj civilizaciji prosovjetsko stanovništvo.

Zbog aneksije Krima i okupacije jugoistočne Ukrajine pokvarili su se i odnosi NATO-Rusija, ali se takođe ništa značajno nije dogodilo, u smislu poštovanja integriteta Ukrajine i adekvatnog odgovora na agresiju. NATO je na početku agresije oprezno reagovao. NATO je sa ukrajinskom vojskom saradivao pod odredbama sporazuma o partnerstvu,¹²⁹ ali nije preuzeo odgovornost za odbranu Ukrajine. Rusije je tvrdila da na području Donbasa nisu prisutne njene regularne trupe, mada su konkretni snimci dokazivali suprotno. I ruska vojna kompanija Wagner grupa poslala je plaćenike da se bore u Ukrajini. Putin je samo priznao da su u Donbasu ruski vojni obaveštajci. Ako su tamo i ruski vojnici, oni se bore koristeći godišnji odmor. Ruska nevladina organizacija Komitet majki vojnika svedočila je o vrećama sa stotinama mrtvih vojnika koje su tako u Rusiju iz Ukrajine. Portparol Kremlja Dmitrij Peskov i to je negirao: "Već smo mnogo puta izjavili da na teritoriji Ukrajine nema ruskih trupa. Jednostavno je opsesija da se Rusiji pripiše destruktivna uloga u razvoju ukrajinske krize s kojom se kategorički ne slažemo."¹³⁰

Rusija je uporno institirala na svojim "alternativnim činjenicama". NATO je posvetio veću pažnju promišljanju stvarnih motiva ruske agresije na Ukrajinu, i budućih planova. NATO se počeo vraćati na svo-

¹²⁸ <https://www.dw.com/en/us-special-rep-to-ukrainian-negotiations-kurt-volker-the-status-quo-is-not-good-for-anybody/a-40287448>

¹²⁹ "NATO Membership Action Plan" (MAP), 2008, zamrznut nakon ukrajinskih predsedničkih izbora 2010.

¹³⁰ <https://time.com/5858231/putin-ukraine/>

ju hladnoratovsku ulogu. Nakon četvrt veka mirne integracije Istočne i dela Jugoistočne Evrope, NATO se zatekao u svojoj prvobitnoj nameni, i ulozi, odbranu svojih članica od spoljne, konkretno sovjetske, pa ruske agresije. U Evropi je 1997. bilo 100.000 NATO vojnika. U 2014. bilo ih je samo 25.000. U julu 2014. godine, na samitu u Velsu, NATO je osnovao Zajedničku radnu grupu za vrlo visoku spremnost, novu snagu za brzu intervenciju koja bi mogla biti raspoređena u toku nekoliko dana posebno na periferiji teritorije koju NATO kontoliše i brani. NATO je takođe je naložio državama članicama da ispune obavezu i ulažu troše najmanje 2 procenta godišnjeg BDP-a na odbranu.¹³¹

Nakon aneksije Krima, SAD su uvele sankcije pojedincima bliskim Putinu. Nove, strože finansijske sankcije koje su usledile nakon pada MH-17 ozbiljno su ograničile pristup ruskim državnim bankama zapadnom tržištu kapitala, glavnom izvoru inostranog kreditiranja. Sankcijama se zabranio i pristup novim energetske tehnologijama i učešće u razvoju dubokomorskih arktičkih uljnih škriljaca, čime je okončana saradnja kompanija *Rosneft* i *ExxonMobil*.¹³² Kao odmazdu, Rusija je uvela sankcije na uvoz evropskih poljoprivrednih proizvoda, i obećala da će time podstaći domaću proizvodnju.

Na samitu G-20 u Brizbejnu u Australiji Putin je bio izložen kritikama zapadnih lidera i rano je napustio samit. Putina je, ipak, bilo nemoguće izolovati. On je dobro znao da će se Zapad sudariti sa sopstvenim talasom ostrakizma. On je bolje znao od svih, na čiju podršku, sa zapadne strane, može da računa, i koja je cena obostrane podrške. Imao je i više vremena. Nije morao da se obazire na rejtinge, izbore, stanje na berzama. Na sastanku G-20 u Hamburgu 2017. s njim se sastala većina zapadnih lidera, a održao je i dvoipčasovni sastanak sa američkim predsednikom Donaldom Trampom.

Rusija je u Ukrajini je vodila "hibridni" rat koji kombinuje sajber ratovanje, snažnu kampanju dezinformacija i upotrebu visoko obučanih specijalnih snaga i lokalnih pobunjenika.¹³³ U četvorosatnom televi-

¹³¹ "Very High Readiness Joint Task Force".

¹³² *ExxonMobil abandons joint ventures with Russia's Rosneft* <https://www.ft.com/content/7e6a3212-1d1c-11e8-956a-43db76e69936>

¹³³ "Iako nije novi pojam, "hibridni rat" postao je pomodan izraz u međunarodnom političkom diskursu nakon invazije Rusije na Ukrajinu i ilegalne aneksije Krima 2014. Hibridni rat se može definisati kao "upotreba asimetrične taktike za ispitivanje i eksploataciju slabosti putem nevojnih sredstava (poput političkog, informativnog i ekonomskog zastrašivanja i manipulacija) iza kojih stoji pretnja konvencionalne i nekonvencionalne vojske. U NATO kontekstu "hibridni rat" podrazumeva kampanju protiv saveznika ili alijanse načinima koji nisu predviđeni članom 5 Vašingtonskog sporazuma": NATO Parliamentary Assembly. COMMITTEE ON THE CIVIL DIMENSION OF SECURITY COUNTERING RUS-

zijskom intervjuu Oliveru Stounu, namenjenom zapadnoj publici, Putin je poručio da su se ukrajinski separatisti borili sami, izazvani pučem u Kijevu, i pitao se da li je MH-17 zaista oboren.¹³⁴

U maju 2018. australska i holandska vlada objavile su izveštaj s rezultatima istraga o nesreći MH-17. Zaključak je bio nedvosmislen. Ne samo da su Holandija i Australija smatrale Rusiju odgovornom, jedan zvaničnik holandske policije otišao je dalje, kad je preneo daje istražni tim došao do zaključka da je avion oborila 53. protivavionska raketna brigada iz Kurska, u Ruskoj Federaciji. Izveštaj ne precizira ko je ispalio raketu, ali nekoliko medija je imenovalo višeg ruskog oficira GRU. Na pitanje na Međunarodnom ekonomskom forumu u Sankt Petersburgu da li je ruska raketa oborila avion, Putin je odgovorio: Naravno da ne!¹³⁵

U toku ruske aneksije Krima i agresije na Ukrajinu poginulo je više od deset hiljada ljudi, više od dva miliona su избегли, ukrajinska državnost je pod stalnim pritiskom. Događaji u 2014. bili su prekretnica, koja gotovo da je ozvaničila raspad konsenzusa nakon Hladnog rata koji je prihvatio granice bivših sovjetskih republika kao granice novih nezavisnih država. Kraj tog konsenzusa nastupio je očiglednim odustajanjem Rusije od posvećenosti stabilnoj i sigurnoj Evropi.¹³⁶

Odnosi EU i Ukrajine izazvali su najveću krizu u odnosima EU i Rusije. Okupacija Krima i podela Ukrajine postali su potvrda defokusiranosti Zapada i slabosti spoljne i bezbednosne politike EU. Rusija je zaposela važnu tačku u Crnom moru koja je dobila dodatnu vrednost zahvaljujući uspostavljanju strateške saranje s Turskom. Smisao, za Rusiju, Ukrajinske krize, bilo je njeno trajanje, a ne zatvaranje. Rusiji je odgovarala slaba, podeljena Ukrajina čije je sovjetsko opredeljenje, na istoku, ubedljivije od zapadnog koje zastupa zvanični Kijev. Zapad i Rusija razgovarali su o mogućnosti raspoređivanja mirovnih snaga Ujedinjenih nacija u Donbasu, ali nije postignut dogovor, gde trupe treba da budu smeštene, niti kakav bi bio njihov zadatak. Zapadne sankcije nisu dovoljno uticale na Putina da promeni politiku prema Ukrajini. Putin je nagovestio da bi se Rusija mogla povući ako Donjeck i Lugansk dobili široku autonomiju, uključujući opredeljenje i odluke spoljne politike, ali Kijev nije spreman za akve ustupke. Vremenom se postavljalo i pita-

---

SIA'S HYBRID THREATS: AN UPDATE DRAFT SPECIAL REPORT. Lord JOPLING (United Kingdom). Special Rapporteur www.nato-pa.int 27 March 2018.

¹³⁴ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/61057>

¹³⁵ <https://www.straitstimes.com/world/europe/vladimir-putin-says-of-course-russian-rocket-did-not-shoot-down-flight-mh17>

¹³⁶ Pezard, S., Radin, A., Szayna, T., Larrabee, F. S. *European Relations with Russia*. Threat Perceptions, Responses, and Strategies in the Wake of the Ukrainian Crisis (Rand, 2017).

nje da li Ukrajini, nakon gubitka Krima, odgovara da prihvati teret istočnih oblasti, sovjetski opredeljenih, koje će uzalud pokušavati da prevede na stranu evropske civilizacije. I dok je Rusija nagovestila da će preduslov obnove suvereniteta i integriteta biti obećanje Ukrajine da neće tražiti ulazak u NATO, time se vrativši “vanblokovskom” statusu (koji je imala do dolaska Juščenka na vlast), a Porošenko 2017. obavezao Ukrajinu da traži NATO članstvo 2020, na drugoj strani nije bilo jasno da li NATO želi Ukrajinu. Ideju da se Ukrajini dodeli status sličan neutralnosti Finske iz vremena Hladnog rata zastupali su Henri Kisindžer i Zbignjev Bžežinski, mada na suprotnim političkim stranama. Prividna neutralnost Ukrajine postala je, uzapravo, stanje zamrznutog konflikta, koji je odgovarao Rusiji dok je oživljavao duhove Jalte i podelio evropsku politiku i strateške odnose na sfere uticaja. Ista logika podela počela se uvlačiti i u sama evropska društva.

Zapad nije bio spreman na neizvesnost ishoda mogućih pokušaja da odvrati Rusiju od pokušaja da obnovi uticaj na postsovjetskom prostoru. Podeljena Ukrajina je postala samo jedno od ishodišta oklevanja ali i subverzije spoljne i bezbednosne politike EU, od institucionalnog vrha do debata u javnosti i društvu. Akcije SAD i EU Ukrajini ostale su značajno slabije, i manje važne, od udela Rusije u Ukrajini. Ukrajina je egzistencijalno pitanje za Rusiju, a Rusija za Ukrajinu. Jedna je vizura Vašingtona, a druga Berlina koji nije bio spreman da stavlja u zalog energetske i finansijske interese kako bi Ukrajina ušla u NATO. Putin je, opet, postao svestan crvenih linija, koje su se ukazale, na obema stranama, reakcijama na rusku okupaciju Kerčkog moreuza. “Krađa Ukrajine” bila je takođe cena koju je on morao da plati, kako je ukrajinski nacionalni identitet postajao jasniji u smislu reakcije na invaziju i okupaciju dela zemlje.¹³⁷

Agresijom na Ukrajinu Rusija je definitivno pokrenula hibridni rat protiv EU, s periferije, koristeći propagandu, kampanje laži i obmane, korupciju zvaničnika i podršku populistima u vladi ili opoziciji. Da bi postigla svoje strateške ciljeve, Rusija je morala da obezbedi potčinjenju klijentelu koja je obavezna da opstruira reforme i promoviše anti-EU alternative. “U Rusiji je meka moć ekskluzivni alat za podršku državnih agencija koje finansiraju države koji su pisali mediji pod državnom kontrolom. Osnovna poruka je promocija zajedničke vere u superiornost odobrenih standarda ponašanja i nadmoć konzervativnih, pravoslavnih kulturnih normi. Za vreme Putina, građansko društvo u nastajanju koje je nastalo nakon raspada Sovjetskog Saveza bilo je eliminisano ili ozbilj-

¹³⁷ Wojtowicz, N. “Strategic significance of the Crimean annexation”. *Panorama* (January, 2015), 89-97.

no okrnjeno prema ponovnom modelu jake države. Interni kritičari, od kojih su gotovo svi učutkani na ovaj ili onaj način, prisiljeni su da prihvate sadašnji model kao repliku starog sovjetskog sistema”.¹³⁸

Povoljne okolnosti za Putina nastupile su u nizu uzastopnih kriza zbog kojih su rukovodstvo i institucije EU postale neefikasne i neuverljive: finansijska kriza 2008., ukrajinska kriza 2013-2014, migrantska kriza 2015, Bregzit 2016. Neuspesi spoljne i bezbednosne politike EU dodatno su pogoršali sva ozbiljna unutrašnja pitanja na Zapadnom Balkanu. Ruske vlasti pokrenule su kampanje dezinformacija koristeći tradicionalne i online medije i društvene mreže.¹³⁹ Zapadni Balkan je dodatno oslabio dugim trajanjem raspada Jugoslavije, dok su izazovi priznavanja Kosova i Makedonije odloženi, a prekogranični sporovi takođe nisu rešeni, čak i između Slovenije i Hrvatske, koji su već integrisani u EU. Najvažniji stub te klijentele bio je tranzicioni plen koji je pripao krugovima povezanim sa službama bezbednosti. Koristeći klijentelu u vladajućim strankama i administraciji, Rusija je ubrzo potopila uticaj EU na ključne političke odluke, i prvenstveno je postigla uspeh u javnom informisanju i propagandi, u sektorima u kojima je uređivački uticaj uspostavljen vezama izvršne vlasti, tajne službe i tranzicioni moguli. Definitivna odluka bila je prodaja srpske naftne i gasne industrije (NIS) ruskom monopolu Gazprom po spornoj ceni, dok su ruski i srpski zvaničnici složno govorili o Srbiji i istorijskom prijateljstvu Rusije.

U jugoistočnoj Evropi, Srbija je postala najvažnije uporište ruskog uticaja i destabilizacije susedstva. Od 2008. do 2015. dvojica ruskih predsednika, premijer i ministar spoljnih poslova posetili su Beograd osam puta. Srpski zvaničnici ugošćeni su u Moskvi ukupno devet puta. Medvedev i Putin posetili su Beograd 2014. i nametnuli sporazum o gasovodu Južni tok, dajući “bezuslovnu podršku” suverenitetu Srbije na Kosovu koja je prethodne godine potpisala Briselski sporazum o normalizaciji odnosa, ali nije bila voljna da ga primenjuje. Rusija i Srbija takođe su postigle sporazume o liberalizaciji trgovine 2009. i 2011. godine, dajući Srbiji ekskluzivna prava kao jedinjoj državi osim Zajednice nezavisnih država. Srbija je koristila sankcije EU tako da je izvoz u Rusiju uvećan za 68 posto. Srbija se pridružila vojnim manevrima Slovensko bratstvo 2017.

Ukrajinska kriza poklopila se sa imenovanjem Federike Moggerini na položaj visoke predstavnice Evropske unije za spoljne poslove i bezbednosnu politiku, i Žan-Kloda Junkera za predsednika Evropske komi-

¹³⁸ Shevtsova, L. “Vladimir Putin”. *Foreign Policy* (No. 164, 2008), 34-40.

¹³⁹ Ajir, M., Vailliant, B. “Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory”. *Strategic Studies Quarterly* (Vol. 12, No. 3, 2018), 72-79.

sije, nakon EU izbora 2014. Predlogu za njenu nominaciju usprotivili su se Letonija, Estonija, Litvanija i Poljska, a Švedska, Irska, Holandija i Velika Britanija takođe izrazile zabrinutost. Smatralo se da je stav Mogerini prema Rusiji, a naročito u vezi sa ukrajinskom krizom, "previše mekan". Italijanski premijer Mateo Renzi je 2. avgusta 2014. zvanično nominovao Federiku Mogerini. Odluka je bila na snazi od 1. novembra 2014.

Aneksija Krima i ruska okupacija istočne Ukrajine (slično podeli Poljske 1939), postali su nova osnova odnosa Rusije i EU. "Nakon aneksije Krima i posledičnog pogoršanja odnosa EU i Rusije, strategija Moskve u sajber prostoru postaje sve neprijateljskija i asertivnija. Iako su višestruke evropske krize uticale na svakodnevni život građana, Rusija je u potpunosti iskoristila svoj uticaj na tradicionalne medije i društvene mreže da unose zabunu i rasplamsavaju strahove u politici EU". Ukrajinska kriza pretila se na jugoistočnu Evropu i Siriju. Kolaps spoljne i bezbednosne politike EU ohrabrio je populiste kako u EU, tako i na njenoj neposrednoj periferiji. Višegradaska grupa, međuvladina saradnja Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske, uglavnom se protivila sankcijama EU protiv Kremlja. Samo je Poljska jasno osudila rusku agresiju na Ukrajinu. Od dolaska na vlast 2010, mađarski premijer Viktor Orban vodio je snažnu prorusku spoljnu politiku, zvanično nazvanu "Istočno otvaranje", i postao podrška susednim balkanskim populistima.

Federika Mogerini je već u januaru 2015. pokušala da inicira raspravu o otvaranju EU prema Rusiji, pre svega u smislu ublažavanja sankcija, ekonomske saradnje i energetske politike. Predlog su oštro odbili Ujedinjeno Kraljevstvo i Poljska. Tokom narednih godina, Mogerini je nastavila da izbegava imenovanje Rusije kao glavnog aktera hibridnog rata protiv EU, posebno neprijateljskih kampanja dezinformacija i korupcije zvaničnika. U prvoj zvaničnoj poseti Rusiji, 27. aprila 2017, Mogerini se sastala s ministrom spoljnih poslova Sergejem Lavrovim. Razgovarali su o Sporazumu Minska, aneksiji Krima, ljudskim pravima u Čečeniji. Mogerini je izjavila da podržava politike u duhu "saradnje, a ne konfrontacije."

Rusija se trudila da održava stanje "zamrznutog sukoba" i na Kosovu. Međunarodno posredovanje, ispred Evropske unije, preuzeo je finski diplomata Marti Ahtisari. Rusija je između 2006. i 2008. u Ujedinjenim nacijama blokirala sve zapadne inicijative tvrdeći da se zaneamaruju i ameravaju oštetiti interesi Srbije, naglašavajući mogući preседan Kosova za druge nepriznate države, uključujući zamrznute sukobe na postsovjetskom prostoru, mada se istim preседanima služila na Kavkazu. Odbila je da podrži pregovarački plan kad je većina država čla-

nica EU, uz SAD, bila opredeljena da se stanje sukoba i potencijalnog nasilja okonča priznanjem nezavisnosti Kosova. Kosovo je jednostrano proglasilo nezavisnost 2008. Nezavisnost Kosova priznale su SAD, i 22 od tadašnjih 27 država članica EU. Bila je to nova podela EU. Rusija je proglasila proglašenje nezavisnosti nelegitimnim, uz upozorenje Putina: "Ovo je štetan i opasan presedan. Ne možete poštovati jednu vladavinu zakona za Kosovo, a drugu za Abhaziju i Južnu Osetiju." Da bi dokazala svoju poentu, Rusija je priznala nezavisnost dva odvojena regiona nakon intervencije u Gruziji 2008. Kosovo je postalo kamen temeljac za Putina.¹⁴⁰ Kosovski presedan je bio dar koji se neprestano davao. U svom govoru kojim je najavio aneksiju Krima u martu 2014, Putin je izjavio: "Naši zapadni partneri svojim rukama su stvorili kosovski presedan. U situaciji koja je apsolutno ista kao na Krimu, oni su priznali otcepljenje Kosova od Srbije kao legitimnu, tvrdeći da odobrenje centralnog državnog tela nije potrebno za jednostrano proglašenje nezavisnosti." Takođe je odbacio tvrdnje sa Zapada da je nezavisnost Kosova jedini način da se okonča etničko krvoproliće i da, suprotno ruskim akcijama na Krimu, niko nije anektirao Kosovo. Tako je Rusija, upravo argumentima suprotnim svojim postupcima, anektirala delove Gruzije, Krim sa Sevastopoljem, i ostavila podeljenu Ukrajinu.¹⁴¹

¹⁴⁰ Weller, M. "The Contents of the Ahtisaari Package". *Negotiating the Final status of Kosovo* (European Union Institute for Security Studies, 2008), 47-55.

¹⁴¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2008/feb/23/thekosovoprecedent>; Rotaru, V., Troncotă, M. "Continuity and change in instrumentalizing 'The Precedent'. How Russia uses Kosovo to legitimize the annexation of Crimea". *Southeast European and Black Sea Studies* (Volume 17, 3, 2017), 325-345.

Rat u Siriji i migrantska kriza

Odnos Sovjetskog Saveza prema Bliskom istoku razvijao se od slova Osmanskog carstva na kraju Prvog svetskog rata, mada je u međuratnim godinama sovjetska spoljna politika bila usmerena na Evropu i Kinu, i antikolonijalizam nakon Drugog svetskog rata.¹⁴² Prvi slobodan prostor za Sovjetski Savez otvorio se osnivanjem države Izrael 1948. Bez obzira na prošlost ruskog antisemitizma i zvaničnom protivljenju cionizmu, SSSR je podržao Izrael u procesu nestanka Britanske imperije. Kako je Izrael postao predmet osporavanja i napada susednih arapskih država, SSSR je nameravao da sebi obezbedi i mesto u sukobu Zapada, koji je podržavao Izrael, i arapskog sveta. Zato je SSSR bio prva država koja je formalno priznala Izrael, koji su SAD priznale prvo faktički, pa formalno.

Sovjetska podrška Izraela, međutim, nije potrajala. Staljin je inače duboko sumnjičav prema istinskoj lojalnosti jevrejskih građana Sovjetskom Savezu, nazivao ih je "kosmopolitima bez korena", a svaku vezanost za neku stranu državu smatrao izdajom. U poslednjoj godini svog života optužio je grupu jevrejskih lekara da su pripremali njegovo ubistvo, da su nameravali da ga otruju. Štaviše je, pred samu smrt, 9. marta 1953, razmišljao o masovnoj deportaciji Jevreja.

Sovjetski Savez se, distanciranjem od Izraela, usredsredio na razvijanje veza s novoformiranim arapskim državama. Uspostavio je Gamala Abdela Namera u Egiptu, obučavao egipatsku vojsku i snabdevao je oružjem. Razvile su se i slične veze sa Irakom i Sirijom. Zato je SSSR smatrao ozbiljnim porazom pobedu Izraela u šestodnevnom ratu u junu 1967. protiv Egipta, Sirije i Jordana. Izrael je kontrolisao ceo Jerusalem, Zapadnu obalu, Sinajski poluostrvo i Golansku visoravan. SSSR je prekinuo diplomatske veze sa Izraelom, koje su obnovljene tek 1991. Izrael je ponovo porazio koaliciju arapskih država u Jom Kipur ratu u oktobru 1973. Narušeni su i odnosi s novim egipatskim liderom Anvarom el Sadatom koji je počeo da se približava Sjedinjenim Državama, zatim i normalizovao odnose sa Izraelom. SSSR je nastavio da podržava Siriju, Irak i Palestince protiv Izraela i Sjedinjenih Država.

Neposredno posle Drugog svetskog rata SSSR je zadržao trupe na severu Irana, a tokom rata okupirao Azerbejdžan. Pod pritiskom UN, SSSR se povukao i uspostavio dobre odnose sa Iranom šaha Mohameda Reze Pahlavija. Nakon Islamske revolucije i osnivanja Islamske Republike Iran, 1979, odnosi su narušeni, kako je ajatolah Homeini pro-

---

¹⁴² Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019), 463-524.

glasio Sovjetski Savez “malim sotonom”, za razliku od SAD, “velikog sotonone”. Sovjetska invazija na Avganistan izazvala je dodatno neprijateljstvo. Veze sa Iranom obnovljene su nakon sovjetskog povlačenja iz Avganistana 1989, s naglaskom na prodaji oružja.

Naredna značajna prekretnica nastupila je podrškom koju su Mihail Gorbačov i njegov ministar spoljnih poslova Eduard Ševarnadze dali koaliciji oko SAD u Zalivskom ratu 1991. za oslobađanje Kuvajta od okupacije Iraka. Gorbačov je shvatio da bi SSSR morao da se približi Izraelu kako bi se pridružio Sjedinjenim Državama u naporima da se postigne arapsko-izraelski mirovni sporazum. Oktobarska konferencija o Bliskom Istoku oktobra 1991, koja je nastojala da posreduje u arapsko-izraelskom sporazumu, bila je prva takva inicijativa. Ubrzo nakon sastanka, SSSR je nestao, a Rusija, tokom devedesetih, ostala fokusirana na odnose sa Zapadom. Rusija je ipak nastavila da radi na iranskom nuklearnom programu, od izgradnje prve elektrane do razvoja raketnog naoružanja. Podrška Iranu takođe je trebalo da ublaži raspoloženja oko dvadeset miliona muslimana koji su ostali u granicama postsovjetske Rusije. Rusija je pre svega nastojala da nijedna spoljna islamska sila, Iran, Saudijska Arabija ili Turska, ne počne izvoziti radikalni islam na Severni Kavkaz. Tako je Iran ostao uzdržan tokom Prvog čečenskog rata i podržao je teritorijalni integritet Rusije. Teheran je takođe saradivao u okončanju građanskog rata u Tadžikistanu, s većinskim šiitskim stanovništvom. I Vladimir Putin je u Drugom čečenskom ratu, koji je počeo 1999, radio na unapređenju odnosa s ruskim muslimanima. Isticao je, kako su, za razliku od Evrope ili SAD, gde su muslimani imigranti, ruski muslimani starosedeoci. Prisustvovao je 2003. samitu Organizacije islamske konferencije u Maleziji gde je izjavio da su “muslimani neotuđivi deo naroda Rusije”. Rusija je 2005. dobila status posmatrača u organizaciji i ostala aktivni učesnik. U govoru pred čečenskim parlamentom 2005, Putin je izjavio, “Rusija je uvek bila najverniji, najpouzdaniji i najdosledniji branilac interesa islamskog sveta”.

Rusija je u prvim Putinovim godinama radila i na novim odnosima sa Izraelom i Turskom. Osudio je 2003. američki napada na Irak gde je imala interese u sektorima naoružanja i energetike, a režim Sadama Huseina smatrala branom protiv rastućeg uticaja iranskog šiitskog fundamentalizma. Rusija je tvrdila da Irak nema oružje za masovno uništavanje. Tri nedelje pre invazije, Putin je poslao Primakova u Bagdad kako bi pokušao da ubedi Sadama Huseina da se povuče, ali je ga ovaj grubo odbio. Putin je zatim poslao u Vašington Aleksandra Vološina, šefa predsedničke administracije, kako bi američkim zvaničnicima objasnio da bi invazija na Irak mogla destabilizovati južne susede Rusi-

je i podstaci ekstremizam i terorizam. Američka administracija ostala je uporna, da promeni režim u Iraku, a Rusija osudila intervenciju. Raspadom iračke vojske, preostala je nezadovoljna grupa naoružanih Iračana od koj e je nastala Islamska država. Ali Putina je više od toga zabrinula spremnost SAD da menjaju režime u ime demokratije.

“Obojene revolucije” koje su užasavale Putina krenule su, u arapskom i islamskom svetu, od Tunisa, krajem 2010, i u protestima protiv nasilja i korupcije proteran je diktator koji je vladao dvadeset i tri godine. U februaru 2011, nakon samo osamnaest dana protesta, predsednik Egipta Hosni Mubarak, koji je vladao trideset godina, povukao se, pod dodatnim pritiskom SAD, a vlast, nakon izbora, preuzeo Mohammed Morsi, vođa Muslimanske braće. Izbili su, u februaru, i protesti u Libiji, a 20. oktobra 2011. ubijen je Muamer el Gadafi, revolucionarni lider, ekscentrik koji je vladao četrdeset dve godine. Zatim je buknilo nezadovoljstvo u Siriji.

U arapskom svetu padali su, jedan za drugim, diktatorski režimi, čiji su lideri upravljali čvrstom rukom, ne ustežući se od najstrašnijih zločia, ali su držali državu i društvo na okupu, a njihovo mesto pokušavale da zauzmu fundamentalističke grupe političkog islama. Sve su to bili za Rusiju opasni predsedani. “Arapsko proleće” bilo je pretnja Putinovoj ličnoj vlasti, i moglo je poremetiti složene etničke odnose u Rusiji, i izazvati komešanja u ruskoj muslimanskoj populaciji, i nestabilnost u susedstvu, u pretežno muslimanskim državama Centralne Azije koje su bile deo Sovjetskog Saveza. Ruski zvaničnici štaviše su izražavali nerazumevanje, zašto su SAD napustilea svog dugogodišnjeg saveznika Hosnija Mubaraka u Egiptu, u korist nepoznatih, nepredvidivih, potencijalno opasnih islamista.

Rusiji je najviše smetala promena u Libiji, gde je Rusija izvozila oružje i učestvovala u građevinskim i infrastrukturnim projektima. Potpredsednik SAD Džozef Bajden uticao je, ipak, na ruskog predsednika Medvedeva da se Rusija se uzdrži od glasanja za Rezoluciju Saveta bezbednosti UN 1973, umesto da stavi veto, koja je ovlasila države članice da koriste “sva potrebna sredstva” za zaštitu civila u Libiji. Uspostavljena je zona zabranjenog leta, i NATO je intervenisao u podršci pobunjenicima.

Vladimir Putin, tada premijer, otvoreno je osudio odluku predsednika Medvedeva. Bila je to jedna od retkih nesuglasica na vrhu. Putin tvrdio da “manjkava” Rezolucija SB UN dopušta mešanje u unutrašnje stvari drugih zemalja, slično “srednjovekovnom pozivu na krstaški rat”, i osudio NATO intervenciju. Medvedev je javno odgovorio, da “nije prihvatljivo koristiti izraze koji u osnovi vode do sukoba civilizacija - kao

što su krstaški ratovi i tako dalje”. Verovatno je ta razlika u stavovima navela Putina da Medvedevu ne prepusti i drugi predsednički mandat.¹⁴³

Rusija je, u narednim godinama, ipak uspjela da uspostavi uticaj na jednu od suparničkih strana u Libiji, a nastupile su, za Rusiju, povoljnije okolnosti i u Egiptu, gde je 2013. na vlast došao general Abdel Fatah al-Sisi. Rusija je zaključila nove sporazume u oblastima naoružanja, energetike i građevine. I dok se Rusija trudila da obnovi uticaj u arapskom svetu, nakon “obojenih revolucija”, najznačajnije prisustvo uspostavila je u Siriji.¹⁴⁴

Nemiri u Siriji nastupili su iz nezadovoljstva diktaturom Bašira el Asada, i eskalirali do oružanog sukoba pošto su nasilno ugušeni protesti koji su zahtevali njegovu smenu.¹⁴⁵ Građanski rat u Siriji počeo je 15. marta 2011, velikim nemirima u Damasku i Alepu, između nekoliko frakcija: sirijske oružane snage i njeni međunarodni saveznici, labavi savez uglavnom sunitskih pobunjeničkih grupa (uključujući “slobodnu vojsku Sirije”), salafijske džihadističke grupe (uključujući front al-Nusra), mešovite kurdsko-arapske sirijske demokratske snage, i Islamska država Iraka i Levanta (ISIL). U rat su se uključili, neposredno ili podrškom jednoj od frakcija, Iran, Rusija, Turska i SAD. Rusija, Iran i libanski šiitski Hezbolah podržali su vladu, a Rusija počela da izvodi vazdušne napade i druge vojne operacije od septembra 2015. Međunarodna koalicija koju su predvodile SAD, sprovodila je vazdušne udare prvenstveno protiv ISIL-a, i nekih vladinih i provladinih ciljeva. SAD su podržale Autonomnu upravu severne i istočne Sirije i njeno naoružano krilo, Sirijske demokratske snage (SDF). Turska se umešala protiv SDF-a, ISIL-a i sirijske vlade od 2016, aktivno podržavajući sirijsku opoziciju, i zauzela velike delove severozapadne Sirije. Borbe su se prelele u Liban. Zvanično neutralan, Izrael je razmenjivao vatru s Hezbolahom i iranskim snagama, čije je prisustvo u jugozapadnoj Siriji smatrao pretnjom.

Ruska intervencija u Siriji, koja je počela 30. septembra 2015, nakon upozorenja američkom vojnom osoblju, okrenula je odnose snaga u korist Bašira el Asada. U svega nekoliko godina, zahvaljujući ratu i diplomatiji, Putin je Rusiju učinio novim važnim igračem na Bliskom

¹⁴³ *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization* (L. Sadiki, (ed.) (Routledge, 2014); Abrams, E. *Realism and Democracy: American Foreign Policy after the Arab Spring* (Cambridge University Press, 2017).

¹⁴⁴ Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017), 503-524.

¹⁴⁵ Van Dam, N. *Destroying a Nation: The Civil War in Syria* (I.B. Tauris & Co Ltd, 2017); *Syria: From National Independence to Proxy War* (L. Matar, A. Kadri, eds.) (Palgrave Macmillan, 2019).

istoku. I Baširov otac Hafez el Asad bio je sovjetski klijent, KGB ga je opisao, da je “malograđanski šovinistički egomanijak”. Porodica Asad pripada šiitskoj alavitskoj manjini koja vlada većinski sunitском Siroj. Kad je preuzeo vlast 2005, Bašir el Asad je prvo zvanično poseo Moskvu. U to vreme Siroja je imala 13,5 milijardi dolara duga prema Rusiji. Bašir el Asad i Putin potpisali su “zajedničku deklaraciju o prijateljstvu i saradnji”, a Rusija se složila da otpiše skoro 75 odsto duga Siroje koje je bila pouzdan kupac ruskog oružja i bila je jedna od retkih država Bliskog istoka na koju je Rusija tada imala uticaj. Jedina ruska eksteritorijalna pomorska baza nalazi se u Tartusu, na Mediteranu, na severu Siroje.

SAD su u Siroji podržavale opozicione grupe koje ne pripadaju Islamskoj državi. Američki predsednik Obama upozorio je 2012. Bašira el Asada da ne prelazi “crvenu liniju” i ne poseže za upotrebom hemijskog oružja (kako je to učinio njegov otac 1982). U avgustu 2013. vladine snage su ipak upotrebile sarin u pobunjenom predgrađu Damaska, kad je stradalo više od 1.400 ljudi. Rusko ministarstvo spoljnih poslova izjavilo je da su “navodni” napad otrovnim gasom mogli da “izvedu pobunjenici”. Putin je tvrdio da će američki puč protiv sirijske vlade “osloboditi novi talas terorizma” i “poremetiti čitav međunarodni sistem”. “Milion u svetu sve više vide Ameriku ne kao model demokratije, nego kao oslanjanje isključivo na grubu silu, udruživanje koalicija pod sloganom, ili ste s nama ili protiv nas”. Kako bi ipak skrenuo pažnju s ruske intervencije, Putin je predložio zajedničku akciju SAD i Rusije kako bi se uništile sirijske zalihe hemijskog oružja. Siroja je ponovila napad smrtonosnim gasom na civile aprilu 2017, ali je Rusija je ponovo stavila veto na predlog osude u SB UN. Sirojska vlada je još jednom napala jedno drugo predgrađe Damaska 2018.

Putinu je rat u Siroji pomogao da prevaziđe zapadne pritiske koji su usledili nakon aneksije Krima, kako bi na Bliskom istoku potvrdio moć Rusije kao velike sile. Rusija je, prvi put nakon Avganistana, intervenisala u državi s kojom nema zajedničku granicu. Rusija je sve Asadove protivnike smatrala teroristima, uključujući grupe koje imaju podršku SAD. Putin je intervenciju opravdavao objašnjenjem da će kolaps Siroje mobilisati teroriste. U Siroji se bore “hiljade militanata poreklom iz bivših sovjetskih republika”, i oni se mogu vratiti u Rusiju. Napomenuo je da se najmanje 4.000 militanata iz Rusije, uključujući Čečene i državljane država Centralne Azije koji žive u Rusiji, pridružilo terorističkim grupama u Siroji.

SAD su verovala da će se građanski rat završiti tek kad Asad više ne bude na vlasti, i usprotivile su se ruskoj intervenciji. Ruska interven-

cija bila je očigledno manje zainteresovana za ciljeve Islamske države, i više posvećena zaštiti režima. Američki državni sekretar Džon Keri je 2016. pregovarao sa Sergejem Lavrovim kako bi zauzeli zajedničke stavove, ali bez uspeha. SAD su ponavljale, da Asad mora otići, Rusija da mora ostati.

Putin je uspeo da Asada zadrži na vlasti, a SAD obustavile pozive na njegovo svrgavanje. Predsednik Tramp je nagovestio da će SAD početi da se povlače iz Sirije. Putin je primio Asada u Sočiju u novembru 2017. najavivši da se rat završava i da će Rusija pokrenuti mirovne pregovore. Razgovorima su se pridružili lideri Irana i Turske. Turski predsednik Erdogan se snažno protivio Asadu, a Turska primila dva miliona izbeglica iz Sirije, i za Putina je preokret bio još jedan uspeh. Mirovnu inicijativu uputio je Sjedinjenim Državama, Izraelu, Saudijskoj Arabiji i Egiptu. Pregovori u Astani, pod pokroviteljstvom Rusije postali su važniji od multilateralnih razgovora u Ženevi, uz posredovanje Ujedinjenih nacija, gde su bile prisutne i SAD.

Rat u Siriji ipak nije obustavljen, a odigrao se i neposreda sukob ruskih i američkih trupa u februaru 2018. kad su ruski plaćenici privatne kompanije Vagner, u vlasništvu oligarha bliskog Putinu, pokušali da zauzmu naftno polje na istoku Sirije u blizini vojne baze pobunjenika pod kontrolom američkih vojnih savetnika. Usledio je četvorosatni požar, a američki vojnici ubili su nekoliko stotina ruskih plaćenika, ali su i Moskva i Vašington nastojali da umanje važnost incidenta, kako sukob ne bi eskalirao s neizvesnim posledicama.

Dogovor Putina i Trampa da sarađuju u Siriji postao je očigledan na samitu u Helsinkiju u julu 2018. Putinova namera bila je međunarodno priznanje Asadovog režima koji će garantovati trajno rusko vojno prisustvo. Rusiji je Sirija bila potrebna ne samo zbog strateškog prestiža, Rusija je nameravala da tamo smesti svoje pomorske i vazduhoplovne snage, u Istočnom Sredozemlju. Putin je učinio Rusiju prvorazrednom silom na Bliskom istoku, obezbedio Rusiji jednako mesto među svetskim silama na svim najvažnijim međunarodnim forumima, i otvorio važan pristup Rusije Sredozemlju.

Putin je uspeo da uspostavi i nove odnose s Turskom.¹⁴⁶ U Hladnom ratu SSSR i Turska pripadale suparničkim blokovima. Nakon Posle raspada Sovjetskog Saveza, Turska je za Rusiju postala jedna od pretnji unutrašnjim odnosima zbog mogućih uticaja na muslimansko stanovništvo na postsovjetskom prostoru. Ali se to nije dogodilo. Štaviše Rusija je postala najvažniji trgovinski partner Turske, a Turska drugo

¹⁴⁶ Balta, E. "From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War". *Uluslararası İlişkiler* (Vol. 16, No. 63, 2019), 69-86.

najveće tržište ruskih energenata. Turska je takođe postala vodeća destinacija za ruske turiste i strano tržište nekretninama. Kako su se Turska i EU uzajamno udaljavale, Turska se sve očiglednije okretala Rusiji. Kad je Erdogan postao premijer, a predsednik 2014, s Putinom je razvio partnerstvo uz povremena neslaganja, da bi ga pokušaj udara 2016. posebno približio Putinu. Erdogan i Putin izgradili su sva slična sistema, visoko centralizovana, sa istaknutom ličnom, liderskom ulogom, i uspostavili kronični kapitalizam, strogu kontrolu medija i civilnog društva, neprijateljstvo u odnosu na političku opoziciju i odbojnost prema svim javnim izrazima protivljenja.

U Siriji, Rusija i Turska podržavale su suprotstavljene strane. Erdogan je protivnik Asadove vlade i njegove šiitske manjine, uz koju su Iran i Hezbolah, a sirijsku kurdsku miliciju IPG, koja se bori protiv Islamske države i kontroliše deo teritorije na severu, tretira kao produžetak Kurdistanske radničke partije, koja se u Turskoj smatra terorističkom organizacijom. U novembru 2015. turske snage oborile su ruski avion Su-24, koji se srušio na tursku teritoriju, a pilot je stradao. Rusija je negirala da je avion uleteo u turski vazdušni prostor. Erdogan je izrazio "tugu" zbog incidenta, ali nije ponudio izvinjenje. Rusija je uvela ekonomske sankcije protiv Turske i zabranila ruskim turističkim kompanijama prodaju bilo kakvih paketa putovanja koji uključuju boravak u Turskoj. Prepolovljena je trgovinska razmena, mada je gas nastavio da teče u Tursku. Erdogan je od uglednog ruskog partnera preko noći postao neprijatelj i demonizovan je u ruskim medijima. Obe strane međusobno su se optuživale za trgovanje naftom sa Islamskom državom. Putin je optužio Erdogana da je "islamizirao" Tursku. Sve više izolovan u međunarodnim odnosima, Erdogan je u junu 2016. poslao izvinjenje koje je Putin zahtevao nakon obaranja aviona. Mesec dana kasnije, u Turskoj se odigrao pokušaj državnog udara dela vojske koji je optužio Erdogana da se odrekao turske sekularne, kemalističke baštine, i da je kršio demokratske slobode. Ubijeno je 300 ljudi, Erdogan je opstao, i krenuo da se sveći. Uhapsio je ili otpustio oko 80.000 ljudi u vojnom, pravosudnom, medijskom i obrazovnom sektoru. Dodatno se udaljio od SAD i EU. A Putin mu je prvi dao međunarodnu podršku. Povratak na dobre odnose imao je i smisla kako je Erdogan optužio verskog lidera sveštenika Fetulaha Gulena, koji je vodio islamistički pokret iz Pensilvanije, SAD, da je organizovao puč uz pomoć CIA, i neuspešno je zahtevao od Obamine administracije da ga izruči. Putin nije zvanično podržao Erdoganova tvrdnje o Gulenovoj umešanosti, ali je puč iskoristio za normalizaciju odnosa. U avgustu je posetio Ankaru, pohvalio "našeg prijatelja predsednika Erdogana" i objavio da su se Rusija i Turska dogovorile o uspo-

stavljanju zona primirja u Siriji. Potom su se sastali nekoliko puta. Ruski turisti su se vratili u Tursku, a ekonomske veze obnovljene. Ponovo je pokrenut projekat gasovoda TurkStream.

Poseban je, ipak, uspeh Putina da Rusiju približi Izraelu. Bila je to najveća promena ruske politike na Bliskom istoku, koja je uticala i na globalne odnose. Izraelske diplomate bile su odsutne na dan kad je Generalna skupština Ujedinjenih nacija glasala za osudu ruske aneksije Krima. Izrael je zadržao neutralan stav prema krizi u Ukrajini i nije se pridružio zapadnom režimu sankcija, mada je nastavio da održava ekonomske i političke veze sa Ukrajinom. Putin je negde izvukao iz svoga ličnog sećanja, da je njegova porodica delila zajednički stan u Lenjingradu s religioznom jevrejskom porodicom, i često se igrao na njihovoj strani stana, a njegova učiteljica nemačkog emigrirala je u Izrael. Putin je posetio Izrael 2005. povodom sedamdesetogodišnjice završetka Drugog svetskog rata. Jevrejima je obezbeđen najbolji položaj u Rusiji ikad. U Moskvi je otvoren Jevrejski muzej i centar tolerancije vredan 50 miliona dolara, u sećanje na složenu i tragičnu istoriju Jevreja u Rusiji. Rusija i Izrael su obostrano ukinuli vizni režim.

Oko šestine izraelskog stanovništva su emigranti i njihovi potomci, iz bivšeg Sovjetskog Saveza. Mnogi od njih ponovo su uspostavili bliske veze s Rusijom. Sa emigrantima je Putin uspostavio odnose dok je bio zamenik gradonačelnika Sankt Peterburga, navodno ih je smatrao "našim momcima", i želeo da ih vrati u Rusiju. Izrael je počeo da razmišlja o pridruživanju Evroazijskoj ekonomskoj uniji, uspostavljena je naučna i tehnološka saradnja, posebno u sektoru nanotehnologija. Rusija je jedan od glavnih izraelskih dobavljača nafte. Izrael Rusiji prodaje vojnu opremu, uključujući dronove, u zamenu za obećanje Rusije da Iranu ili Siriji neće prodavati napredno oružje koje bi moglo da se koristi protiv Izraela. Rusija i Izrael uspostavili su i saradnju u borbi protiv islamističkog ekstremizma i terorista. Izrael nikad nije osudio ruske ratove u Čečeniji, Rusija počela da se uzdržava od komentara odnosa Izraela i Palestinaca. Jedna od razlika je u uzdržanosti Rusije da ne smatra Hamas i Hezbolah terorističkim organizacijama, jer nisu počinile terorističke napade na teritoriji Rusije ili protiv ruskih interesa u inostranstvu. U osnovi saradnje je i lični odnos Putina i Benjamina Netanjahua, a dodatnom približavanju doprineo je dolazak na vlast Donalda Trampa u SAD. Uspostavljen je zajednički stav prema Siriji, s kojom je Izrael u sukobu nakon izraelske okupacije Golanske visoravni, ali se ispostavilo da i Izraelu odgovara opstanak Asada pred alternativom radikalnih islamističkih grupa u opoziciji. Izrael je ostao više zabrinut zbog uloge Irana u Siriji. Netanjahu se u svojim čestim posetama Rusiji stalno pod-

sećao Putina da takođe utiče na Iran kako bi obuzda Hezbolah. Netašnjahu je 9. maja 2018. bio jedan od samo dva svetska lidera koji su posetili Moskvu i stali uz Putina tokom parade povodom Dana pobeđe. Nosio je narandžastu traku Svetog Đorđa koja simbolizuje ponovno ujedinjenje Krima s Rusijom i marširao u povorci Besmrtnog puka u kojoj se nose fotografije predaka koji su se borili u ratu. Izraelski parlament proglasio je Dan pobeđe 9. maja nacionalnim praznikom, u skladu s Rusijom, za razliku od Evrope i SAD koji pobeđu slave 8. maja.

Rat u Siriji otvorio je Putinu i prostor za unapređenje odnosa s Palestincima, Saudijskom Arabijom i Iranom. Iran je takođe podržavao Asada, kako je Sirija omogućila pristup Hezbolahu, šiitskoj islamističkoj stranci i militantnoj grupi sa sedištem u Libanu koju Iran snažno podržava. Ruska intervencija takođe je ojačala ulogu Iranskog korpusa islamske revolucije koji se borio u Siriji. Približavanje Rusije i Irana naročito se nastavilo zahvaljujući izboru Donalda Trampa.

Nakon dolaska Trampa na vlast, SAD su odustale od svrgavanja Asada i uspostavile kanal komunikacije baze u Kataru s ruskom bazom u Latakiji. U aprilu 2017. godine SAD su naredile vazdušne napade na Siriju kao odgovor na Asadov napad hemijskim oružjem, kad je ubijeno osamdeset ljudi. Putin je napade nazvao "agresijom na suverenu državu, koja krši međunarodno pravo i pod lažnim izgovorom". SAD, Britanija i Francuska su 2018, odgovarajući na još jedan napad hemijskim oružjem, izvele ciljane vazdušne udare na sirijska postrojenja za naoružanje, ali nakon koordinacije s ruskom stranom kako bi se izbegle ruske žrtve.

U decembru 2017. Putin je iznenada posetio rusku vazduhoplovnu bazu u Siriji kad je zagrlio sirijskog predsednika Bašara al-Asada, proglasio pobeđu nad Islamskom državom, i objavio da Rusija povlači deo trupa iz Sirije. Naročito je pohvalio ruske pilote. Zatim se u Kairu sastao sa egipatskim predsednikom Abdelom Fatahom al-Sisijem i ugovorio izgradnju nuklearne elektrane. Odatle je odleteo u Ankaru, i s predsednikom Redžepom Tajipom Erdoganom se dogovorio o unapređenju odnosa, i osudili odluku Trampove administracije da prizna Jerusalem za glavni grad Izraela. U samo 24 sata poslao je potvrdu, da se Rusija vratila na Bliski istok.

Od Putinovog povratka na predsedničku funkciju 2012, Rusiju su posetili lideri Sirije, Egipta, Jordana, Irana, Turske, Kuvajta, Saudijske Arabije i Ujedinjenih Arapskih Emirata. Premijer Izraela Benjamin Netanjahu postao je čest gost. Rusija je postala jedina sila koja jednako razgovara sa šiitskim i sunitskim državama, i Izraelom. Povratak Rusije na Bliski istok nakon povlačenja koje je usledilo nakon raspada Sovjetskog Saveza jedno je od najvažnijih Putinovih dostignuća u spoljnoj politi-

ci. Nakon Krima i agresije na Ukrajinu 2014, vojna intervencija u Siriji u septembru 2015. dala je Putinu šansu da Rusiju počne izvlačiti iz međunarodne izolacije nametanjem vojnog pritiska na Bliskom istoku i širokim diplomatskim akcijama. Ruska akcija je bila pragmatična i lišena svake ideologije. Time je Putin dobio širok prostor delovanja, uspostavljanjem saradnje sa svim važnim akterima, i uzajamnim antagonistima: Izrael i Palestina; Izrael i Iran; Iran i Saudijska Arabija; Turska i Kurdi; obe libijske vlade; Hamas i Hezbolah.

Rat u Siriji odneo je oko pola miliona života. Milioni izbeglica pobjegli su iz Sirije, u nameri da potraže utočište i nove životne uslove u državama Evropske unije. Evropu je pogodila izbeglička kriza.

Pojava migranata 2015. izazvala je strepnju, strahove, osećanje da situacija izmiču kontroli. U osnovi moralne panike bila su očekivanja od eskalacije islamskog terorizma i rušenja evropskog modela države blagostanja koja je zasnovana na istorijskoj kulturi i uređenoj redistribucije. Migranti, i populistički odgovori na njihovu pojavu, bili su u osnovi populističke revolucije koja je počela da narušava osnovne društvene odnose i jedinstvo Evropske unije.¹⁴⁷

Sloboda kretanja, razmene radne snage na jedinstvenom evropskom prostoru, i dolazak migranata, poslužili su populistima da se obrate post-marksističkoj radničkoj klasi, kojoj su prioriteti radna mesta i prelazak u srednju klasu, koja ne veruje u svoju avangardnu ulogu, niti u globalnu antikapitalističku revoluciju. Na nemačkim regionalnim izborima 2019. više od 30 posto radnika podržalo je reakcionarnu Alternativu za Nemačku, na francuskim regionalnim izborima 2015, Nacionalni front dobio je polovinu ukupnih glasova radničke klase.¹⁴⁸ Sukobi globalista i nativista, ideje otvorenog društava i ideje zatvorenog, kontrolisanog društava, postali su važniji u oblikovanju političkog identiteta od prethodnih klasnih identiteta, kako su ekonomske razlike između radničke i srednje klase suštinsku umanjene.

Populizam se zasniva i na široko prihvaćenom, negovanom uverenju, da izvoz demokratije i uvoz radne snage, ili novih korisnika socijalnog staranja, podstiču nestabilnost. Za migrante s Bliskog istoka Evropska unija i slične susedne države postali su idealni modeli sveta. Za populiste, Evropska unija više nije bila prihvatljiv oblik zajednice. Toleran-

¹⁴⁷ Judis, J. B. *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics*. (Columbia Global Reports, 2016), 122-200; Rohac, D., Zgut, E., Györi, L. *Populism in Europe and Its Russian Love Affair* (American Enterprise Institute, 2017), 1-24.

¹⁴⁸ <https://www.reuters.com/article/us-germany-elections-thuringia-idUSKB-N1X50L1>; <https://www.bbc.com/news/world-europe-35018849>

cija i uljudnost dugo su bile ključne osobine Europske unije, da bi počele, iznutra, da se percipiraju kao njena temeljna ranjivost.

Migrantska kriza je prožeta kontroverzama, u raskoraku stvarnih evropskih potreba i emotivnih reakcija. U svojoj demografskoj distopiji Evropa je imala sve veće potrebe za novom radnom snagom, ali je zadržala konzervativna osećanja kulturne posebnosti. Ta su osećanja bila naročito izražena u Istočnoj Evropi. U Slovačku je 2015. ušlo 169 migranata, i samo ih je 8 zatražilo da ostanu. Od pada komunizma iz Poljske se iselilo 2,5 miliona, 3,5 miliona napustilo Rumuniju, stanovništvo Litvanije palo s 3,5 miliona na 2,9 miliona, iz Bugarske se iselila najmanje desetina ukupnog stanovništva. U vremenu između dva svetska rata Poljska je bila multietničko, multikonfesionalno društvo, više od trećine stanovništva bili su Nemci, Ukrajinci ili Jevreji, danas je Poljska jedno od etnički najhomogenijih društava s 98 posto etnički poljskog stanovništva. Dolazak migranata za njih je postao, između ostalog, opomena, da će nastupiti njihov "izlazak iz istorije", da će etnički nestati.

Liberalne reforme i tranzicija izgradili su nepoverenje u institucije. Suočeni s prilivom migranata i ekonomskom nesigurnošću nakon svetske finansijske krize, u Istočnoj Evropi se rađalo razočaranje pridruživanjem Evropskoj uniji. Slično su reagovali na globalizaciju Istočni Evropljani i Trampova bela radnička klasa u SAD, smatrajući da su zaboravljeni gubitnici. Na tranzicione gubitnike, a naročito na one koji su strahovali da će to postati u skoroj budućnosti, u nekoj narednoj preraspodeli, populisti su usađivali i osećaj poniženja pod političkom i ekonomskom dominacijom zajedničkih evropskih institucija, koje nameću vrednosti i norme, i poništavaju nacionalne identitete. Tolerancija, zajednički život kultura, nacionalnosti i rasa, doživljavala se, u populizmu Istočne Evrope kao kulturni poremećaj ujedinjene Evrope. Podela stavova između evropskog Zapada i Istoka u odnosu na razlike i migracije postala je podela između velikih kosmopolitskih prestonica i sela unutar samih zapadnih društava, svetova koji su u osnovi ostali nepoverljivi jedan prema drugom.

Još jedan paradoks populizma bio je odnos nosilaca Bregzit kampanje u odnosu na Istočnu Evropu, gde su sazrevala sasvim slična stano- višta u odnosu na zajedničku evropsku budućnost. Pojavile su se i nove generacije više cinične u odnosu na vrednosti demokratije, i sklone da podrže autokratske alternative, ali manje spremne da se neposredno angažuju.

Svi populisti, i njihove organizacije, uspostavili su koruptivne veze s Rusijom, njenim vladinim agencijama, medijima, oligarsima. Svi evropski populisti uživaju podršku Rusije. Populizam je jedna od pokretačkih

snaga Drugog hladnog rata. Drugi hladni rat ne odvija se u jasnom sukobu strana, Zapada i Istoka. Nestale su uobičajene granice sukoba. I Drug svetski rat bio je totalni u tom smislu, da se nije vodio samo na frontovima, nego i duboko u pozadini. Umesto na političku i stratešku geografiju, nova Gvozdena zavesa spustila se na granice u mišljenju, stavovima, vrednostima evropskih društva, dopirući do njihovih dubina.

Migrantska kriza bila je nova snaga populizma, ali ne i jedina suština. Odluka Ujedinjenog Kraljevstva da napusti Evropsku uniju, i pobjeda Donalda Trampa na predsedničkim izborima u SAD bila su samo dve najupečatljivije pobjede populizma, s dalekosežnim posledicama, dok se evropska politika transformisala gotovo do neprepoznatljivosti. Umesto tradicionalne podele između političke levice i desnice, pojavio se novi raskol između centrističkih snaga establišmenta i populista koji su pozivali na zatvaranje nacionalnih granica i suštinske promene spoljne politike. Donald Tramp uspeo je da privuče neke od tradicionalnih birača levice, koji su bili razočarani kandidatima Demokrata, i prethodnom politikom administracije, a njegova reorika porukama često podsećala na demagogiju senatora Bernija Sandersa, s krajnje levice. U Velikoj Britaniji su kampanju za izlazak iz EU vodili populistička desnica i protivnici establišmenta s levog krila Laburističke partije. Konzervativni i libertarijanski kritičari videli su u EU prekomernu regulaciju, preraspodelu i socijalizam, a leвица dovođila u vezu EU i "neoliberalne reforme" kojima nedostaju socijalna odgovornost i transparentnost.

Deo evropskih birača, tradicionalno apatičan i odnosu na EU, postajali su sve spremniji na odbacivanje evropskog projekta. Uzroci ekonomske krize tražili su se u zajedničkoj evropskoj valuti i evropskim institucijama u celini. Izbeglička kriza 2015, s talasom terorističkih napada koji su pogodili Pariz, Brisel i Nicu, naglasila je postojeće strepnje zbog imigracije, i probudio nadanje u efikasnost nacionalne države, u kontrastu s konceptom evropskih otvorenih granica. Populisti su osuđivali EU, da je njena politika neefikasna, institucije glomazne, tromе, s nejasnim nadležnostima i posredno birane. U kampanjama se pojavljivala i ličnost ruskog lidera Vladimira Putina, njegove čvrste ruke i odbrane nacionalnih tradicionalnih vrednosti, u opoziciji slabosti EU. Putin je koristio političku i ekonomsku krizu u Istočnoj i Centralnoj Evropi kako bi nekadašnje sovjetske satelite vraćao uticaju Rusije, ali je uspostavio partnerstva, i uticaj, u Zapadnoj Evropi, a bilo je mišljenja da je uticao i na Bregzit, dok nije krio koliko je zadovoljan, i da mu odgovara.

I desni i levi populisti koristili su bes u dubinama društva koje je smatrao da su ga establišment i elite napustile, preuzele ga stihiji tržišta i finansijskih poremećaja, plate stagnirale, gubili se poslovi. Bilo je

i otpora političkoj korektnosti i odsustvu strategije pred pretnjama selidba radne snage, migracija, terorizma. Jedan od prioriteta, zahteva bili su efikasnost i brzina dodošenja političkih odluka, a alternativa složenoj evropskoj birokratiji i slabim nacionalnim vladama bila je autokracija, u osnovi bliska i ekstremnim desnim i ekstremno levim partijama i pokretima. Uspeh populista bio je, između ostalog, i u lažnim obećanjima. Poljska Stranka zakona i pravde ili mađarski Fides nisu zahtevali napuštanje liberalne demokratije, ali su dolaskom na vlast obezbedili kontrolu nad institucijama koje ne podležu vladi, poput ustavnog suda, centralne banke, regulatornih agencija, medija. Politika se podređivala navodnoj volji navodne većine. Jedno od sredstava nametanja odluka bili su česti referendumi. Održano ih je već 34, protiv EU ili protiv imigracije, koje su pokretali lideri i partije naklonjeni Rusiji. Referendum u Mađarskoj o odbacivanju obavezne kvote za izbeglice bila je samo jedna od takvih inicijativa.

Uspon populizma zasnivao se i na uticaju Rusije, i na rastućoj popularnosti Rusije među evropskim populistima. I na krajnjoj desnoj i na krajnjoj levoj strani podrška Rusiji bila je vidljiva nakon intervencija u Gruziji 2008, a naročito nakon aneksije Krima i napada na Ukrajinu 2014. U tome vremenu interesi Rusije i evropskih populista uspostavili su međuzavisnost, da bi se otvorio nov prostor populizmu od početka migrantske krize 2015. Rusija je u Grčkoj imala simpatije i evropskeptika na desnici i leve Sirize. Dok je SSSR u Hladnom ratu podržavao samo evropsku levicu, fluidan pristup ideologiji dopustio je Putinu da okuplja neformalne koalicije krajnje leve i krajnje desnice, zelenih, antiglobalista i korumpirane finansijske elite. Posredno je obezbedio i podršku konzervativnih i libertarijanskih evroskeptika koji smatraju da je EU najznačajnija pretnja slobodi pojedinca i tržišta. Populistička desnica približila se ruskom nacionalizmu i njegovim socijalnim i kulturnim konzervativnim vrednostima, uključujući organizovanu i državnu religiju. Francuski Nacionalni front, najuticajnija pojedinačna stranka na nacionalističkoj desnici, nije krila spregu sa zvaničnom ruskom državom. Marine Le Pen poručila je Nemačkoj da razvije trilateralni savez duž ose Pariz-Berlin-Moskva kako bi se osnovala Panevropska unija. Putin je zahvalio na podršci aneksiji Krima i okupaciji Istočne Ukrajine, i čestitao Nacionalnom frontu na izbornom uspehu i posvećenosti konzervativnim vrednostima i nacionalnom suverenitetu umesto ropske odatnosti Briselu. Usledila je i ruska finansijska podrška. Austrijska "Freiheitliche Partei Österreichs" (FPÖ) zaključila je formalni sporazum o saradnji s Jedinstvenom Rusijom Vladimira Putina, krajem 2016. Putin je uspostavio i tesnu saradnju s Mađarskom, mada ona nije sloven-

ska zemlja, nema kulturne veze s Rusijom, i neguje istorijsko sećanje na sovjetsku intervenciju 1956, eđutim, dve najznačajnije političke stranke, Fides i Jobik, aktivno su i otvoreno stale na stranu ruskih interesa u regionu. Jobik je štaviše prihvatio uticaj ruskog filozofa Aleksandra Dugina i njegove neofašističke doktrine evroazijstva. Rusija je, otkriveno je, finansirala u Poljskoj stranku Zmiana, a u Slovačkoj neonacističku stranku Kotleba, Nanarodna partija naša Slovačka. Vladajući Fides u Mađarskoj je postao sredstvo Putinove agende u regionu. Viktor Orban je bio među najglasnijim kritičarima EU sankcija nakon ruske invazije na Ukrajinu. Mađarska je zavisna od ruskog uvoza energije, a 2014. odlučila je da poveri izgradnju nuklearne elektrane ruskom Rosatomu, državnom monopolskom prduzeću. Orban je povremeno isticao da Mađarsku i Rusiju vezuju “hrišćanske vrednosti” za razliku od sekularizma zapadne Evrope.

Krajnje leve populističke stranke podržavaju putinovski koncept državne ekonomije i spoljne politike Rusije usmerene protiv “zapadnog imperijalizma”, i zato su podržavale Rusiju u Ukrajini i na Bliskom Istoku. Ispostavilo se i da su oživele stare “drugarske mreže” nasledene iz Hladnog rata, kad je SSSR podržavao levičarske strane i pokrete, tada pretežno protiv domaćeg establišmenta i spoljne politike SAD.

Od ukrajinske krize 2014, Rusija je stvorila veliku propagandnu mašineriju otvarajući mnoštvo veb stranica i društvenih mreža, naričito eksploatišući emocije i stavove tokom migrantske krize koja je pogodila Evropu 2015. Jedan od poznatih slučajeva plasiranja lažnih vesti o migraciji bila je afera Liza, kojom je Putin nameravao da potkopa kacelariku Angelu Merkel na regionalnim izborima. Ruska propaganda je podmetala, da je pojava migranata deo plana islamizacije Evrope, dok “nihilistički” i “dekadentni” Zapad nije u stanju da odbrani svoje tradicionalne hrišćanske konzervativne vrednosti. Viktor Orban isticao je da prevlast političke korektnosti ometa raspravu o migraciji, koja, po njegovom mišljenju, pretila da uništi hrišćansku prirodu Evrope koja se sastoji od etničkih država. Orban je usaglasio stavove s porukama koje je slala ruska državna agencija “Russia Today”, pre svega o Džordžu Sorosu, “pokretaču invazije”. Rusija je odgovorna globalna sila, koja nudi alternativu nesposobnom zapadnom liderstvu. A onda se, 2016, dogodio i Bregzit.

Bregzit

Imperijalna Britanija i imperijalna Rusija bile su takmaci u 19. veku. Njihovi interesi su se preplitali u Istočnom Mediteranu, na Bliskom istoku, do Avganistana i Centralne Azije. Sukobile su se u Krimskom ratu 1853-1856, kad je Rusija poražena. Ali su njihove vladajuće porodice bile u rodbinskim vezama. Staljin je odmah nakon Drugog svetskog rata smatrao Britaniju, a ne SAD, najvećim globalnim izazovom. Britansko carstvo se potom značajno smanjilo, ali je u Hladnom ratu Britanija, za SSSR, ostala najbliža saveznica SAD, i jedna od centrala svetske špijunaže.

Odnosi su bili složeni, u izvesnom smislu kontradiktorni. Nakon raspada Sovjetskog Saveza ruski oligarsi su sklanjali opljačkana bogatstva u banke, nekretnine, akcije, kupovali fudbalske klubove, medije, "The Independent", "Evening Standard". Ruski oligarsi sporili su se pred britanskim sudovima. Sinovi novih bojara išli su u engleske škole. Preko 3.500 studenata iz Rusije godišnje je upisivalo britanske univerzitete.

Toni Bler je prvi požurio da poseti novog ruskog predsednika Putina koji je izabran 26. marta 2000. Tada se moglo učiniti da se uspostavlja nove veze. Putinova podrška američkom predsedniku Bušu nakon napada Al Kaide na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. poslužila je Bleru da povede inicijativu u uspostavljanju saveta NATO-Rusija u Rimu, 28. maja 2002.¹⁴⁹ Na drugoj strani, ruska spoljna i bezbednosna politika suočavala se s globalnom ulogom Velike Britanije koja je bila posrednica u severnoatlantskoj saradnji između SAD, EU i NATO članica u Evropi. Britanija je 2003. imala važnu ulogu u američkoj koaliciji u Iraku. Rusija je operaciju smatrala nasilnom promenom režima, i odlučno se usprotivila. Tokom Putinove posete Londonu u junu 2003. diplomatske tenzije su ostavljene po strani kako bi se formiralo zajedničko preduzeće između "British Petroleum Company" (BP) i ruske "Tyumen Oil Company" (TNK). Strateško partnerstvo kompanija ugovoreno je 1. septembra 2003, radi zajedničkog držanja naftnih rezervi u Rusiji i Ukrajini.¹⁵⁰

Konkretne prepreke u odnosima Britanije i Rusije pojavile su se naglašene kad je londonski sud odobrio politički azil Ahmedu Zakajevu, zameniku bivšeg čečenskog lidera Aslana Mashadova, koji je sklonio od ruskih vlasti zbog optužbi za umešanost u terorističke aktivnosti.

---

¹⁴⁹ "NATO-Russia Council" <https://www.nato.int/nrc-website/en/about/index.html>; NATO je obustavio saradnju s Rusijom 1. aprila 2014, odgovarajući na krizu u Ukrajini.

¹⁵⁰ Ambiciozno partnerstvo TNK-BP raskinuto je 2013.

Rusija je slučaj tumačila u svetlosti uobičajenih dvostrukih standarda Zapada u borbi protiv terorizma. Nova prilika za istu optužbu ukazala se u februaru 2005. kad je objavljen intervju sa Šamilom Basajevim, navodnim organizatorom terorističkih napada u Moskvi 2002, i Beslanu 2004. Ubistvo odbeglog ruskog špijuna Aleksandra Litvinjenka u Londonu u 2006. oživelo je stereotipe iz vremena Hladnog rata o ruskim spletkama i zaverama. Usledilo je obostrano proterivanje diplomata i dalje srozavanje odnosa. Nezavisna istraga o Litvinjenkovom trovanju polonijumom okončana je 2016. zaključkom da postoje “snažni indirektni dokazi o odgovornosti ruske države za ubistvo”, a da je “operaciju FSB za ubistvo gospodina Litvinjenka verovatno odobrio ... predsednik Putin”.¹⁵¹ U međuvremenu su se dogodili Krim i Ukrajina.

Britanija je prvi put ikad donela strategiju nacionalne bezbednosti 2008. Rusija se u dokumentu pominje u vezi sa energetsom sigurnošću, američko-ruskim razgovorima o nuklearnom razoružanju, i Iranom. Druga strategija nacionalne bezbednosti, najavljena već 2009, odnosila se na sukob Rusije i Gruzije u avgustu 2008. i na “potencijalne negativne šire implikacije”. Ruski uticaj na evropsku energetska sigurnost Britanija još uvek nije smatrala pretnjom. Naredni dokument iz 2010. uopšte ne pominje Rusiju. To se smatralo zapanjujućim propustom. Tek je strategija koja objavljena 23. novembra 2015. nakon ruske aneksije Krima i agresije na Ukrajinu ponovo skrenula pažnju na Rusiju, da je postala “agresivnija, autoritarnija i nacionalistička”.¹⁵²

U sporu sa SAD povodom aneksije Krima i agresije na Ukrajinu, Putin je smatrao da je pojam “nacionalni suverenitet” relativizovan u međunarodnim odnosima u kojima se nameće lojalnost jedinom svetskom centru moći, i da su odnosim time dovedeni u “neravnotežu”. Rуска nacionalna strategija bezbednosti objavljena 31. decembra 2015, ponovila je SAD, sa saveznicima, nastoje da zadrže dominaciju u svetu. Dokument je pozvao na veću saradnju sa EU i drugim evropskim državama, ali da se svako partnerstvo uspostavi na osnovama jednakosti.¹⁵³

¹⁵¹ The Litvinenko Inquiry. Report into the death of Alexander Litvinenko. Chairman: Sir Robert Owen. January 2016: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/493860/The-Litvinenko-Inquiry-H-C-695-web.pdf

¹⁵² <https://www.gov.uk/government/publications/national-security-strategy-and-strategic-defence-and-security-review-2015>; Sperling, J., Webber, M. “NATO and the Ukraine crisis: Collective securitisation”. *European Journal of International Security* (Volume 2,1, 2017), 19-46.

¹⁵³ “Russian National Security Strategy”, December 2015 : <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf>

Narušeni su i bilateralni odnosi Britanije i Rusije u vojnoj saradnji. Od sredine devedesetih odvijao se Ruski program preseljenja Ministarstva odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, koji je prekvalifikovao hiljade penzionisanih ruskih oficira kako bi obezbedio prelazak u civilni život. Obučavale su se i ruske oružane snage za podršku međunarodnim mirovnim misijama. Ruskim oficirima obezbeđena su mesta na kraljevskim vojnim akademijama. U avgustu 2005. britanski vojni tim vodio je uspešno spasavanje ruske mini-podmornice A28 koja je zarobljena na ruskom Dalekom istoku. Članovi britanskog spasilačkog tima nagrađeni su ruskim ordenom za pomorske usluge i ordenom za prijateljstvo, i to je bio prvi put da su ruske vojne počasti dodeljene pripadnicima strane vojske. Uspostavljena je operativna saradnja između britanskih i ruskih bezbednosnih agencija, uključujući SAD, tokom Zimskih olimpijskih igara u Sočiju 2014. Zatim je suspendovan sporazum o bilateralnoj vojno-tehničkoj saradnji.¹⁵⁴

Odluka Velike Britanije o napuštanju Evropske unije - "Brexit" - doneta je na referendumu 23. juna 2016.

Ruske intervencije u Ukrajini i Siriji privremeno su obustavile i diplomatske odnose Rusije i Britanije. Prva ministarka Tereza Mej se 4. septembra 2016. sastala s Putinom na marginama Hangdžou samita G-20 u Kini, kad su se dogovorili da se "nastavi dijalog", ali nije više bilo susreta na vrhu do naredne godine. Planirala se poseta Rusiji tadašnjeg ministra spoljnih poslova Borisa Džonsona, koji je najednom postao jedan od najoštrijih kritičara Rusije, posebno u vezi sa Sirijom. Tereza Mej je u septembru 2017. kritikovala Rusiju koja je u Saveću bezbednosti UN ulagala veto na predloge osuda Sirije zbog upotrebe hemijskog oružja protiv civila. Primetila je da je "jedna država posebno koristila svoj veto toliko puta u poslednjih pet godina koliko u celoj drugoj polovini hladnog rata". Tereza Mej zatim je 13. novembra 2017. optužila Rusiju da se meša u britanske izbore¹⁵⁵ i podmeće lažne vesti u medije, da je "potpirivala sukob u Donbasu, više puta je kršila nacionalni vazdušni prostor nekoliko evropskih država, i vodila održivu kampanju sajber špijunaže i ometanja". "Ovo uključuje mešanje u izbore i hakovanje danskog ministarstva odbrane i Bundestaga, između ostalog". Osudila je Rusiju, da glavna pretnja međunarodnom poretku, i najavila da će "globalna" uloga Britanije nakon Bregzita biti "da brani među-

¹⁵⁴ https://www.business-standard.com/article/news-ians/britain-suspends-military-cooperation-with-russia-114031900071_1.html; <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-russia-britain/russia-criticizes-britains-suspension-of-military-cooperation-idUSBREA2I14D20140319>

¹⁵⁵ Opšti izbori 7. juna 2017: <https://www.bbc.com/news/election/2017/results/england>

narodni poredak zasnovan na pravilima od neodgovornih država koje teže njegovoj eroziji”. Navodeći pokušaje Rusije da potkopa zapadne institucije poslednjih godina, izjavila je: “Imam vrlo jednostavnu poruku za Rusiju. Znamo šta radite. I nećete uspeti. Jer potcenjujete otpornost naših demokratija, trajnu privlačnost slobodnih i otvorenih društava i posvećenost zapadnih država saveznicima koji nas vezuju. Velika Britanija će učiniti sve što je potrebno da se zaštitimo, i saradivaće sa svojim saveznicima na sličan način. Zbog toga pokrećemo NATO reformu, tako da ovaj vitalni savez može bolje da odvrati i suprotstavi se neprijateljskim aktivnostima Rusije.” Tereza Mej osudila je ponašanje Rusije upravo dok se ministar spoljnih poslova Boris Džonson spremao da poseti Moskvu. Bilo je i mišljenja da je smišljeno opstruisala Džonsona kako ne bi stekao diplomatske pohvale i postao još veća pretnja njenom položaju u unutrašnjoj politici.¹⁵⁶

Džonson se u Moskvi 22. decembra 2017. ipak sastao s ruskim ministrom spoljnih poslova Sergejem Lavrovim. Priznali su da bilateralni odnosi nisu daleko od zadovoljavajućih, ali Džonson je insistirao, “ne sumnjajte da želim da vidim poboljšanje odnosa između naših naroda”, napominjući da su Iran, Severna Koreja, Sirija i borba protiv terorizma izazovi od od zajedničkog interesa, napomenuvši da je “predani rusofili”.¹⁵⁷

Dok se suočavala s predstojećim posledicama Bregzita, koji je podrazumevao distanciranje, ali i samoizolaciju od evropske politike i ekonomije, Britanija je davala naglašeniju važnost atlantskim obavezama u odnosu na bilo koji revidirani model novog kontinentalizma. Kako bi gubitak članstva u Evropskoj uniji, Britanija je nagovestila da namera da ostane glavni bezbednosni akter u Evropi i svetu. Britanija se sukobila s Rusijom i u ulozila jedne od najaktivnijih članica “European Reassurance Initiative”, programa obezbeđenja evropskih strateških granica nad Baltikom i Crnim morem.¹⁵⁸ Bregzit je dodatno naglasio potrebu bliže EU-NATO saradnje na zajedničkim bezbednosnim pitanjima, pruživši i “stratešku priliku” za EU, da preuzme veću odgovornost za bezbednost i idejni razvoj kontinenta. Velika Britanija je prethodno zaustavljala takve inicijative, ali se EU, Bregzitom, suočila s takvim novim mogućnostima.

¹⁵⁶ <https://www.theguardian.com/politics/2017/nov/13/theresa-may-accuses-russia-of-interfering-in-elections-and-fake-news>

¹⁵⁷ <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-boris-johnson-pr-ess-statement-in-moscow>; <https://www.theguardian.com/politics/2017/dec/22/boris-johnson-meets-russian-counterpart-sergei-lavrov-moscow>

¹⁵⁸ https://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2016/FY2016_ERI_J-Book.pdf

Britanija je ostala zvanično posvećena liberalnom međunarodnom poretku koji predvode SAD, smatrajući sebe otelotvorenjem toga poretka. Nov globalni britanski model predlaže ponovno stvaranje neke vrste anglo-sfere, kako bi se produbile veze sa starim dominionima, Australija, Novi Zeland i Kanada, i bivšom imperijom, posebno Indijom. Rusija se smatra prestupnikom međunarodnog liberalnog poretka, i to je rezultiralo uzajamnim otuđenjem.

Iz gledišta Rusije, Velika Britanija je ostala marginalna, i uglavnom neprijateljska sila. Rusija smatra Britaniju sve manje važnim sagovornikom, i jedva je pominje u svojim dokumentima o spoljnoj politici, i bezbednosti. Ruski koncept spoljne politike za 2013. naglasio je uzajamne koristi veza s Velikom Britanijom, dok je koncept iz 2016. uklonio pomen iz Velike Britanije, navodeći odnose s Nemačkom, Francuskom, Italijom, Španijom i "drugim evropskim državama". Velika Britanija je sebe izolovala i iz međunarodnog nadzora sukoba u Donbasu i Nagorno-Karabahu.

Istovremeno, Britanija je izricala osude ruske politike, i garantovala politički azil Putinovim kritičarima. Ahmed Zakajev bio je premijer nepriznate Čečenske Republike Ičkerije, i učesnik Prvog čečenskog rata. Rusija ga je 2002. optužila za ratne zločine i terorizam, ali je sud u Londonu odbio da ga izruči Moskvi zbog nedostatka dokaza, proglasio optužbe politički motivisanim, s procenom da postoji značajan rizik da će Zakajev biti mučen. Boris Berezovski bio je naučnik i poslovni oligarh koji se suprotstavio Putinu nakon izbora 2000. Ujedinjeno Kraljevstvo mu je odobrilo politički azil 2003, a u Rusiji je osuđen za prevaru i proneveru. Rusija bez obzira na zahtev Interpolu i britanskih vlasti nije uspjela da dobije njegovo izručenje.

Aleksandar Litvinjenko bio je KGB agent koji je prebegao i optužio Putina za saučesništvo u kriminalu. U novembru 2006, Litvinjenko se razboleo i umro, ustanovljeno da je otrovan radioaktivnim polonijumom, koji je moguće nabaviti samo u posebnim ruskim laboratorijama. Istraga je utvrdila, u januaru 2016, da ubistvo naređeno s vrha, pošto su ruski zvaničnici bili su uvereni da ih je Litvinjenko izdao i saradivao s britanskim službama. U Britaniji je odjeknula i smrt Sergeja Magnickog u ruskom zatvoru 16. novembra 2009. Bio je ruski poreski savetnik, njegovo hapšenje i naknadna smrt nakon jedanaest meseci u policijskom pritvoru izazvali su pažnju međunarodne javnosti, a pokrenute su i zvanične i nezvanične istrage o navodima o prevarama, krađi i kršenju ljudskih prava u Rusiji. U zatvoru mu je uskraćena medicinska nega, a bio je fizički napadnut neposredno pre smrti. Magnicki je bio revizor u moskovskoj advokatskoj firmi "Firestone Duncan", i radio je s klijen-

tom “Hermitage Capital Management”, investicionom savetodavnom firmom koju je rusko Ministarstvo unutrašnjih poslova optužilo za utaju poreza i poreske prevare. “Hermitage” je, u nekoliko navrata, štampi dostavio informacije u vezi s korupcijom u ruskim državnim preduzećima. Suvlasnik kompanije “Hermitage”, Amerikanac Vilijam Brauder, proteran je iz Rusije u novembru 2005, pod optužbom da je pretnja nacionalnoj bezbednosti. Brauder je izjavio da je on pretnja samo “korumpiranim političarima i birokratama”. Policija je 2007. zaplenila sve korporativne dokumente kompanije, a Magnicki je od Braudera dobio nalog da ispita optužbe jedne moskovske firme koja je od kompanije navodno potraživala dug od sto miliona dolara. Magnicki je posumnjao da je policija korporativne dokumente kompanije prosledila organizovanom kriminalu, odakle je usledilo preuzimanje tri firme u vlasništvu “Hermitage”. Novi vlasnici su prevarom povratili 230 miliona dolara poreza koji je prethodno platio “Hermitage”. Magnicki je tvrdio da je policija optužila “Hermitage” za utaju poreza samo da bi opravdala policijske racije, kako bi se izvela prevara s povratom poreza. Iskaz Magnickog doveo je u vezu rusku policiju, pravosuđe, poreske službenike, bankare i mafiju. Iskaz je bio zasnovan na činjenicama, ali je Magnicki postao predmet istrage jednog od policajaca protiv kojeg je svedočio da je umešan u prevaru. Ispostavilo se da je novi vlasnik kompanija izvesni Viktor Markelov, osuđeni ubica pušten na slobodu. Potom je u engleskom gradiću Vejbridž, u jugoistočnoj pokrajini Sari, 10. novembra 2012. umro ruski biznismen i Aleksandar Perepilični, koji je prethodno izjavio da mu je prečeno smrću, i sumnjalo se da je otrovan. Perepilični je dovođen u vezu s poreskom prevarom koju je otkrio Magnicki. Brauder je u međuvremenu postao naturalizovani britanski državljanin i smestio se u u Londonu. Njegovo nemilosrdno denunciranje Putinovog režima doprinelo je oblikovanju stavova britanske elite o savremenom Rusiji.¹⁵⁹

Novi odnosi na kojima su verovatno radili britanski prvi ministar Boris Džonson i ruski predsednik Putin, mada se o tome nedovoljno zna, nisu se ipak odvijali dinamikom koja bi bila bez smetnji. Usledilo je trovanje Sergeja Skripala, bivšeg ruskog vojnog oficira i dvostrukog agenta britanskih obavestajnih agencija, i njegove ćerke Julije Skripal, 4. marta 2018. Solsberiju u Engleskoj, Istraga je ustanovila da su otrovani nervnim agansom novičok. Proveli su nekoliko nedelja u bolnici u kritičnom stanju, ali su preživeli. Britanska vlada optužila je Rusiju za pokušaj ubistva i najavila niz kaznenih mera, uključujući proterivanje di-

¹⁵⁹ German, T. “UK–Russia relations and the Brexit debate: advancing integration or mutual mistrust?” *Global Affairs* (2017), 1-9.

plomata. Zvaničnu procenu incidenta podržalo je još 28 država koje su reagovale slično. Sveukupno, 153 ruskih diplomata proterano je do kraja marta 2018. Rusija je negirala optužbe, uzvratila recipročnim odlukama, i optužila Britaniju za trovanje. Istim reagensom otrovano je dvoje britanskih državljana 30. juna 2018. Amesburiju, sedam milja severno od Solsberija, čovek je pronašao bočicu parfema, za koju je kasnije otkriveno da sadrži agens, u kanti za smeće i dao je ženi koja joj je pošpricala zglob. Žena je umrla. Policija je procenila da je incident bio slučajan, ali da je otkriveno gde je nervni agens odložen nakon trovanja u Salzburiu. Britanske vlasti su 5. septembra 2018. identifikovale dvojicu ruskih državljana, Aleksandar Petrov i Ruslan Boširov, osumnjičene za trovanje Skripala, i navele da su bili aktivni oficiri u ruskoj vojnoj obavestajnoj službi. Kasnije je istraživačka mreža "Bellingcat" potvrdila da je Ruslana Boširov u stvari pukovnik GRU Anatolij Čepiga, a Aleksandar Petrov da je Aleksandar Miškin, takođe pripadnik GRU. Treći GRU oficir prisutan u Britaniji bio je Denis Vjačeslavovič Sergejev, verovatno u činu general-majora GR. Ista jedinica nadovno je učestvovala u pokušaju puča u Crnoj Gori 2016.¹⁶⁰

Rusija je odbijala svaku povezanost sa ubistvom. Državni mediji optužili su Britaniju koja je time navodno pokušavala da omete predsedničke izbore u Rusiji.

Ukrajinskom krizom 2014. i britanskim učešćem u sankcijama koje je EU nametnula Rusiji pogođeni su i ekonomski odnosi Britanije i Rusije, ali su te veze ionako bile skromne. Trgovina Rusije s Britanijom je 2013. iznosila samo 4 posto izvoza, i 3 posto uvoza. Ruske investicije iznosile su svega oko pola procenta ukupnih stranih ulaganja u Britaniju, a ruske firme bile 1.4 posto svih firmi na Londonskoj berzi.

Priliv ruskog novca u londonske banke i ulaganja bio je predmet rasprava, posebno kad je kapital imao poreklo u korupciji ili organizovanom kriminalu. Interesovanje za britansko tržište postajalo je sve manje u toku globalne finansijske krize, ali se obnovilo popuštanjem EU sankcija, od 2017.¹⁶¹

Ekonomski odnosi odvijali su se i dok su se politički odnosi zaoštravali, a poremećeni su tek EU sankcijama zbog Krima i Ukrajine. Zamrznuti su mehanizmi za ekonomsku saradnju, poput Zajedničkog upravnog odbora za trgovinu i investicije UK i Rusije i energetske dijaloga na visokom nivou. Velika Britanija bila je jedna od najglasnijih pristalica oštrijih sankcija EU protiv Rusije, ali je 2016. Rusko-britanska

¹⁶⁰ <https://www.bellingcat.com/tag/skripal/>

¹⁶¹ Henderson, J., Pils, E. "The Impact of Brexit on Relations with Russia and China". *King's Law Journal* (27, 3, 2016), 473-488.

privredna komora ipak proslavila stogodišnjicu. Utvrđeno je da je između 2009. i 2012. izvoz robe i usluga iz Britanije u Rusiju porastao za preko 75 posto, tako da je Rusija postala najveće tržište za britansku nakon SAD, EU i Kine. Do 2013. izvoz robe i usluga iz Britanije u Rusiju vredeo je 7,6 milijardi funti, da bi u 2014. pao na 6,8 milijardi funti, kad je Rusija postala 19. najveće tržište britanske robe i usluga, ukupno svega 1,3 posto ukupnog izvoza. Iste godine uvoz iz Rusije vredeo je 7 milijardi funti. Britanija je do 2020. ostala peti je najveći investitor u Rusiji gde posloje oko 600 britanskih kompanija (i hiljade nemačkih). Englesko-švedski farmaceutski gigant "AstraZeneca" otvorio novu fabriku u zapadnoj ruskoj regiji Kaluga 2015, bez obzira na evropske sankcije i političke tenzije između Rusije i Zapada.

Sankcije koje je EU od maja 2014. propisivala u nizu odluka koje su se odnosile na pojedince koji su se smatrali odgovornim za okupaciju istočnog dela Ukrajine, širile su se i na kompanije i cele sektore ruske ekonomije nakon inteziviranja sukoba i obaranja leta MH-17. Sankcije su donete jednoglasno, a države članice EU ih revidirale svakih šest meseci, i produžavale. Paradoksalno, sankcije su stvarno oštetile rusku ekonomiju, i uticale na društvenu regresiju, ali ih rusko društvo, u osnovi, pod uticajem državne propagande, nije smatrao ozbiljnom pretnjom sigurnosti i prosperitetu. Sankcije su štaviše homogenizovale javnost oko zvanične državne politike, a uzroci sankcija vremenom relativizovani. Ruska ekonomska politika je podređena strateškim prioritetima, kako bi se država zaštitila od stvarnih i izmišljenih unutrašnjih i spoljnih pretnji, a društvo zapravo izolovalo i mobilisalo. Sankcije su pomogle Putinu da ojača politiku ekonomskog suvereniteta, čime je dodatno udaljio Rusiju od evropskih uticaja. Premijer Dmitrij Medvedev je uredbom 7. avgusta 2014. ograničio uvoz hrane iz država članica EU, a vlada pozvala na "supstituciju uvoza". Predsednik Putin je 6. avgusta 2015. objavio ukaz kojim je naredio da se hrana krijumčarena kršenjem embarga nasilno uništava. Embargom su pogođene i SAD, Kanada, Australija i Norveška.

Kako su EU sankcije prema Rusiji počele popuštati, pre svega zbog energetskih interesa Nemačke, trend pada uzajamnih aktivnosti između Britanije i Rusije se preokrenuo 2017, kad je obim trgovine porastao za 20 procenata. Ali je samo udeo Nemačke u razmeni s Rusijom podsetio da se na ruskom tržištu i dalje nije osećao uticaj ambicija "globalne Britanije". Prvih šest država u koje je Britanija izvozila ostale su SAD, Nemačka, Francuska, Holandija, Irska i Kina, a iz kojih uvozi Nemačka, Kina, SAD, Holandija, Francuska i Belgija. Samo se uvoz energije iz Rusije povećao za 20 posto prvoj polovini 2017 (Britanija snabdeva 43

posto svog gasa iz domaćih izvora, 44 posto cevovodima iz Norveške i Evrope, i 13 posto LNG tankerima, uglavnom iz Katara.

London je i dalje glavni finansijski centar, kao i značajan pružalac pravnih usluga. Ruske kompanije često radije vode parnice u Londonu, nego u Moskvi.¹⁶² Ruske finansijske institucije više su od pukih instrumenta kleptokratske države. Masovni odliv kapitala sumnjivog porekla iz Rusije podstakao inovacije u aktivnostima preanja novca. Ruski biznis nastavio je da favorizuje London bez obzira na Bregzit. Magnat u metalnom kompleksu Oleg Deripaska bio je prvi Rus koji je nakon Bregzita, 1. novembra 2017, dao ponudu na Londonskoj berzi (initial public offering) za kompaniju En+ čija je vrednost procenjena na 8,5 milijardi dolara. Dve nedelje posle govora Tereze Mej kojim je optužila Rusiju, London je bio domaćin dvodnevnog rusko-britanskog trgovinskog foruma, pod nazivom "Sinergija za rast", u Konferencijskom centru kraljice Elizabete II.¹⁶³

Na talasu populizma, Velika Britanija bila je prva i jedina država koja je odlučila da napusti Evropsku uniju. Odluci britanskog establišmenta da krene u "Brexit" kampanju doprinelo je odsustvo fukosiranosti i efikasnosti zajedničke spoljne i bezbednosne politike Evropske unije, naročito u Ukrajini i u odnosima s Rusijom, i migrantska kriza. Odluka o Bregzitu doneta je na referendumu 23. juna 2016, kad je 52 posto izašlih glasalo za izlazak iz EU, a 48 posto za ostanak. Nova vlada Tereze Mej je 29. marta 2017. zvanično obavestila EU o nameri Britanije da se povuče, započinjući proces Bregzita.

Nakon izbora u decembru 2019. britanski parlament je konačno ratifikovao sporazum o povlačenju. Predviđeno je da do 31. decembra 2020. Britanija i EU okončaju pregovore o budućim odnosima. Tokom tranzicije, Britanija je i dalje priznavala zakone EU, i bila deo carinske

¹⁶² <https://www.bbc.com/news/uk-19433325>; "Berezovski je zaradio milijarde preuzimajući kontrolu nad bivšom sovjetskom imovinom nakon pada komunizma i bio je pripadnik, osnivač "oligarhije" novih tajkuna koji su bogatstvo pretvorili u politički uticaj. Pa ipak, političko manevrisanje je Berezovskog uvek zanimalo više od posla. Pošto je pomogao da se Vladimir Putin dovede na vlast, a zatim se posvađao s njim i pobegao u Britaniju, to je mogla da bude greška zbog koje je nestao. Prijatelji kažu da je Berezovski bio duboko depresivan poslednjih meseci i da je, rečima jednog, "pukao". Prema navodima policije, pronađena mu je "ligatura" oko vrata, a smrt se dogodila vešanjem. Nisu pronađeni dokazi o zloj nameri, iako policija smatra da se to još vek ne može isključiti. Njegova decenijska uloga ruskog javnog neprijatelja broj jedan znači da su neki iz kruga Berezovskog sumnjivi. Napokon, on je dugo tvrdio da je predsednik Putin 2006. naredio trovanje radioaktivnim polonijumom-210 jednog od štićenika Berezovskog, Aleksandra Litvinjenka, bivšeg KGB agenta KGB. Trebalo je da u oktobru bude svedok u potencijalno eksplozivnoj istrazi Litvinjenkove smrti": <https://www.ft.com/content/e472f0d4-985c-11e2-867f-00144feabdc0>

¹⁶³ https://easternseasons.com/index.php?route=product/product&product_id=132

unije i jedinstvenog tržišta, ali je napustila politička tela EU. Ugovor kojim su definisani budući odnosi potpisan je 24. decembra 2020.¹⁶⁴

Bregzit je bio jedna od populističkih kampanja koje su zagovarale povratak nacionalnom suverenitetu. Očekivano, ruski zvaničnici pozdravili su britanski glas za izlazak iz EU. Odluka je oslabila EU, i podelila Britaniju. Premijer Dejvid Kameron, koji je podržavao "ostanak", lično je optužio Putina da je podržao glas za "odlazak": "Da li je vredno, postaviti pitanje, ko bi bio srećan, ako mi odemo? Putin bi mogao biti srećan". U istom smislu pomenuo je i Abu Bakr al-Bagdadija, iračkog teroristu i lidera Islamske države Iraka i Levanta (ISIL). Putin je odgovorio, "to je samo demonstracija niskog stupnja političke kulture". Ruski zvaničnici takođe su oštro kritikovali tvrdnju britanskog inistra spoljnih poslova Filipa Hamonda, da je Rusija jedina svetska sila koja je pozdravila Bregzit.¹⁶⁵

Putin se prvi put oglasio o Bregzitu tek dan nakon referenduma, kad je postalo jasno da je Britanija glasala za izlazak iz EU. U Taškentu 24. juna 2016, nakon sastanka Šangajske organizacije za saradnju, Putin je osudio tvrdnje britanskih političara o ruskom uticaju Bregzit, i nije propustio priliku da napadne i britansku vladu i EU, napominjući da koncentracija moći unutar EU ostaje veoma visoka "na vrhu". U Putinovom obraćanju osetio se i prezir "Remain" kampanje, i EU u celini. "Niko ne želi da hrani i subvencionise slabije ekonomije, podržava druge države, čitave nacije. Ovo je očigledna činjenica. Očigledno je da su ljudi nezadovoljni odlukama o bezbednosti, koju nagrizaju moćni talasi migracija".

Za Putina je odnos sa Evropskom unijom bio je ključan u viziji nove uloge Rusije na globalnoj sceni. Putin je u Evropskoj uniji video izazov, smetnju, moguću pretnju novoj ruskoj imperijalnoj ideji, i, naročito, režimu koji je uspostavio simbiozom nekadašnjih sovjetskih bezbednosnih službi, tranzicionih mogula i oligarha, srednje klase koju je za sebe vezao strahom i ekonomskim interesima, i crkve koju je ponovo učinio državnom. Putinovu Rusiju nisu interesovali evropski ideali i vrednosti. Takav stav bio je primenjen i u odnosu Rusije i Britanije. Rusiji je lično bio blizak stav Bregzit kampanje, da je previše moći centralizovano u Briselu, daleko od nacionalnih prestonica. U odnosima sa EU, Rusija je, od dolaska Putina na vlast, nastojala da zadrži bilateralne odnose kako bi uticala na odluke država članica, tražeći politički i strateški prostor u njihovim razlikama. Podele i nedostatak konsenzusa znače ranji-

¹⁶⁴ <https://edition.cnn.com/2020/12/30/europe/uk-votes-brexit-deal-eu-intl/index.html>

¹⁶⁵ <https://www.theguardian.com/politics/2016/mar/02/all-alternatives-eu-brexit-come-price-tag-philip-hammond>

vost koju je Rusija koristila. Odluka Britanije da napusti EU bila je nova prilika Rusiji da iskoristi unutrašnje podele, i u Britaniji, takođe složenoj državi, i u EU. Rusija se nadala da će za Britanijom krenuti još neke nezadovoljne članice EU. Oslabljena Bregzitom, Britanija bi mogla odustati od evropskih sankcija Rusiji, i unaprediti ekonomske odnose.

U javnoj debati, u kojoj se postavljalo pitanje, da li je Rusija možda posredno učestvovala u kampanji za Bregzit, Britanska izborna komisija pokrenula je istragu da li je najveći donator anti-EU kampanje Aron Benks prekršio pravila finansiranja referenduma. Aron Benks je izjavio da istraga ne može srušiti referendum. "Navodi da Bregzit finansiraju Rusi ... potpuna su glupost od početka do kraja", Benks je zaključio s pozdravom na ruskom, "nostrovia", "živeli"! Prva ministarka Tereza Mej na to je izjavila u parlamentu: "Veoma ozbiljno shvatamo pitanja ruske intervencije ili ruskih pokušaja intervencije u izbornim procesima ili u demokratskim procesima bilo koje zemlje."¹⁶⁶

Glasanje za Bregzit tumačilo se i kao još jedna Putinova pobjeda nad jedinstvom zapadnog sveta, mada je Rusija negirala umešanost. Zvanično, Rusija se trudila da tokom kampanje zadrži neutralan stav, iako su neki komentatori ruskih medija i političari podržali "Leave". Aleksej Gromiko, direktor Evropskog inštituta Ruske akademije nauka,¹⁶⁷ priznao je da je pred iskušenjem da pozdravi Bregzit koji bi mogao da ima "korozivan efekat" na države i saveze "koji su pokušale da nanesu značajnu štetu Rusiji". Ujedinjeno Kraljevstvo se oslobađa od EU, a EU je konačno uspela da se britanski evroskeptici "oslobode većitog neprijatnog partnera". Gromiko je ipak priznao i to, da je Bregzit bio "pogrešna strateška procena britanskog političkog establišmenta".¹⁶⁸

Bregzit je dodatno narušio evropski liberalni poredak i podstakao nacionalizam i ksenofobiju. Bregzit je bio važan događaj u procesu fragmentacije Evropske unije, ali je doprineo i novom rastu popularnosti evropske ideje. Nijedna od preostalih članica nije pokrenula proces napuštanja Evropske unije.

Zagovornici Bregzita su obećavali da će se Britanija osloboditi evropskih birokrata koji ne podležu neposrednoj političkoj kontroli, Britanci bi povratili suverenitet, britanski sudovi će odlučivati, po bri-

¹⁶⁶ <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-investigation/uk-investigates-brexit-campaign-funding-amid-speculation-of-russian-meddling-idUSKBN1D157I> ; <https://www.standard.co.uk/news/politics/election-watchdog-launches-probe-into-russian-meddling-in-brexit-vote-a3674251.html>

¹⁶⁷ <https://russiancouncil.ru/en/aleksey-gromyko/>

¹⁶⁸ <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/we-are-right-you-are-wrong-russias-response-to-brexit>; Gromycko, A. "Brexit: The View from Russia". *European Review of Public Law* (Vol. 29, 3, 2017).

tanskim zakonima, samo za Britance. Britanija će se vratiti u sisteme odgovornosti i transparentnosti, u kojima je navodno uživala pre ulaska u ekonomsku zajednicu, 1973. Gina Miller, koja je bila najistaknutija u anti-Bregzit kampanji, zabeležila je sledeće: “ Zamislite Bregzit kao matrhošku ili rusku babušku, s glasanjem za izlazak iz EU kao spoljnom lutkom, koja predstavlja sve razne stvari koje su nam prodali, slobodnu trgovinu, prosperitet, suverenitet, transparentnost, povećanu kontrolu nad granicama i manje novca koji se šalje u Brisel. Otvaranje spoljne lutke otkriva se još jedna lutka koja predstavlja nešto mnogo zabrinjavajuće. Tokom poslednja dva meseca, gotovo na nedeljnoj osnovi, čuli smo navode o neidentifikovanim izvorima novca koji se koriste u kampanjama za odlazak, i to je moglo zaobići pravila uvedena da bi održavala integritet našeg demokratskog procesa, koje su pomenute kampanje navodno nameravale da povrate”. “Treća lutka u matrhoški, prikladno, je ruska. Svih 17 američkih obaveštajnih agencija slažu se da se Kremlj umešao u američke predsedničke izbore - jedina rasprava je u kojoj meri je Trampova kampanja bila u dosluhu. Sada se čini da se Rusija poistovetila s referendumom o Bregzitu iz potpuno istih razloga: da podeli Zapad razbijanjem NATO i EU - i isključi efikasne i uticajne SAD i UK iz kontinentalnih evropskih poslova što je više moguće. Sada znamo da su hiljade ruskih botova bili aktivni u guranju poruke o Bregzitu na društvenim mrežama, kao i radnici u petersburškoj ‘fabrici trolova’. Sada je veliko pitanje u kojoj je meri ruski novac ušao u kampanje za odlazak i zapravo finansira Hladni rat. Koliko duboko strano mešanje neprijateljske sile potkopava naš demokratski sistem? Kad aktivisti odlaska pokušavaju otpisati strano mešanje kao trik onih koji su za ostanak, upadaju u zamku koju su postavili Rusi, a to je da nas usmeri jedne protiv drugih. U svemu tome, trebalo bi da se setimo da smo svi britanski državljani, čak i ako smo glasali na različitim stranama u junu 2016, svi cenimo svoju demokratiju i bojimo se strane korupcije našeg načina života i zemlje. To znači da čvrsto stojimo protiv stranih sila koje žele da naše institucije budu potkopane. To me dovodi do najdublje lutke: neliberalizma.”¹⁶⁹

Izvršni direktor britanskog Nacionalnog centra za sajber sigurnost Kiran Martin izjavio je da je Rusija “težila da podrije međunarodni sistem”, povodom sajber napada na britanski energetska sistem na dan referenduma, nakon optužbe same prve ministarke Tereze Mej, da je Rusija “pokrenula održivu kampanju sajber špijunaže i ometanja”.¹⁷⁰

¹⁶⁹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/nov/28/brexit-layers-allegations-opaque-funding-brexiters>

¹⁷⁰ “National Cyber Security Centre”; <https://www.bbc.com/news/technology-41997262>

Bilo je i pretpostavki da su same britanske služne pokrenule aferu "Russiagate", ruskog upliva u američke predsjedničke izbore 2016. "Trampov dosije "koji je "BuzzFeed" objavio 11. januara 2017. "ima snažnu britansku vezu". Dosije je pripremio Kristofer Stil, bivši šef ruskog ureda MI6. Ruski novinar Aleksej Kovalev prmetio je da ruski trolovi, i da ih je bilo, nisu mogli uticati na konačnu odluku, da je veći uticaj od njih mogla imati samo jedna stranica Dejli Mejla. "Ko poseje više nesloge, Russia Today, koju gleda 0,05 posto britanske TV publike ili Najdžel Faraž?"¹⁷¹

Britanski novinar i politički komentator Pol Mejson tvrdio da je da su na vrhu liste pretnji za Britaniju terorizam Islamske države i "hibridni rat koji je protiv svih zapadnih demokratija vodio Vladimir Putin". Podsetio je, da je i 2015. bilo jasno da "glavnu i stratešku pretnju globalnom poretku predstavljaju jednostrane akcije Moskve". "Britanci su glasali za razbijanje Evropske unije, jedne od svojih vitalnih institucija". Rusija je tako efikasno manipulirala američkim izbornim sistemom da je čovek pod istragom zbog veza sa ruskom obaveštajnom službom sada glavni komandant američke vojske", misleći na generala Majkla Flina. Drugim rečima, "Kremlj je Trampa smestio u Belu kuću".¹⁷²

Protivnici Bregzita, koji su tvrdili da je Rusija presudno uticala na Britaniju da napusti Evropsku uniju, nisu podneli dovoljno dokaza, ali takvi sentimente nesumnjivo oblikovali britansku politiku prema Rusiji.¹⁷³ Obaveštajna služba MI6 je Rusiju prekvalifikovala u pretnju "prvog nivoa", zajedno sa islamskim terorizmom, dok se ranije Rusija smatrala sekundarnim bezbednosnim pitanjem. Aleks Janger, šef MI6, rekao je na NATO konferenciji u novembru 2017. godine da je potreban oštrij odgovor na "rusko mešanje u Evropu".¹⁷⁴ Šef britanskog generalštaba general Nik Karter je 22. januara 2018. opisao je Rusiju kao "najveću državnu pretnju Velikoj Britaniji od Hladnog rata" i upozorio da "neprijateljstva mogu započeti ranije nego što Velika Britanija očekuje".¹⁷⁵

¹⁷¹ Sakwa, R. "Russo-British Relations in the Age of Brexit". *Russie. Nei. Reports* (22, 2018), 29.

¹⁷² <https://www.socialeurope.eu/golden-dawn-verdict-no-sunset-for-the-far-right>

¹⁷³ German, T. "UK-Russia relations and the Brexit debate: advancing integration or mutual mistrust?" *Global Affairs* (2017), 1-9.

¹⁷⁴ <https://www.businessinsider.com/british-security-services-vs-russian-counterintelligence-threat-2017-12>

¹⁷⁵ <https://www.dw.com/en/uk-army-chief-nick-carter-calls-for-cash-to-counter-russia-threats/a-42253039>

Putinova Amerika

Dve nedelje pre ponovnog izbora na četvrti mandat u mar-tu 2018. Vladimir Putin obratio se oduševljenim pristalicama u Moskvi i obećao da će popraviti ekonomiju, obezbediti više radnih mesta, unaprediti infrastrukturu zemlje, i u ratobornom tonu predstavio novu generaciju nuklearnog oružja namenjenog uništavanju oružja Sjedinjenih Država. Video animacija prikazala je novu, unapređenu interkontinentalnu balističku raketu (ICBM) koja je poletela iz Rusije, preletela Južni pol, izbegavajući otkrivanje američke protivrakatne odbrane, stigla do Južne Floride i rasporedila višestruke bojeve glave na cilj koji je sumnjivo ličio na Mar-a -Lago, prostrano imanje i golf klub predsednika Donalda Trampa.

Putin se tu nije zaustavio. Dalje je opisao četiri nova super oružja koja je Rusija razvijala, uključujući krstareću raketu s nuklearnim oružjem i međukontinentalni podmorski dron. Putinova poruka Sjedinjenim Državama tokom njegovog govora bila je izričita, niste nas poslušali kada smo se usprotivili vašem jednostranom povlačenju iz Ugovora o antibalističkim raketama 2002, ili kad smo se usprotivili NATO proširenju, nite nas poštovali, tretirali ste nas kao mlađe partnere, ali Rusija se vratila i odgovoriće na svaku vašu provokaciju. Napokon nas sada morate shvatiti ozbiljno.

Bilo je to obraćanje, u kampanji, domaćoj publici, kako bi se naglasio patriotski ponos pred ekonomskim teškoćama. Nije bilo jasno da li Rusija zaista poseduje neko od ovih novih oružja ili ih razvija. Ipak, ton i sadržaj signalizirali su da se trka u naoružanju vratila.¹⁷⁶

Trampova administracija je nekoliko nedelja pre Putinovog govora, u novoj Nacionalnoj strategiji odbrane imenovala Rusiju i Kinu glavnim pretnjama Sjedinjenim Državama. Tramp je pozvao da Sjedinjene Države pojačaju sopstveno nuklearno odvracanje kako bi se suprotstavile sve većim globalnim pretnjama, i obavezao se da će povećati budžet Pentagona za nuklearno oružje kako bi se suprotstavili rastu nuklearnih potencijala Rusije.¹⁷⁷

Putinov govor bio je prožet već uobičajenom retorikom i prizvukom hladnog rata. Rusija i SAD već su se udaljile od trenutka kad se u Moskvi otvarao šampanjac dan nakon izbora Donalda Trampa.

---

¹⁷⁶ <https://www.bbc.com/news/world-europe-43239331>; <http://en.kremlin.ru/events/president/news/56957>

¹⁷⁷ <https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/1419045/dod-official-national-defense-strategy-will-enhance-deterrence/>

“Sibirski kandidat”, Tramp se ipak nikad nije približio Rusiji, koliko je ona očekivala.¹⁷⁸ Nova okolnost, i za Rusiju i za SAD, bila je da je Rusija od dalekog činioca postala deo američke unutrašnje političke debate. Američko-ruski odnosi nisu bili toliko kontradiktorni od pre dolaska Mihaila Gorbačova na vlast. Rusija je zatrovala američku politiku i počela deliti američko društvo. Od početka prvog Hladnog rata Rusija nije bila tema tolikih kontroverzi i podvajanja.

U toku visoko polarizovane američke predizborne kampanje, politički lideri i vladini službenici postali su predmet hakovanja iz ruskih izvora, koje je uključilo imejl adrese zvaničnika Demokratske stranke i njihovo naknadno objavljivanje na platformi “WikiLeaks”. Ali su činjenice o obimu akcija, njihovoj prodornosti, i veza s ruskom vladom, postale javne tek nakon izbora Donalda Trampa. Prema optužnici koju je 16. februara 2018. podigao Robert Meler, Agencija za istraživanja interneta istraživanja sa sedištem u Sankt Peterburgu, koja je pripadala oligarhu Jevgeniju Prigožinu, već u maju 2014. “započela je operacije za uplitanje u američki politički sistem, uključujući američke predsedničke izbore 2016”. Iskoristili su društvene medije da bi stvorili lažne ličnosti i daljinski organizovali skupove ekstremnih desničarskih i levičarskih grupa, prvo u Teksasu. Ali je uticaj prevazišao je eksploataciju društvenih medija i usmerio se na hakovanje imejl naloga i objavljivanje njihovog sadržaja na platformi Vikiliks. Američke obaveštajne agencije objavile su deklasifikovanu verziju svog izveštaja procenjujući ruske aktivnosti i namere na nedavnim američkim izborima. Njihova procena bila je da je ruski predsednik Vladimir Putin naredio kampanju uticaja na ishod američkih predsedničkih izbora i destabilizaciju političkih i društvenih odnosa. Potkopati poverenje u američki demokratski proces, i diskreditovati protivkandidatkinju Hilari Klinton, kako su Putin i ruska vlada u trampu videli favorita koji će odgovarati njihovim interesima.¹⁷⁹

Od jeseni 2016. Rusija je dominirala američkim vestima intenzitetom i dubinom bez presedana. Takav uticaj nije uspostavila ni tokom ili posle Hladnog rata. Putin je uspeo, da SAD obraćaju više pažnje na Rusiju, a Rusija da postane činilac i unutrašnje, ne samo spoljne politike SAD. Dugoročno, moglo se naslutiti da je Putin osujetio mogućnost da SAD odustane od sankcija ruskim zvaničnicima i oligarsima, i da se odnosi vrata na niži stupanj sukobljavanja. Ruski uticaj je odnose SAD i

¹⁷⁸ Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017); 527-550.

¹⁷⁹ Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election Volume I of II Special Counsel Robert S. Mueller, III Submitted Pursuant to 28 C.F.R. § 600.8(c) Washington, D.C. March 2019. <https://www.justice.gov/storage/report.pdf>

Rusije vratio na stanje koje je, naizgled ili stvarno, dominiralo Hladnim ratom, ili ih postavio u neku novu vrstu "zamrznutog sukoba" ali u globalnim razmerama.

Putin nije skrivao neprijateljstvo prema Hilari Clinton, koju je optuživao za proteste u Moskvi 2011. i posredno za mešanje u ruske izbore 2012, za koje je tvrdio da je bilo posebno agresivno. Clinton je glasno kritikovala rusku unutrašnju i spoljnu politiku, i samog Putina. Komentarišući rusku aneksiju Krima, izjavila je, kako je isto Hitler radio u trestdesetim. Donald Tramp, međutim, tokom predizborne kampanje nikad se nije negativno izrazio o Putinu, za razliku od mnogih drugih svetskih lidera, i američkih saveznika, i protivnika, koje je otvoreno kritikovao. Počeli su da jedan drugom upućuju i živopisne komplimente.

Ranije se ako se Tramp i Putin nikad nisu sreli, mada je Tramp bio dobro poznat u nekim ruskim poslovnim krugovima. Prvi put bio je u Moskvi kao magnat u sektoru nepokretnosti, 1987, kad se Gorbačov nadao da će sovjetsku ekonomiju otvoriti zapadnim investitorima. Nadajući se izgradnji luksuznog hotela, Tramp je obišao Moskvu, opisujući putovanje kao "izvanredno iskustvo". Pogledao je nekoliko lokacija u blizini Crvenog trga, ali nikakav dogovor nije postignut. Kad je Gorbačov ubrzo nakon toga posetio Njujork, Trampa je administracija onemogućila da mu uzvрати prijem. Narednih dvadeset godina Tramp je saradivao sa Arasom Agalarovim, azerbejdžansko-ruskim oligarhom. Iako nije uspeo da otvori hotel, vratio se u Moskvu u novembru 2013. gde je organizovao "Miss Universe", u saradnji sa Agalarovim.¹⁸⁰ To je bilo neposredno pre Zimskih olimpijskih igara 2014. u Sočiju, kad je Putin bio pod sve većim pritiskom zbog represivne unutrašnje politike. Tramp nije uspeo da se s njim sastane, ali se o Putinu povoljno izražavao dok su se američko-ruski odnosi kvarili nakon ukrajinske krize 2014.

Stavovi u odnosu prema Rusiji Hilari Clinton i Donalda Trampa bili su, u predsedničkoj kampanji 2016, zapanjujuće različiti.¹⁸¹ Obamina administracija počela je da zaoštrava politiku prema Rusiji kako je kampanja odmicala. Iz same administracije izašla je optužba, da je Putin korumpiran. Pentagon je, prvi put nakon Hladnog rata, imenovao Rusiju kao prvorazrednu pretnju nacionalnoj bezbednosti. Tramp je osudio i Hilari Clinton i Obaminu administraciju zbog njihovog stava prema Rusiji, tvrdeći da bi bio mnogo bolji pregovarač s Putinom, i pozvao da se, kako bi

¹⁸⁰ <https://www.theguardian.com/us-news/2017/sep/18/trump-in-moscow-what-happened-at-miss-universe-in-2013>

¹⁸¹ Tramp, republikanci i populizam: Judis, J. B. *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics* (Columbia Global Reports, 2016), 93-121; Snyder, T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe* (Tim Duggan Books, 2018), 371-472.

se “napravio dobar posao za zemlju”, uspostave dobri odnosi, “za razliku od sve gluposti koja se dogodila”. Ponovio je da je Putin “snažan lider”. I u svome prvom velikom spoljnopoličkom govoru u aprilu 2016, saopštio je, “zdrav razum nalaže da se ovaj ciklus, ovaj užasni ciklus neprijateljstva mora završiti, a u idealnom slučaju uskoro će se završiti. Dobro za obe države.” Njegov menadžer kampanje Pol Manafort, koji je imao bliske veze s već bivšim ukrajinskim predsednikom Viktorom Janukovičem, uspeo je da s platforme Republikanske stranke ukloni reference za pomoć Ukrajini u njenom sukobu sa Rusijom. Kako su se približavali izbori u novembru 2016, Trampova poruka je bila jasna da namerava da unapredi veze s Rusijom i zaključi “dogovor” s predsednikom Putinom.

U Trampovoj kampanji učestvovali su porodica i aktivisti. Ruskim zvaničnicima slali su poruke kako će se razvijati veze SAD i Rusije nakon izbora, a zauzvrat dobijali podatke o Hilari Klinton. Ispostavilo se da su i jedna i druga strana preterano obećavale. Incident koji je dominirao u kasnijim istragama o Trampovim vezama s Rusijom dogodio se u junu 2016, na sastanku u Trampovoj kuli u Njujorku, gde su bili prisutni Donald Tramp Mlađi, Trampov zet Džared Kušner, rukovodilac Trampove predsedničke kampanje Pol Manafort, i nekoliko Rusa, od kojih je najistaknutija bila advokatica Natalija Veselnickaja, bivša tužiteljka, čiji je jedan od klijenata potpao pod Magnicki akt i bio mu je zabranjen ulazak u SAD. Ona se očigledno zalagala za njegovo skidanje s liste, ukoliko bi Tramp bio izabran, mada o tome odlučuje Kongres, a ne Bela kuća, ta koja određuje ova pitanja. Magnicki zakon usvojio je 2012. američki kongres s namerom da se kazne ruski zvaničnici odgovorni za smrt ruskog advokata Sergeja Magnickog u moskovskom zatvoru 2009. Od 2016. zakon se primenjivao na globalnom nivou, sa ovlašćenjem američkoj administraciji da sankcioniše one koje smatra prekršiocima ljudskih prava, zamrzne njihovu imovinu i zabrani im ulazak u SAD. Tramp Mlađi je kasnije izjavio da razgovarali o usvajanju, jer je Rusija uvela recipročan zakon koji je zabranio Amerikancima da usvajaju rusku decu. Pretpostavljalo se da je ruska strana zauzvrat nudila podatke o donatorima Hilari Klinton, ali ne i o njoj samoj. Trampova kampanja je pre svega pripremala teren za unapređenje američko-ruskih odnosa, a možda i za nove pokušaja širenja Trampove poslovne imperije u Rusiji. Tokom predizborne kampanje Trampova organizacija još uvek je pregovarala o mogućem poslu s nekretninama u Rusiji. Trampov lični advokat, Majkl Koen, o tome je dao priznanje istražiteljima.¹⁸²

¹⁸² <https://www.businessinsider.com/trump-lawyer-michael-cohen-emails-russia-peskov-mueller-2017-8>

Centralno mesto u nastojanju da se poprave veze s Rusijom bile su aktivnosti general-potpukovnika Majkla Flina, prvog Trampovog savetnika za nacionalnu bezbednost. Bivši šef Obaveštajne agencije za odbranu,¹⁸³ imao je neobično iskustvo nakon službene posete sedištu GRU, ruske tajne vojnoobaveštajne organizacije, 2013. Flin je bio razočaran politikom Obamine administracije u kojoj je služio, jer je smatrao da je potcenila džihadističku pretnju, i da su SAD i Rusija prirodni saveznici u borbi protiv islamskog terorizma i da bi to trebalo da nadvlada sve uzajamne razlike. Zbog haotičnog stila upravljanja, a zvaničnici Pentagona su ga smatrali neposlušnim, sredinom 2014. njegov dvogodišnji mandat u DIA nije produžen. U Rusiji je ponovo bio u decembru 2015. da bi se pridružio proslavi desete godišnjice "Russia Today", ruske globalne propagandne televizijske mreže. Na svečanoj večeri dobio je počasno mesto pored Putina. Preneo je, da Putin ne "poštuje rukovodstvo Sjedinjenih Država". Tramp je nakon pobede na izborima postavio Flina za savetnika za nacionalnu bezbednost. Flin je stupio u kontakt s ruskim ambasadorom Sergejem Kislijakom, 2008-2017, bivšim fizičarem i stručnjakom za kontrolu naoružanja. Sastali su se u Trampovoj kuli s Džaredom Kušnerom, koji je želeo da otvori poverljiv kanal saradnje prema Rusiji. Flin je verovao da ima ovlašćenja da vodi spoljnu politiku. Predsednik Obama je 29. decembra 2016. u znak odmazde za rusko mešanje u izbore proterao trideset i pet osumnjičenih ruskih obaveštajnih operativaca, uveo sankcije protiv dve vodeće ruske obaveštajne agencije i zatvorio dva rekreativna diplomatska objekta koji su, tako da je vlada mislila, korišćene i u obaveštajne svrhe. Putin je sutradan najavio je da Rusija neće uzvratiti recipročnom merom, nego će sačekati kako bi američka politika prema Rusiji evoluirala. Štaviše je pozvao decu osoblja američke ambasade u Moskvi na novogodišnju zabavu u Kremlju. Tramp je tvitovao da je Putinova odluka "sjajan potez", dodajući da je "oduvek znao da je veoma pametan".

Kasnije se ispostavilo da je Flin ambasadora Kislijaka navodno uveravao da će, ukoliko Rusija ne uzvрати, nova administracija ukinuti sankcije čim Tramp preuzme dužnost. Flin je negirao da je sa Kislijakom razgovarao o sankcijama, kad se ispostavilo da je lagao, Tramp je bio primoran da ga otpusti. U decembru 2017. Flin se izjasnio krivim da je lagao u istrazi koju je vodio FBI i priznao da je s Kislijakom razgovarao o sankcijama.

Ruska kampanja sajber napada i obmana po društvenim mrežama počela je još, ali je prešla u fokus američke javnosti tek tokom predsedničke kampanje 2016. Hakovani su rezultati ispitivanja javnog mnjenja i

¹⁸³ "Defense Intelligence Agency" (DIA).

dokumenti donatora Demokratskog nacionalnog komiteta.¹⁸⁴ Utvrđeno je, da je iza krađe podataka stajala ruska firma ovezana s GRU.¹⁸⁵ Wikileaks je zatim u julu, dan pre početka Demokratske nacionalne konvencije, objavio 20.000 imejl poruka zvaničnika Demokrata, u kojima je bilo i uvreda Bernija Sandersa, stranačkog rivala Hilari Klinton.¹⁸⁶ Izvlačenje podataka trebalo je da izaziva tenzije u redovima demokrata, i diskredituje nominaciju Hilari Klinton. Osnivač Wikileaksa, Žulijan Asanž, koji se sklonio u ekvadorsku ambasadu u Londonu da bi izbegao hapšenje zbog optužbi za silovanje u Švedskoj, vodio je ličnu kampanju protiv Hilari, ali se ispostavilo da je ukradene imejllove dobijao od ruske agencije. Ruski državni mediji RT i Sputnjik uključili su se u difamaciju Hilari Klinton, optužujući je za korupciju, i dovodili u pitanje njeno mentalno i fizičko zdravlje. Posredstvom društvenih mreža ruska agentira je plasirala obmane i dezinformacije milionima Amerikanaca. Uključeni su hiljade botova (automatizovani internet nalozi) i trolova za širenje lažnih vesti. Prema svedočenju iz kompanije Tvider iz oktobra 2017, više od 30.000 naloga povezanih s Rusijom generisalo je 1,4 miliona tvi-tova tokom poslednjih meseci kampanje. Vlasnik Agencije za istraživanje interneta koja je koordinisala kampanje na društvenim mrežama, Jevgenij Prigožin, takođe je vlasnik kompanije Vagner, plaćenika koji su se borili u Siriji i Ukrajini. Aktivisti koji su radili za Agenciju za istraživanje interneta prethodno su putovali po SAD kako bi prikupili informacije o američkim političkim i društvenim pokretima, a zatim iz Rusije podsticali političke sukobe.¹⁸⁷

Američki Sekretarijat za unutrašnju bezbednost¹⁸⁸ izvestio je da je Rusija ciljala kampanje u najmanje dvadeset jednoj državi, uključujući ključne velike države kao Florida, Ohajo i Pensilvanija. Nisu uspeali samo pokušaji manipulacija i sabotaža biračkih podataka, izuzev Arizone i Illinoisa, koji su izvestili da su njihovi sistemi glasanja ugroženi.¹⁸⁹

I tokom prvog Hladnog rata SAD i SSSR uticali su na unutrašnje sisteme jedni drugih. Sovjeti su takođe finansirali i promovisali antia-

¹⁸⁴ "Democratic National Committee" (DNC), rukovodeće telo Demokratske partije.

¹⁸⁵ <https://www.washingtonpost.com/>

¹⁸⁶ <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-37639370>; <https://www.politico.com/live-blog-updates/2016/10/john-podesta-hillary-clinton-emails-wikileaks-000011>

¹⁸⁷ <https://www.politico.com/story/2017/11/01/google-facebook-twitter-russia-meddling-244412>; <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-qanon-cyber-idUSKBN271181>

¹⁸⁸ "United States Secretary of Homeland Security".

¹⁸⁹ Report of the Select Committee on Intelligence United State Senate on Russian Active Measures Campaigns and Interference in the 2016 U.S. Election: https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/Report_Volume1.pdf

meričke mirovne pokrete u Evropi. Ali se obim koordinisane kampanje koja je uticala na tok i ishod predsedničkih izbora kvalitativno se razlikovao od prethodnih akcija. SAD su bile potpuno nespremne.

Rusija je povelala hibridni rat protiv SAD kako bi u američkom društvu probudila sumnje u demokratski sistem i procedure, i produbila podelu jačanjem ekstremne desnice i levice. Namera je bila, relativizovati uverenja, vrednosti i činjenice. Pokazati da Sjedinjene Države nisu ništa bolje od Rusije.

Bilo je mišljenja da je Putinov Wikileaks bio odgovor na "Panama papers". U aprilu 2016. multinacionalna grupa novinara uključenih u projekat izveštavanja o organizovanom kriminalu i korupciji objavila je shemu međunarodne mreže pranja novca, kako vlade i oligarsi širom sveta koriste ošor panamske kompanije radi skrivanja nezakonitih profita, i izbegavanje poreza i sankcija. Ruski novinari identifikovali su račune vredne milijarde dolara u vlasništvu Sergeja Roldugina, Putinovog prijatelja iz detinjstva, i pretpostavljalo se da je tamo pohranjen Putinov novac. Roldugin je demantovao tvrdnjom da su dve milijarde dolara na računima donacije za kupovinu muzičkih instrumenata za mlade Ruse. Ali je Putin bio besan. Smatra se da je tada doneta odluka da se hakovani mejlovi Demokrata proslede na Wikileaks. CIA je u avgustu predala predsedniku Obami paket informacija koje su iscurile iz ruske vlade, s dodatnim dokazima u Putinovu neposrednu umešanost u sajber kampanju za diskreditovanje i ometanje američkih predsedničkih izbora. Trebalo je da se do januara 2017. objavi deklasifikovani izveštaj o ruskom uticaju.

Zvaničnici Obamine administracije bili su iznenađeni i nepripremljeni, i tek do jeseni su uspeli da povežu celu složenu strukturu ruskog mešanja. Zvanično je 7. oktobra 2016. optužila rusku vladu za krađu i objavljivanje sadržaja mailova Demokrata, američkih institucija i istaknutih ličnosti. Pitanje odgovora ostavljeno je otvoreno. Izveštaj je štaviše ostavljen u senci skandala koji je izbio objavljivanjem snimka Donalda Trampa na kojem se moglo čuti kako omalovažava žene i objavljivanjem, na Wikileaksu, hiljada imejlava koji pripadaju Džonu Podesta, koji je vodio kampanju Hilari Klinton.¹⁹⁰

Na jesenjem sastanku G-20 u Kini, Obama je lično poručio Putinu da "prekine".¹⁹¹

¹⁹⁰ <https://panamapapers.sueddeutsche.de/articles/57161f07a1bb8d3c3495bc36/>; <https://www.theguardian.com/news/2016/apr/03/panama-papers-money-hidden-off-shore>;

¹⁹¹ <https://time.com/4479763/g20-7-things-obama-china-staircase-plane/>; <https://edition.cnn.com/2016/09/05/politics/barack-obama-g20-summit-asia/index.html>

Donald Tramp izabran je za novog američkog predsednika. Na izborima 8. novembra 2016. dobio je skoro tri miliona glasova od Hilari Klinton, ali je imao većinu u Izbornom kolegijumu.

Uspehu ruskog hibridnog rata protiv SAD doprineo je sam odlazeći predsednik Barak Obama. Kasnio je za događajima, a njegov konačni akt, odluka o sankcijama, 29. decembra 2016, obesmišljen ishodom izbora.¹⁹² Deo američke javnosti već je bio uveren da je Tramp pobedio zahvaljujući ruskom mešanju, a Tramp privremeno i nevoljno priznavao da je tu ipak bilo nekog uticaja, kako ne bi umanjio legitimitet sopstvene pobede.¹⁹³

Ruski hibridni rat se nakon stupanja Donalda Trampa na dužnost 20. januara 2017. preneo na američko društvo. U oktobru 2016. *Mother Jones* je objavio da je FBI istraživao tvrdnje iznete u nizu izveštaja koje je napisao bivši zvaničnik MI6. Kristofera Stila angažovala je jedna američka firma da ispita veze Donalda Trampa sa Rusijom. Zaključio je da je ruski režim pomagao Trampu najmanje pet godina unazad. Cilj, koji je odobrio Putin, bio je podsticanje podela i podela u zapadnom savezu. Tvrdilo se da su Tramp i njegovi saradnici redovno dobijali poverljive podatke, uključujući one koji su se odnosili na političke rivale. Tvrdilo se da je ruska obaveštajna služba "kompromitovala" Trampa tokom njegovih poseta Moskvi i da bi mogla da ga "uceni".¹⁹⁴

Stil je bio u Rusiji ranih devedesetih kad je postavljen za obaveštajnog službenika, i tada je uspostavio mrežu kontakata kojima je poverio istraživanje. Prvobitno ispitivanje Trampovih veza s Rusijom radeno je za republikance koji su nameravali da poraze Trampa u toku "primaries". Međutim, kad je Tramp postao republikanski kandidat, projekat su preuzele Demokrate i istraživanje je nastavljeno. Stil je uradio šesnaest izveštaja o vezama Trampa i Rusije, koji su zajednički postali poznati kao "Steele Dossier".

"BuzzFeed" objavio je dosije koji je postao predmet javne polemike. Veliki deo je bilo teško proveriti, ali je bilo relativno pouzdanih tvrdnji bivših obaveštajaca da tamo ima pouzdanih činjenica. Stil je izjavio

¹⁹² <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/12/29/statement-president-actions-response-russian-malicious-cyber-activity>

¹⁹³ (U)Report of the Report. 116-XX Select Committee on Intelligence United States Senate on Russian Active Measures, Campaigns and Interference in the 2016 U.S. Election. Volume 2: Russia's Use of Social Media with Additional Views: https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/Report_Volume2.pdf

<https://time.com/5565991/russia-influence-2016-election/>

¹⁹⁴ <https://www.motherjones.com/politics/2016/06/trump-files-donald-almost-built-gigantic-christopher-columbus-statue/>; <https://www.motherjones.com/politics/2018/01/republican-senators-target-christopher-steele-and-the-reason-is-obvious/>

kako veruje da je 70 do 90 procenata materijala verodostojno. U dosijeu se navodi kako su Rusi TRampu i njegovim sardnicima nekoliko godina slali podatke o Hilari Klinton koji su je mogli kompromitovati, i potvrđene su vesti o sastancima Trampovih saradnika s ruskim zvaničnicima i oligarsima.¹⁹⁵

Američke službe su pokrenule dve istrage, jednu o ruskom mešanju u izbore, i drugu o mogućem dosluhu Trampove kampanje s ruskom vladom. Istraga specijalnog saveta bila je istraga ruskog mešanja u izbore u Sjedinjenim Državama 2016. Istragu, "Special Counsel Investigation", 2017-2019, vodio je specijalni tužilac Robert Meler. U izveštaju je zaključio da je utvrđeno rusko mešanje, ali da nije bilo dovoljno dokaza za podizanje optužbe za zaveru protiv Trampa ili njegovih saradnika. Izveštaj nije doneo ni zaključak o mogućoj Trampovoj opstrukciji pravde. Istraga je rezultirala optužbama protiv 34 pojedinca i 3 kompanije.¹⁹⁶

Putin je uporno negirao uplitanje u američke izbore: "Da li neko ozbiljno zamišlja da Rusija može nekako uticati na izbor američkog naroda? Amerika ipak nije neka banana republika, ali je velika sila. Ispravite me ako grešim." Ali se slavilo u moskovskim barovima, a državni mediji hvalili Trampa. Putin je pozvao da mu čestita izrazivši nadu da bi trebalo da sarađuju u "najširem mogućem krugu pitanja".

Prvi zvanični sastanak Trampa i ruske vlade odigrao se u maju 2017, kad je u Ovalnom kabinetu primio ministra spoljnih poslova Ser-

---

¹⁹⁵ <https://www.buzzfeednews.com/article/kenbensinger/these-reports-allege-trump-has-deep-ties-to-russia>

¹⁹⁶ Na osnovu optužnice donete su presude protiv sledećih ličnosti: protiv trinaest ruskih državljana i tri ruska entiteta, uključujući "Agenciju za istraživanje interneta", zbog kampanja na društvenim mrežama, i dvanaest članova ruske grupe za sajber špijunažu, poznate kao Fancy Bear. Protiv Marije Butine, koja je tvrdila da je ruska aktivistkinja za oružje, koja je zatvorena zbog špijunaže pošto se izjasnila o krivici. Osuđen je Majkl Koen, Trampov lični advokat, koji je priznao je krivicu za plaćanje "usluga" Stormi Daniels i Karen McDougal čime je prekršio zakone o finansiranju kampanje, a osuđen je i zbog nekoliko nepovezanih tačaka bankarskih i poreskih prevara.

General-potpukovnik Majkl Flin, proglašen je krivim za davanje lažnih izjava FBI istražiteljima o razgovorima s ruskim ambasadorom. Konstantin Kilimnik, Manafortov poslovni partner u Ukrajini, optužen je za neovlašćeno svedočenje po nalogu Manaforta, i da radi za ruske obaveštajne službe. Pol Manafort, šef Trampove kampanje, proglašen je krivim po osam krivičnih dela za utaju poreza i bankarske prevare, u skladu sa svojim ranijim aktivnostima lobiranja za bivšeg ukrajinskog predsednika Viktora Janukoviča. Kasnije se izjasnio krivim za zaveru radi prevare i ometanje pravde, i osuđen je na sedam godina zatvora. Džordž Papadopoulos, savetnik Trampove kampanje, osuđen je zbog davanja lažnih izjava za FBI. Rodžer Stoun, dugogodišnji Trampov savetnik, osuđen je po sedam optužbi da je lagao Kongres i neovlašćeno svedočio. Izjavio je nije kriv, ali ga je porota proglasila krivim po svih sedam tačaka.

geja Lavrova. Prethodno je otpustio šefa FBI Džejmsa Komija, koji je vodio istragu o ruskom mešanju. Istragu je preuzeo Meler. Tramp i Putin sreli su se u julu 2017. na sastanku G-20 u Hamburgu. Izgledali su opušteno, i osmehivali se, a potom razmenili reči hvale, jedan za drugog. Kasnije te večeri, obavili su jednosatni razgovor kojem je prisustvovao samo ruski prevodilac. Naredni sastanak odigrao se na marginama samita u Vijetnamu, kad su ponovili odlučnost da poraze ISIL i nastave da rade na uspostavljanju mira u Siriji.¹⁹⁷

Kako bi se zaštitio, Tramp je imenovao nov tim za nacionalnu bezbednost: državni sekretar Rek Tillerson, sekretar odbrane Džejms Matis i MekMaster savetnik za nacionalnu bezbednost. Oni su imali veze s ruskim službama, i oprezno su tražili načine za unapređenje odnosa. Bela kuća je povelala jednu politiku, izvršna vlast, "duboka država" drugu, a Kongres ušao u sukob s Trampom i Rusijom.

Rusija se nadala da će predsednik Tramp učiniti da SAD više uvažavaju Rusiju, i budu popustljivije na svim tačkama ruskih strateških interesa. Resetovanje bi uključilo saradnju u domenima sajber-bezbednosti, Avganistana, iranskog nuklearnog sporazuma, situacije u Ukrajini i denuklearizacije Korejskog poluostrva. Putin je verovao da će Tramp i njegovi savetnici odgovarati na njegove predloge. Ali su se u prostor njihovih odnosa uključili delovi američke administracije, Kongres i javnost. Pred domaćim pritiscima Tramp je primoran da rusku politiku vodi opreznije učinivši je manje koherentnom.

Državni sekretar Rek Tillerson, bivši izvršni direktor EkkonMobila imao je dobre veze u Rusiji, a od Putina 2013. dobio Orden prijateljstva. Blisko je saradivao sa Igorom Sečinom, izvršnim direktorom Rosnjefta, verovatno drugim najmoćnijim čovekom u Rusiji. Rosneft i EkkonMobil potpisali su višemilionski sporazum o zajedničkom istraživanju Arktika, ali je ugovor suspendovan paketom sankcija zbog ruske aneksije Krima. Prilikom prve zvanične posete Rusiji i sastanaka s Putinom i Lavrovim u aprilu 2017. izjavio je da postoji "nizak nivo poverenja". Potom je izradio plan za odnose sa Rusijom u tri tačke: odbijanje hibridnih napada na SAD, angažovati Rusiju u pitanjima koja su od strateškog interesa za Sjedinjene Države, uspostaviti dugoročnu "stratešku stabilnost". Nova politika prema Rusiji zapravo je bila slična planu Baraka Obame nakon Ukrajine. Trampova administracija uspostavila je kanale komunikacije koji su ranije bili suspendovani, dva generalštaba, šefova obaveštajnih službi i šefova diplomatije, Tilerzona i Lavrova.

¹⁹⁷ <https://time.com/5325144/donald-trump-vladimir-putin-summit-meeting-vietnam-hamburg/>

Američki Kongres vremenom je zaoštravao odnos prema Rusiji. Kako bi sprečio trampa da ukine sankcije, Senat je ubedljivom većinom izglasao doneo Zakon o suprotstavljanju američkim sankcijama. Akt, između ostalih odredbi, nameće sankcije za energetske transakcije. Ali je najvažnija bila klauzula koja zahteva od američke administracije da Kongresu dostavlja spiskove ruskih oligarha i političkih ličnosti bliskih Putinu, ako bi bili lično sankcionisani. Tramp je nevoljno potpisao zakon za koji je izjavio da sadrži “očigledno neustavne odredbe”. Kad je administracija Kongresu dostavila spisak ruskih oligarha, bila je to već poznata Forbsova lista 96 ruskih milijardera, i još 114 ruskih vladinih zvaničnika. Ministarstvo finansija je 15. marta 2018. sankcionisalo je grupu pojedinaca i organizacija zbog “destabilizacije aktivnosti, od mešanja u američke izbore 2016. do izvođenja destruktivnih sajber napada”. Sankcije su uključivale pojedince navedene u Melerovoj optužnici, ali su se proširile i na aktere koji su “takođe ciljali američke vladine entitete i više američkih sektora kritične infrastrukture, uključujući energetski, nuklearni, komercijalni objekti, vodu, vazduhoplovstvo i kritične proizvodne sektore”.¹⁹⁸

Rusija je odgovorila zaplenom dve američke vladine nekretnine i naredivši Sjedinjenim Državama da smanje broj zaposlenih u ambasadi u Moskvi za 755 ljudi. Većina su bili ruski državljani koji su radili na izdavanju viza. Tramp je zahvalio Putinu, da mu je smanjio platni spisak. I ne samo da je ambasada počeka da manje efikasno funkcionise, pogode ni su i ruski državljani koji su čekali na američke vize i morali su putovati do američkog konzulata u Vladivostoku, oko devet hiljada kilometara, ili u neke druge zemlje. Naredna odluka bilo je zatvaranje ruskog konzulata u San Fransisku. Smeštena u blizini Silicijumske doline, i univerziteta Stenford i Berkli, kompanija koje rade za sektor odbrane i energetiku, već dugo se sumnjalo da je konzulat jedan od centara špijunaže. U četrdeset i osam sati između objave i stvarnog zatvaranja, iz dimnjaka konzulata izlazili su oblaci crnog dima, i nagađalo se da službenici spaljuju dokumenta. Zatvoren je i ruski konzulat u Sijetlu. Rusija je uzvratila zatvaranjem američkog konzulata u Sankt Petersburgu.

I dok je Tramp neprestano hvalio Trampa i Rusiju, njegova administracija je Rusiji nametala nove sankcije. Kontrast između Trampa i ostatka izvršne vlasti postajao je sve oštriji, a naročito je bio očigledan kako je Putin ušao u svoj četvrti predsednički mandat. Kad je Britanija optužila Rusiju za pokušaj ubistva Sergeja Skripala i njegove ćerke, Tileron je Rusiju nazvao “neodgovornom silom nestabilnosti u svetu” i izrazio solidarnost s britanskom vladom. Tileron je otpušten dok je bio

¹⁹⁸ <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0338>

u poseti Africi, u čemu je Tramp obavestio javnost tvitom. Sutradan je Tramp pozvao Putina da mu čestita na novom izboru, usprotivivši se izričitom savetu Saveta za nacionalnu bezbednost. "Verovatno ćemo se sastati u ne tako dalekoj budućnosti kako bismo razgovarali o trci u naoružanju koja izmiče kontroli." Kremlj se složio: "U celini, razgovor je bio konstruktivan i poslovan, sa fokusom na prevazilaženju nagomilanih problema u rusko-američkim odnosima."

U aprilu 2018. usledila je sledeća runda sankcija protiv sedam oligarha povezanih s Putinom i njihovih kompanija. Sankcije su odnosile i na sedamnaest visokih državnih zvaničnika i državnoj ruskoj kompaniji za trgovinu oružjem Rosoboronekport, koja je izvozila u Siriju. Jedan oligarh bio je posebno zapažen, Oleg Deripaska, aluminijumski magnat koji je u prošlosti radio sa Polom Manafortom. Deripaskina firma Rusal zapala je u finansijske teškoće, koje su toliko uticale na globalnu industriju aluminijuma. Svima je zabranjeno izdavanje viza, a imovina u SAD zamrznuta. U junu 2018. novim sankcijama je obuhvaćeno pet ruskih kompanija i tri pojedinca koji su optuženi da neposredno saraduju s FSB. Meler je 13. jula 2018, tri dana pre nego sastanka Trampa i Putina u Helsinkiju, podigao optužnice protiv dvanaest agenata GRU angažovanih u sajber operacijama koje su ometale predsedničke izbore. Zamenik državnog tužioca prethodno je razgovarao s Trampom koji je pristao da optužnice budu objavljene pre njegovog sastanka s Putinom. A zatim je u Helsinkiju podvukao, da je "predsednik Putin danas bio izuzetno jak i moćan u svome poricanju."¹⁹⁹

U neobičnom prostoru između pritisaka javnosti, dela administracije i Kongresa, i, na drugoj strani, svoga neobičnog samopouzdanja, Tramp je bio sve samostalniji u međunarodnim odnosima u kojima je postajao sve više ličan. Nakon sastanka sa severnokorejskim diktatorom Kim Jong Unom u Singapuru najednom je otpustio Tilerona i Mek-Mastera, smatrajući ih nedovoljno lojalnim, i imenovao direktora CIA Majka Pompea za državnog sekretara, a Džona Boltona za savetnika za nacionalnu bezbednost. Znalo se da imaju čvrst stav prema Rusiji, ali su bili bliski Trampu i spremni da sprovode njegovu politiku. (Bolton je 2017. opisao rusko mešanje u američke izbore kao "čin rata", a u julu 2018. opisao Melerovu istragu kao "lov na veštice".)

Kad već nije smeo da dalje hvali Putina, Tramp je iskoristio NATO samit u Briselu gde je omalovažavao saveznike i zapretio povlačenjem SAD iz saveza. U Velikoj Britaniji je kritikovao premijerku Terezu Mej

¹⁹⁹ <https://newsbeezer.com/serbiaeng/new-us-sanctions-against-russian-officials-and-oligarchs/>; <https://www.nytimes.com/2018/07/13/us/politics/mueller-indictment-russian-intelligence-hacking.html>

podržao njenog rivala Borisa Džonsona. Podržavajući ideju apsolutnog suvereniteta i odbacivši zapadni liberalni međunarodni poredak u korist populističkog nacionalizma, Tramp je, posredno, ponovio Putinov pogled na svet.

Na Samitu u Helsinkiju Tramp i Putin su održali devedesetominutni sastanak sami u prisustvu prevodilaca. Ruska strana je naknadno obavestila javnost o sporazumima koje su navodno postigli, ali američka strana nije iznela nikakve pojedinosti. Bolton je tvrdio da sastanak nije imao dnevni red i da je bio samo "razmena mišljenja". Rusija je, suprotno tome, tvrdila da je dogovoreno uspostavljanje saveta stručnjaka za promociju linija komunikacije između Rusije i SAD, da će biti otvoren američko-ruski poslovni forum za promociju trgovine, i uspostavljanje radne grupe za borbu protiv terorizma i za sajber bezbednost.

Na konferenciji za štampu u Helsinkiju, Putin je izgledao zadovoljno, on i Tramp imali su "dobar razgovor" o razoružanju, strateškoj stabilnosti, kontraterorizmu, Siriji, Ukrajini, Iranu i Severnoj Koreji. Putina su pitali da li je želeo da Tramp pobedi na izborima, odgovorio je, "da, želeo sam da pobedi." Tramp je Putina nazvao "dobrim konkurentom" i izneo sumnje u istrage sopstvene obaveštajne zajednice u vezi s ruskim mešanjem u predsedničke izbore.

Bivši šef CIA Džon Brenan optužio je Trampa za izdaju. U danima nakon samita ruska strana je prenela da se u Helsinkiju razgovaralo i o održavanju referenduma u Donbasu radi odlučivanja o budućnosti toga dela Ukrajine, i dolasku Melera u Rusiju radi razgovora s dvanaest optuženih agenata GRU, dok bi ruska policija ispitivala američke zvaničnike u vezi sa spisakom Magnickog zakona. Obe ideje su ubrzo zatim odbačene, ali je Bela kuća vidno oklevala da se izjasni o takvoj reviziji sankcija.²⁰⁰

Helsinki je bio još jedna Putinova pobeda. Nakon 18 godina na vlasti uspeo je da od SAD dobije poštovanje i jednakost. Američki predsednik hvalio ga je dok je javno kritikovao američke zvaničnike. Nekoliko dana nakon povratka iz Helsinkija, Tramp je pozvao Putina da poseti Vašington. Američko javno mnjenje dodatno je polarizovano u odnosu na Putinovu Rusiju.

Najvažnije bilateralno pitanje u odnosima SAD i Rusije bilo je stanje njihovih nuklearnih arsenala. Pre bezmalo pola veka Ričard Nikson i Leonid Brežnjev potpisali Strateški Ugovor o ograničenju naoru-

²⁰⁰ <https://www.axios.com/trump-responds-john-brennan-news-treason-d7909e82-5de8-48dc-9a9a-06e986c9895c.html>; <https://www.nbcnews.com/politics/justice-department/trump-administration-s-probe-russia-investigation-may-be-nearing-conclusion-n1235904>

žanja (SALT) 1972. godine. Ugovor o "srednjim nuklearnim snagama" (INF) potpisan je 1987, novi START 2011. Novi START predvideo je smanjivanje zaliha strateškog nuklearnog oružja. U februaru 2018, obe strane saopštile su da su se pridržavale odredbi. Međutim, SAD i Rusija dalje drže oko četiri hiljade nuklearnih bojevih glava, više nego deset puta od bilo koje druge države. I SAD i Rusija nastavljaju da rade na modernizaciji nuklearnih potencijala i novih, moćnijih sistema naoružanja. Putin je obećao, i najavio, u četvrtoj predizbornoj kampanji, da će Rusija nastaviti da se naoružava, i u pretećem tonu. Sporovi su postali naročito ozbiljni oko budućnosti Ugovora o INF koji je obe strane obavezao da eliminišu čitavu klasu oružja srednjeg dometa. SAD su tvrdile da je Rusija prekršila taj ugovor, Rusija odgovorila s protivoptužbom da su SAD, naprotiv, postavile postrojenja krstarećih raketa srednjeg dometa u Rumuniji i Poljskoj. U oktobru 2018. savetnik za nacionalnu bezbednost Džon Bolton sastao se s Putinom u Moskvi i preneo mu da SAD nameravaju da se povuku iz INF ugovora. To je izazvalo kritike i u Rusiji i u SAD.

Putin je uspeo da utiče na izbor predsedničkog kandidata koji je odgovarao njegovim interesima, da učini Rusiju jednakom i poštovanom u odnosima sa SAD prvi put nakon Hladnog rata i raspada Sovjetskog Saveza, i da u globalnim odnosima stvori protivtežu američkoj moći jačanjem veza s Kinom i slabljenjem Evropske unije. Samim dolaskom Trampa na vlast u SAD ozbiljno su poremećeni odnosi u Evropskoj uniji, i ona je učinjena dodatno neefikasnom pred pritiscima Rusije. Rusija se vratila na Bliski istok kao ključna posrednica i učesnica u sukobima. Putin je uspostavio partnerski odnos i sa Sirijom i sa Izraelom. Izrael je prvi put od nastanka, podeljen na sfere američkog i ruskog uticaja. Rusija je, s Kinom i Severnom Korejom, nastavila seriju sajber napada na SAD, dok održava sistem lojalne klijentele u najvišim krugovima EU liderstva. Ukrajina je ostala podeljena, i očuvane su, u nepromenjenom stanju, sve zone zamrznutih sukoba na EU periferijama. Putin je Zapad doveo do ruba rasula, Tramp posvađao američko društvo a SAD uključio u globalnu mrežu populizma, nastojeći da diskredituje i obesmisli demokratske institucije i procedure. Klatno promena ipak se počelo vraćati nakon Trampovog poraza na predsedničkim izborima 3. novembra 2020, na kojima je pobedio demokratski kandidat Džo Bajden.

Rat koji traje

U prvom Hladnom ratu poražen je totalitarizam koji je preostao nakon pobjede nad nacizmom i fašizmom u Drugom svjetskom ratu. Pobjeda nad komunizmom, nakon pada Berlinskog zida i raspada Sovjetskog Saveza, bila je složen istorijski proces okončan u sopstvenoj inverziji. Može se samo nagađati, da li se to dogodilo jer prethodna pobjeda nad totalitarizmom nije bila potpuna. Drugi svjetski rat je počeo agresijom totalitarnih država, nacističke Nemačke, fašističke Italije, militarističkog Japana i komunističkog Sovjetskog Saveza na ondašnji miran evropski poredak, nastao iz mirovnih ugovora kojima je završen Prvi svjetski rat, i nestale habzburška, nemačka, ruska i otomanska imperija. Hladni rat koji je nastupio oslobođenjem sveta od nacizma i fašizma bio je, na evropskom prostoru, pretežno miran, mada je njegova suština bila u budućnosti podeljene Evrope. Drugi hladni rat bio je niz odgovora na pad komunizma u Istočnoj Evropi i raspad Sovjetskog Saveza. Verovatno je počeo već nasilnim raspadom Jugoslavije 1991, koja je bila neka vrsta umanjenog holograma, a njena sudbina paradigma Sovjetskog Saveza, koji je prestao da postoji krajem iste godine. Ta uzajamna sprega ponovila se 1999. kad je nastupio sukob Rusije i Zapada, tokom NATO intervencije u Srbiji i Crnoj Gori. Drugi hladni rat je, u Evropi, bio više nasilan od prvog, mada su se sukobi odvijali na evropskoj i ruskoj periferiji. Nikad nije zapretio globalnim sukobom, kao prvi, ali su njegova ishodišta zapretila povratkom u stanje koje se održavalo prvim Hladnim ratom: podeljena Evropa, relativizacija i revitalizacija totalitarizma, sve zatvorenija Rusija.

Drugi Hladni rat traje, dok dinamika promena ne upućuje na jasna ishodišta. Dugo trajanje Drugog hladnog rata nudi i najmanje dve etičke dileme. Prvu, kako tragati za pobednicima i poraženim u suočavanju i s lokalnim, evropskim, i s globalnim neuspehom evropskog liberalnog poretka. Drugu, koja sugerije suočavanje s regresijom koja se odigrala nakon evropskog proširenja na Istočnu i deo Jugoistočne Evrope. Bilo je mišljenja da je proširenje, u tom smislu, objašnjenje samo po sebi. Umesto nevidljivih, efikasnih administracija, i širokog društvenog dogovora o političkim i ekonomskim slobodama, ponovo se nametnula uloga ličnosti na autoritarnoj strani, s vakuumom liderstva, integriteta i političke snage na liberalnoj strani. U opštim odnosima Zapada i Rusije, Evropska unija postala je predmet sopstvenog preispitivanja, i svoga smisla, i svih svojih kapaciteta da donosi odluke i sprovodi ih, s gotovo pola milijarde stanovnika, višestruko bogatija od društveno i tehnološki

zaostale Rusije. Ideju i realizaciju Evropske unije gotovo da je poništio jedan, isprva, mali, anonimni, drugorazredni činovnik sovjetske obavestajne agencije u Drezdenu, u već propalnoj Istočnoj Nemačkoj. Vladimir Putin je ponovo učini Rusiju silom pred Zapadom čije vrednosti ne prihvata, ali razume osnovne slabosti. Njegova misija bila je povratak u neke od važnih odnosa Hladnog rata, u kojima je od presudnog značaja bila sovjetska obavestajna zajednica, iz koje je potekao, i kojoj je dao novu ulogu. Tako je postao, ne posustajući u toku dve decenije, svetski lider, jedan od ključnih činilaca evropske i globalne diplomatije, bezbednosti i ekonomije.

Na početku četvrtog Putinovog mandata, od 2018, Rusija i Zapad vratili su se na zaoštrenu retoriku uzajamnih optužbi, ali i podela u zapadnoj javnosti, pred potrebom da se razumeju i tumače prošlost i budućnost. Sovjetski Savez je u svojoj poslednjoj deceniji, u osamdesetim godinama 20. veka posustajao s razorenom ekonomijom i jednako opustošenim društvom, i u odsustvu liderstva, dok su svetskom politikom dominirali Ronald Regan i Margaret Tačer. Mihailo Gorbačov nije uspeo da Sovjetskom Savezu vrati uticaj, dostojanstvo i jedinstvo. Ograničene vizije i nedoslednost njegovih reformi bili su uvod u nered koji je nastupio u Rusiji tokom devedesetih, nakon pada komunizma i raspada imperije.

Putin je svoje liderstvo nametnuo zahvajujući, takođe, i neobično, i ličnim i sistemskim deficitima. Svaku slabost uspevao je da pretvori u snagu nove Rusije. Na zapadnoj strani, imao je blede evropske birokrate, koje je ili prezirao ili kupovao. Američki predsednik Donald Tramp i britanski prvi ministar Boris Džonson razbijali su zapadno jedinstvo i narušavali uverljivost i delotvornost zajedničkih institucija, doprinoseći relativizaciji i osporavanju demokratskih i liberalnih vrednosti u evropskim i američkom društvu, i u međunarodnim odnosima. U ponečemu se ponovila suština odnosa prvog Hladnog rata u odnosima Drugog hladnog rata. I prvi i drugi Hladni rat pokrenuli su strateško odmeravanje Moskve i Vašingtona. Taj odnos, u trajanju Drugog hladnog rata, nije ostavio dovoljno prostora liderstvu Nemačke i Francuske, Angele Merkel i Emanuela Makrona. Merkel je ostala suviše blizu Rusiji i vezana poslovnim interesima i energetske imperativima establišmenta i sistema, a Francuska kao da je ostala dovoljno daleko.

Drugi hladni rat nije samo rastući nered u međunarodnim odnosima, neprozirna nepredvidivost totalitarnih država i njihovih lidera, Rusije i Kine pre svih, nova globalna stvarnost je i u odsustvu uverljivosti evropskih i američkih lidera, da će uspeti da učine opštim standardom

čovečanstva vrednosti i dostignuća demokratija koje vladavinom prava doprinose jednakim šansama za sve, socijalnim staranjem štite slabije i najslabije, uspostavljajući unutrašnje blagostanje, spokojstvo i izvesnost, i šire domene sloboda na sve društvene skupine. Drugi hladni rat je i jedno stanje: međusobno nepoverenje, retorika optužbi i strepnje, relativizacija i obesmišljavanje, blokada odlučivanja u Savetu bezbednosti, nedemokratska većina u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Svet je postao tako slojevit i dinamičan, da prošlost ne može nuditi primere, presedane, u smislu korisnog iskustva za budućnost.

Drugi hladni rat je složeniji od Prvog. Svet nije jednostavno podeljen na Zapad, Istok i nesvrstane, na kapitalizam, komunizam i novooslobođene, novodefinisane države u postkolonijalnom razvoju. Evropa gotovo da je ujedinjena. Ujedinjena je Nemačka. Pao je Berlinski zid. Zatim su nastupile podele. Pojavili su se populistički koji su oponašali sve Putinove političke i lične manire. Svi evropski populistički lideri i pokreti postali su marionete, ili produžena ruka Putinove Rusije. Destruktivne kampanje medija i društvenih mreža smišljeno i relativno uspešno unosile su sumnje u smisao i opravdanje vrednosti predstavničke demokratije, individualnih sloboda, racionalnog znanja, zanovanog na naučnim potvrdama, i iskustva. Počeli su se odbacivati verovanje u razum, nauku, naučnu medicinu. Civilizacija se vraćala političkoj religiji, praznoverju i sujeverju, teorijama zavere i odbacivanju načela odgovornosti pojedinca i izabranih, nezavisnih, efikasnih i odgovornih institucija. Levi i desni populistički degradirali su institucije, javnu politiku i društvene odnose efikasnije od zvanične konkurentne ruske propagande, a nekad i uz njenu neposrednu podršku.

Rusija je zadržala svoju stratešku moć, mada nije vojno jača od SAD, a samo Nemačka i Francuska, koja je takođe nuklearna i visoko sofisticirana sila, imaju veći vojni budžet od Rusije i tehnološki su naprednije.

Ali Drugi hladni rat nije trka u naoružanju. Drugi hladni rat je počeo uključivanjem Rusije i Kine u globalnu ekonomiju, tako da im je omogućeno da povedu hibridne kampanje protiv Zapada dok su zauzimale nov poslovni ili strateški prostor. Drugi hladni rat nije stvarnost prethodnog bipolarnog sveta. Drugi hladni rat je složeniji, a na evropskim periferijama i agresivniji. Kina je postala globalna sila. Rusija je nastojala da zadrži uticaj u postsovjetskom prostoru, i razvijala klijentelu u državama članicama Evropske unije, političare, birokrate, novinare, profesore. Tokom prvog Hladnog rata, SSSR i Zapad su održavali interakciju posredstvom političkih i vojnih kanala između vlada i njihovo-

vih agencija, i obično se poštovala nepisana pravila igre. Nakon blokade Berlina, 1948-1949, povremene krize izbijale su u toku sovjetskih intervencija u državama satelitima Istočne Evrope, ili na vanevropskom prostoru. Evropska unija postala je ranjiva jer je, u skladu sa svojim uređenjem, delimično depersonalizovala zajedničku administraciju. Putin je uspostavio ličnu vlast u Rusiji koja je oskudevala u tradiciji predstavničke demokratije, individualizma ili vladavine prava, i svoj model lične vlasti i njenih političkih gledišta prenosio na evropske populiste, pred kojima je evropska birokratija bila nemoćna.

Zapadne strategije prvog Hladnog rata, odvratanje i zadržavanje Sovjetskog Saveza, u Drugom hladnom ratu postale su neupotrebljive. Rusija je ponovo zauzela mesto na svetskoj sceni koje je pripadalo Sovjetskom Savezu, objedinila carističko i sovjetsko nasleđe, i podržala snage desnog i levog populizma u Evropskoj uniji i SAD. Više nije bilo jasnog fronta sukoba. Rusija i Kina se na Zapadu nisu smatrale ideološkim konkurentima u značenju iz vremena Hladnog rata. Rusija je preuzela fasadu predstavničke demokratije, Kina modele kapitalističke ekonomije. Uzajamnost ekonomije postala je važnija od tvrdih načelnih razlika. Rusija i Kina su ostale totalitarne države, i više od spremnosti da se demokratizuju bile u stanju da efikasnost svojih političkih i ekonomskih modela nude Zapadu, gde se, u sve češćim krizama, tragalo za "čvrstom rukom" i socijalnim utopizmom. Kina je obećala da će priskočiti u pomoć Rusiji ako je Zapad napadne, a 2018. se pridružila Rusiji u vojnim vežbama "Vostok". Rusiji je Kina potrebna i kao alternativno tržište energenata, i novih tehnologija. Zahvaljujući slabosti Zapada Kina je preuzela Hong Kong kršeći dogovore sa Ujedinjenim Krajevstvom, i demokratske norme, i ponovo počela da preti Tajvanu.

Iz zapadnjačke perspektive, Rusija je društvo "parija" i "mafijaška" država, ali su populist i akademici ukazivali na unutrašnje jedinstvo koje uspostavlja sposoban lider ostvarujući legitimne nacionalne interese, kako ih on definiše, i socijalnu pravdu. Putin je odbacio ideju integracije Rusije u Evropsku uniju, ali je pokušavao da izgradi sličnu protivtežu osnivanjem nekoliko funkcionalnih multilateralnih institucija na postsovjetskom prostoru (Šangajska organizacija za saradnju, Organizacija ugovora o kolektivnoj bezbednosti, Evroazijska ekonomska unija). Idejna i strateška fragmentacija Zapada ostavljala je pred Putinom prazan bezbednosni prostor. Putin je počeo sticati popularnost i u unutrašnjim periferijama evropskog društva, i na evropskim strateškim periferijama, Iran, Sirija, Saudijska Arabija, Egipat, Izrael, nudeći im podršku

Rusije, i kad su bile uzajamno sukobljene u nedavnoj ili daljoj prošlosti. Umeo je da približi naizgled nepomirljive sisteme i njihove lidere.

Putin je istovremeno razarao jedinstvo Evropske unije i homogenizovao Rusiju. Donald Tramp je posvađao američko društvo. Bregzit je izveo Britaniju na stranputicu. Zauzeta unutrašnjim slabostima, ili pod ruskim hibridnim uticajem, Evropska unija nije uspjela da uspostavi jedinstvenu spoljnu i bezbednosnu politiku, nesložna u odnosu na svako pitanje koje se nesporedno odnosi na ruske interese (od odnosa prema Kosovu, do sankcija zbog Krima, Ukrajine, ili trovanja bivših agenata u Britaniji).

U Rusiji vlast kontroliše gotovo sve elektronske medije i utiče na većinske stavove i uverenja narativom o novoj imperijalnoj moći Rusije i o svetskoj politici. Puoletstvo stiču generacije koje se sećaju samo Putina na vlasti, koja se ne menja. Političke kampanje su u osnovi paranoidne, uveravaju da je potrebno sav autoritet preneti na lidera koji će donositi odluke umesto svih. Ishod izbora je unapred poznat. Većina je uverena da je Putin primorao Zapad da poštuje Rusiju, i da je Rusija vratila status supersile. Rusija se počela vraćati tamo gde je nekad bio prisutan Sovjetski Savez. U Latinskoj Americi ima više uticaja nego u vremenu Hladnog rata, Kuba, Kolumbija, Meksiko, Brazil i Venecuela.

Da li je Rusija prešla granicu stvarnih moći? Ogromna je cena Putinovog uspeha. Rusko društvo jedno je od najsiromašnijih i najzaostajlijih u Evropi. Njegovi jedini bezuslovni evropski saveznici su populistički. (Kina je u odnosima sa Zapadom obazrivije postupala, promišljala svaku odluku, bez obzira na razlike u političkom sistemu.) Rusija nije saveznica nijedne države koja primenjuje evropske vrednosti ili je posvećena evroatlantskoj strategiji. Rusija se hranila podelama u zapadnom svetu, ali je ostala u odnosu zavisnosti prema tome svetu, gde se čuva kapital oligarha, gde odlaze njihova deca. Putin ne nudi primamljivu alternativu. U svetu koji je tehnologija lišila privilegija privatnosti i tajni, dok pokušava da unapred amnestira sebe i svoje, Putin je zabrinut za ličnu budućnost.

Putinov pretnje su sve ogoljenije demonstracije brutalne vojne sile i domaćeg političkog nasilja. Povratak na imperijalnu moć Rusiju je vratio u imperijalnu stvarnost spore, neproduktivne enoekonomije, demografske depresije, neefikasnih institucija i policijskog nasilja. Ekonomski sistem ponovo je podređen očuvanju jednopartijskog poretka i strateške moći, koja se zatim projektuje na ostatak sveta. U složenom globalnom poretku, Rusija nije uspjela da postane jednaka Sjedinjenim Državama i Kini. Ruska ekonomija delimično se oporavila od pada po-

trežnje i cena energenata, i od zapadnih sankcija, dok izvoz energenata obuhvata oko polovine ukupnog nacionalnog prihoda. Rusija zato nije bila u stanju da pokrene vitalne društvene promene, da reformiše institucije, diversifikuje sektor energetike, podstakne primenjene inovacije u tehnologijama i industriji, da podržava mala i srednja preduzeća. Ekonomska iznudica sudara se sa sumornom društvenom stvarnošću. Pred pritiscima ekonomske krize i sve izraženijih nezadovoljstava Putin je povećao starosnu granicu za odlazak u penziju na 65 za muškarce, i 60 za žene, dok je prosečan životni vek muškaraca 66,5, a žena 77 godina. Dok su mu tranzicioni moguli i oligarsi bili podrška jačanju lične vlasti i disciplinovanju društva, postali su prepreka svakoj promeni koja dovodi u pitanje interese nomenklature i koruptivnu spregu vlasti i ekonomije. Zapadne sankcije pomogle su Putinu da ojača kontrolu vlasti nad ekonomijom, ali ga i potisnule u izolaciju, koja može odgovarati njegovoj ličnoj vlasti, ali ne mora i oligarsima.

Svi društveni parametri su niski. Očekivani životni vek kraći je nego u većini industrijalizovanih zemalja. Podaci o smrtnosti u muškoj populaciji osamnaest do trideset godina sličniji su onima u podsaharskoj Africi, nego onima iz naprednih industrijskih zemalja. Demografska regresija utiče na strukturu i razvoj tržišta rada. Visoko obrazovani su skloni emigraciji, uvozi se manje kvalifikovana radna snaga, a Rusija nije privlačna imigrantima koji drže do ličnih sloboda i prava. Agresivni nacionalizam koji se hrani suprotstavljanjem zapadnom svetu postaje prazna ljuštura uverenja kojima je Putin dugo uspešno manipulisao, da bi, u izvesnom smislu, sam sebe prevazišao dok ga vreme, koje je i njegovo, već ostavlja za sobom.

Nakon nestanka Sovjetskog Saveza na Zapadu se smatralo da će Rusija postati deo evropskog sveta zahvaljujući neuspehu komunističke ideologije i slomu sovjetskog poretka. Ali nomenklatura, službe, vrednosti, uverenja, kultura, nisu nestali. Očekivalo se da će Rusija krenuti u promene u kojima će nastati tržišno zasnovano demokratsko društvo, i da će povesti postimperijalnu spoljnu politiku. Kad je Putin pružio poluge vlasti, u ruskom društvu već su sazrela mišljenja, da su zapadni uticaji proizveli nered, nove oblike siromaštva i duboke socijalne razlike. Rusija je bila ruševina države, društva i ekonomije, žrtva centralnog planiranja, diktature i autarhije, ali se upravo od povratka na ličnu, neometanu i nesputanu vlast očekivalo da Rusiju postavi na put koji odgovara njenim tradicijama i navikama. Istorijsko nasleđe koje se opiralo promenama, demokratizaciji, otvaranju političkom pluralizmu i ekonomskoj diverzifikaciji, nije bilo samo sovjetsko ili komunističko. So-

vjetski poredak bio je samo novo tumačenje carizma. Boljševici su lišili vlasti carsku porodicu, likvidirali je, istrebili, ali nisu i stil njene vladavine. Boljševici su bili novi bojari, radnici i seljaci novi mužici, vezani za kolektivna imanja i okućnice, ili za industrijske komplekse, lišeni svih prava, da se slobodno kreću ili donose političke odluke. Planska modernizacija nije uspevala da ekonomiju i svakodnevicu približi zapadnim standardima, dinamici i stvarnosti. Sovjetski Savez uspostavio je kontinuitet s tradicionalnim nacionalizmom, gotovo teokratskog karaktera, i ekspanzionističkom spoljnom politikom, štaviše bio je uspješniji. Do raspada Sovjetskog Saveza, partija i nomenklatura napustili su izvorni marksizam-lenjinizam, postajući postsovjetski ili ruski nacionalisti imperijalnih osećanja i ambicija. Od početnih ideja ekonomskih reformi koje bi podstakle društveni preobražaj i evropeizaciju, odustala je i tehnokratska manjina koja je održavala Gorbačova i Jeljcina. Gorbačov je u međuvremenu zauzeo tvrda antievropska, antizapadna stanovišta, Jeljcin pre povlačenja izabrao Putina. Putin je sebe stvrstao uz kneza Vladimira i cara Petra Velikog, ali se uzdržavajući da izaziva aluzije na Staljina. Učinivši je državnim imperijalnim projektom, Putin je obnovio tradicionalnu, kolektivističku, autoritarnu rusku političku kulturu izuzetnosti i isključivosti, u strogoj antitezi prema evropskom zapadnom svetu.

Ulazak u globalnu ekonomiju nije uticao na politički poredak Rusije i Kine. Jeljcin je imao zapadnu podršku za reforme i dobijao ekonomsku pomoć, ali se nije ostvarilo marksističko uverenje da ekonomija pravolinijski utiče na politiku. Pokušaj Nemačke, 2010, da pokrene “partnerstvo za modernizaciju” s Rusijom, kako bi rezultiralo “strateškim partnerstvom”, neslavno je završio ruskom okupacijom istočnog dela Ukrajine, aneksijom Krima, uticajem na Bregzit i na promenu spoljne politike Višegradske grupe. Zapadna podrška ruskom civilnom društvu, naročito u domenu ljudskih prava i vladavine prava, bila je jednako neuspešna. Nije uspostavljeno ni “partnerstvo bez modernizacije”, pokušaj uspostavljanja političke saradnje s Rusijom, odustajanjem od nastojanja, i očekivanja, da će Rusija da se demokratizuje, otvori i reformiše.

Rusija nakon Hladnog rata nije prešla na stranu kojoj je tokom Hladnog rata bila suprotstavljena. Nije uspostavljena strateška “ravnoteža” u odnosima sa SAD, niti ekonomska u odnosima sa EU. Ruska podrška američkoj borbi protiv terorizma u stvari je bila podrška konzervativnim snagama, i u SAD i u Rusiji, da bi poraz Sadama Huseina u Iraku taj potencijalni savez obesmislio. Putin je podrškom Trampu doprineo da se američka politika sroza na banalnu, tragikomičnu sapunicu.

Podele u EU bile su složenije. U EU je Nemačka najznačajniji partner Rusije, i Rusija nije ometala njeno ujedinjenje. Francuska je tokom 20. veka bila sklona da osloncem na Rusiju, pa Sovjetski Savez, stvara protivtežu Nemačkoj, potom i Britaniji i SAD, i tek je Emanuel Makron zauzeo oštiri kurs suočen s rastućim populizmom i terorizmom kod kuće. S Poljskom se dogodilo obratno. Rusija je u drugoj polovini 18. veka učestovala u deobama, i nestanku Poljske, s nacističkom Nemačkom napala Poljsku na početku Drugog svetskog rata, držala Poljsku u lageru, izolovanu i poniženu, da bi poljska vlada nakon ruske intervencije u Ukrajini postala ruski partner koji otvoreno opstruiše odnose u EU. Postala je jasnija i podrška Rusije Bregzitu, mada istraga o tome uticaju nikad nije sprovedena. Javno mnjenje u Britaniji je, pet godina nakon Bregzita, više raspoloženo povratku u EU, a britansko-ruski odnosi najgori u poređenju sa odnosima Rusije i bilo koje druge evropske države.

U ishodištima Drugog hladnog rata, Evropska unija je ostala bez jasnog političkog i vrednosnog konsenzusa za budućnost. Sjedinjene Države se suočavaju s političkom štetom i i unutrašnjim sukobom koji je za sobom ostavio pretežni neuspeh Trampove administracije. U Rusiji je društvo izolovano, delimično razoreno, i pretežno nesrećno. Drugi hladni rat i dalje se odvija u opštoj globalnoj neizvesnosti, ali se nazire da će u tome sukobu biti svi poraženi, u najboljem slučaju da su izgubljene dve decenije u kojima se, uporedo, odvijao globalni tehnološki, demografski i društveni rast bez sličnoga presedana u prošlosti. Prvi put više od polovine stanovnika planete živi u gradovima, globalna zajednica se sve uspešnije nosi sa siromaštvom, bolestima i džepovima zaostalosti.

U Evropi je istorijska margina ostala margina za budućnost. Rusija je uspela da obnovi imperiju, ali se zaustavila na rubu Evrope koji je i dalje rub zaostalosti. Rusija nije uspela da se izvuče iz disfunkcionalnih ideologija i pridruži se slobodnom demokratskom i kapitalističkom svetu. Zastala je na pragu Evrope, uverena da će postati Evropa pod svojim uslovima, ili njena jednaka alternativa. Na kraju Hladnog rata predviđalo se da će evropski način života postati univerzalno prihvatljiv: koncept sloboda, zadovoljenje osnovnih potreba za sve, poput ishrane i javnog zdravlja, dostupnost robe široke potrošnje. Verovalo se da demokratije ne ratuju protiv demokratija, ali su i standari demokratije nastavili da se pomeraju, postajući teško dostižni i tamo gde je, stvarno ili naizgled, uspostavljen demokratski koncenzus za budućnost. Umesto globalnog puta razvoja, evropski koncept sloboda i blagostanja ostao je globalni izuzetak. Kina, Indija, Rusija, Brazil, najveći deo muslimanskog sveta,

privrženi su idejnom, etničkom i verskom kolektivizmu. Nacionalizam i politička religija pretežne su pokretačke snage u svetskoj politici.

Evropa je u toku poslednjih pola milenijuma svet otkrivala i oblikovala, ali nije uspostavljena uzajamnost promena. Evropa je postala suviše napredna, sofisticirana, njene inovacije, naročito razvoj sloboda i individualizma, nerazumljive ostatku sveta, neprimenljive, napokon i neprihvatljive. Većina država na svetu su propali sistemi, a Evropa je i dalje utočište sloboda i prava. Za većinu država Evropa je tako daleko odmakla svojim životnim standardom, institucionalnim kapacitetima i primenjenim vrednostima, da je teško predvideti kad će postati približni ostatku manje razvijenog sveta. Evropa nema kapacitet da primi sve nezadovoljne niti je spremna da dopusti otvorene granice. Evropski pasoš je ekonomska vrednost sama po sebi. Naročito u društvenoj osnovici preraspodele ekonomske dobiti, mesto rođenja donosi prihod u smislu klasične deonice, ili rente. Širenje Evrope, kad je zapostavljalo neke od važnih uslova integracije, devalviralo je vrednost integrisane Evrope u celini, i samu po sebi.

Nestanak Sovjetskog Saveza učinio je SAD jedinom svetskom super silom. Prvi talas evropske integracije obuhvatio je ujedinjenu Nemačku, i EU je postala prva sila čija je ekonomska moć počela podsećati na američku. Rusija je postajala, sve nezadovoljnija dominacijom SAD u međunarodnim odnosima, i svojom marginalnom ulogom u unipolarnom svetu, dok su siromaštvo i društveni nered bili u očiglednom kontrastu sa evropskim prosperitetom. Zato je krenula da obnavlja status supersile. U toku društvo se oštro podelilo na pobednike i gubitnike, i bila je potrebna snaga koja će naciji vratiti unutrašnju koheziju. Državne službe ideološkog liderstva i političke prinude ušle su u savez s tranzicionim mogulima i crkvom. Nastala je koalicija spremna za osvetu i obračun u globalnom okviru.

Prekretnica u odnosima Rusije i Zapada bila je NATO intervencija u Srbiji i Crnj Gori 1999. Rusija je počela ponovo smatrati Zapad neprijateljskim, i zaoštrila antizapadnu retoriku i stavove. U toku prvog predsedničkog mandata, 2000-2004, ruski predsednik Vladimir Putin centralizovao je vlast i nametnuo ličnu ulogu u lancu političkog odlučivanja i strateškog komandovanja. Najavljujući obnovu Sovjetskog Saveza, Putin je otvorio mogućnost novog Hladnog rata. Umesto saradnje, umesto demokratskih promena i razvoja ličnih sloboda, u odnosu prema Zapadu više su mu odgovarali sukobi i izolacija. U pokušajima da obnovi hladoratorovsku ulogu u evropskim odnosima, Rusija je ponovila da je NATO ignorisao ruske stavove i nije poslušao UN standarde i

međunarodno pravo dok je intervenisao u Bosni i na Kosovu, postajući veoma zabrinuta zbog EU i NATO širenja na Istočnu Evropu. Zaoštavanje odnosa sa Zapadom Rusija je naglasila uspostavljanjem bližih odnosa sa Severnom Korejom i Kubom, a naročito je produbila ekonomske i vojne veze s Kinom, Indijom i Iranom. Putin je očigledno namerao da dokaže da Zapad ne upravlja njegovom spoljnom politikom. Bio je svestan da će približavanje "odmetnutih" država izazvati otpor na Zapadu i povećati njegove pregovaračke kapacitete ili, po potrebi, ucenjiivačke kapacitete.

Integraciju Istočne Evrope u EU, 2004. i 2007, pratilo je NATO širenje do ruskih granica. Ukrajinska Narandžasta revolucija 2004-2005. frustrirala rusku elitu. Na toj važnoj strateškoj teritoriji, u državi u kojoj je ruska istorijska postojbina, dovedena je u pitanje i jedna mitska osnova nove imperijalne moći. Suočavajući se s političkim i strateškim izazovima, Rusija je tražila slabe političke i strateške tačke u sve složenijoj strukturi EU, i uspela da postane ključni činilac nemogućnosti EU da uspostavi zajedničku i doslednu spoljnu i bezbednosnu politiku. U tom smislu, političko nejedinstvo EU ogledalo se u neusaglašenim odnosima sa SAD i Rusijom. Samim tim EU kao da se vraćala u prošlost. Ekonomska kriza je nakon 2008. otvorila prostor nezadovoljstvima koja su se zaštrila i objektivnim i subjektivnim uverenjima da su moguće političke alternative koje će stati na put ekonomskim poremećajima i socijalnim nejednakostima. Širenje na istok podsetilo je na sve razlike evropskog integrativnog jezgra i postkomunističke periferije, a strukturu odlučivanja i upravljanja učinilo dodatno složenom i neefikasnom. Globalni izazovi otvorili su ozbiljne dileme. Primena evropskih sloboda kretanja, ideja, kapitala, dobara i, posebno, radne snage, dovela je do poremećaja u društvenim odnosima, naročito na tržištu rada, u odsustvu istorijskog i institucionalnog iskustva s međudržavnim sistemom koji je oslobođen unutrašnjih granica. U novim oblicima međunarodnih sukoba, demokratska, slobodna, otvorena društva postala su ranjivija od krutih autoritarnih sistema, posebno u odnosu na ideološke manipulacije, demagošku propagandu i korupciju. Kampanje laži i obmana kojima su zaraženi i klasični mediji i društvene komunikacije na Internetu, manipulirale su strahovima, iracionalnim osećanjima, širile lažne vesti i teorije zavere.

EU se od 2008. suočavala s prvom ozbiljnom međunarodnom ekonomskom krizom koja je podrivala njenu političku snagu. Kompleksan i neefikasan sistem odlučivanja nije mogao pružiti dovoljno brze i efikasne odgovore na krize: slom globalnih finansija i ruska intervencija u

Gruziji 2008; ruska agresija na Ukrajinu i aneksija Krima 2014; rat u Siriji i migrantska kriza iz 2015; Bregzit i Tramp 2016.

Rusija je u odnosu prema EU koristila krize kako bi poremetila evropsko političko jedinstvo i osporila sam koncept sloboda i integracije. Istovremeno se koncentrisala na tri strateške tačke, Baltik, Ukrajinu i Zapadni Balkan (bivša Jugoslavija). Rusija je koristila “crno finansiranje”, institucionalne i vaninstitucionalne pritiske na marginama svoje energetske politike kako bi došla do uticajnih pojedinaca u vladama i državnim agencijama. Posebno je iskoristila slabost EU u Ukrajini, Turskoj i na Zapadnom Balkanu. Rusija je takođe koristila stare veze i linije uticaja u državama bivšeg sovjetskog lagersa, posebno u državama Višegradske grupe (Češka, Mađarska, Poljska i Slovačka). Zadržala je uticaj i razvila nove koruptivne sprege u Rumuniji, Bugarskoj i Grčkoj.

U oktobru 2016, Leonid Petrovič Rešetnjikov, agent sovjetske i ruske tajne službe, direktor Ruskog instituta za strateške studije, izjavio je da je vreme za Rusiju “da se vrati na Balkan”. Rusija, Kina i Turska uspostavile su mreže za političku destabilizaciju posebnim, obično ličnim odnosima s vladama u neintegrisanim državama Zapadnog Balkana. Pobjeda populizma i napuštanje projekata evropeizacije omogućili su Turskoj da delimično potisne evropski uticaj u muslimanskim zajednicama i postane značajan igrač koristeći atmosferu nezlečenih etničkih i verskih sukoba i osećanje muslimana da su ostavljeni na margini evropskih procesa. Kina je, nakon EU, postala najveći strani investitor, od Pireja u Atini do Budimpešte. I mada bi Kini, naizgled, odgovarao ulazak Zapadnog Balkana u jedinstveno evropsko tržište, Kina je ostala na populističkom kursu i nikad nije podsticala demokratske promene i institucionalne reforme, posebno napore za suočavanje sa političkim nasiljem i korupcijom, niti je pokušavala da svoje infrastrukturne projekte prilagodi propisima EU.

Jedna važna briga je da li će poremećaji Zapadnog Balkana proizvesti domino efekat u evropskom susedstvu. Unutrašnje podele EU, međutim, i dalje su neuporedivo ozbiljnije.

EU je moćan ekonomski i društveni koncept koji je ponudio trajna, pouzdana rešenja osnovnih ljudskih izazova, prvi put u istoriji: ishrana i zdravlje. Socijalne razlike više nisu biološke, možda ni funkcionalne. Međutim, budućnost države blagostanja je neizvesna, u procesu brzog starenja stanovništva, dok socijalne razlike podstiču nezadovoljstva novim evropskim uređenjem integrisanog kapitalizma i nadnacionalne političke strukture. Post-nacionalizam, sekularna država i post-moderna kultura nisu potisnuli obmanjujuću moć nacionalne države koja obe-

ćava etničku ili rasnu čistotu i socijalnu jednakost. Izvan evropskog raja, politička religija i etički nacionalizam nastavljaju da upravljaju svetom u kojem vladaju autoritarni režimi čiji su interesi nespojivi s načelima liberalne demokratije. U tom smislu, ispostavilo se da je susede Zapadnog Balkana EU isuviše složena, nerazumljiva, savršena, da bi bila prihvaćena u brzem i efikasnijem procesu promena institucij i društvenih odnosa. I kad evroskeptično stanovništvo očekuje da EU reši sve probleme, EU se suočava sa nedostatkom sredstava i sposobnosti u rukovođenju i institucijama. I ovo je jedan od, naizgled, paradoksa koji je dopustio populizmu, da ispuni jedan prazan politički i institucionalni prostor. Umesto da nudi racionalne odgovore, populizam je doneo nove izazove.

Na granicama uspostavljenim prijemom Hrvatske 2013, i u perspektivi kriza koje su se smenjivale tako da su se preklapale, integracija u EU izgubila je magičnu moć da mobiliše društva ka političkim promenama. Dan pre posete Beogradu 17. januara 2019, ruski predsednik Vladimir Putin zamerio je promeni imena Makedonije u Severna Makedonija. Taj sporazum između Skoplja i Atine postignut je zahvaljujući novim odnosima koji su usledili nakon neuspelog puča u Makedoniji koji se ponekad vezivao za aktivnosti ruske agenture, ali je Putin optužio "Sjedinjene Države i neke zapadne zemlje" za "destabilizaciju" regiona. Ruski ministar inostranih poslova Sergej Lavrov osudio je "spremnost Sjedinjenih Država da što pre uvedu sve balkanske zemlje u NATO i ukinu ruski uticaj u regionu" i naglasio da se proces odvija protiv dominantnih osećanja i namera u tim državama.

Zapadni Balkan u stvari je bio samo mali, lokalni poligon za globalne odnose. Rusija je podrškom populističkim liderima i pokretima počela da podriva evropski liberalni koncenzus u samim institucijama, tako da su evroskeptici počeli da ulaze u Evropski parlament. Retorika američkog predsednika Donalda Trampa postala je moćna podrška ruskom uticaju. Američka politika nikad nije osporavala evropsku ideju, od početaka EU, a EU, tokom njegovog mandata, prepuštena sebi samoj, bez globalnih političkih saveznika, ali i lišena pouzdanog liderstva.

Kosmopolitizam, otvorenost, različitost, s jakim fokusom na individualizam, evropske vrednosti postaju slabe u poređenju s jednostavnim odgovorima na složena pitanja koja nude populist. Populizam je zavodljiva alternativa bilo kojoj pojedinačnoj političkoj ili ekonomskoj odgovornosti. U postmodernoj stvarnosti, potreba za zaštitom, pripadanjem, priznanjem, uvažavanjem postaje sve jasnija u dubinama društva. Populisti koriste ove nagone u svom sukobu s liberalnim koncenzusom

---

u Evropskoj uniji, ali i u unutrašnjim odnosima u SAD. Ekstremni desničari ili levičari nisu uvek siromašniji od proseka, ali su i nove srednje klase nezadovoljne tempom ekonomskog rasta i socijalne emancipacije. Putin je na taj način nametao nove klasne sukobe, u istim društvenim slojevima jer ekonomske razlike više ne utiču značajno na kvalitet života. Dok sećanja na totalitarizme prethodnog stoleća, vremenom blede i nestaju.

Bibliografija

- Abrams, E. *Realism and Democracy: American Foreign Policy after the Arab Spring* (Cambridge University Press, 2017).
- Ajir, M., Vailliant, B. "Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory". *Strategic Studies Quarterly* (Vol. 12, No. 3, 2018), 70-89.
- Applebaum, A. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (Penguin, 2017).
- Balta, E. "From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War". *Uluslararası İlişkiler* (Vol. 16, No. 63, 2019), 69-86.
- Bieber, F. "The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story?" *Review of Central and East European Law* (3-4, 2015), 285-319.
- Chivvis, C. S. *Understanding Russian "Hybrid Warfare" And What Can Be Done About it*. Testimony of Christopher S. Chivvis Before the Committee on Armed Services United States House of Representatives March 22, 2017 (Santa Monica: Rand, 2017).
- Conradi, P. *Who Lost Russia?: How the World Entered a New Cold War* (Oneworld Publications, 2017).
- Copsey, N., Shapovalova, N. "The Ukrainian Presidential Election of 2010". *Journal of Representative Democracy* (Volume 46, 2010), 211-225.
- Eatwell, R., Goodwin, M. *National Populism. Revolt Against Liberal Democracy* (Pelican books, 2018).
- Galeotti, M. *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009* (Osprey Publishing, 2014).
- Galeotti, M. "Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?" In: *Small Wars & Insurgencies* (Routledge, 2016), 282-301.
- German, T. "UK–Russia relations and the Brexit debate: advancing integration or mutual mistrust?" *Global Affairs* (2017), 1-9.
- Gessen, M. *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia* (New York: Riverhead Books, 2017).
- Gilley, B. "Is Democracy Possible?" *Journal of Democracy* (Vol. 29, 2009), 113-125.
- Glazychev, V. "The 'Putin Consensus' Explained" In *What Does Russia Think?*, eds. Krastev, I., Leonard, M., Wilson, A. (London: European Council on Foreign Relations, 2009), 7-14.
- Haas, M. *Russia's Foreign Security Policy in the 21st Century. Putin, Medvedev and Beyond* (New York: Routledge, 2010).
- Hahn, G. M. *Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War* (McFarland & Company, 2018).
- Hassner, P., "Russia's Transition to Autocracy". *Journal of Democracy* (Vol. 19, No. 2, 2008), 5-15.
- Henderson, J., Pils, E. "The Impact of Brexit on Relations with Russia and China". *King's Law Journal* (27, 3, 2016), 473-488.
- Judis, J. B. *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics* (Columbia Global Reports, 2016).
- Krastev, I. *After Europe* (University of Pennsylvania Press, 2017).

- Krastev, I. "‘Sovereign Democracy’, Russian-Style". *Insight Turkey* (Vol. 8, No. 4, 2006), 113-117.
- Kremlin Watch Report. *Vulnerabilities to Russian Influence in Montenegro* (Kremlin Watch Program, 2019).
- Lebanidze, B. *Russia, EU and the Post-Soviet Democratic Failure* (Springer, 2020).
- Maass, A-S. *EU-Russia Relations, 1999-2015: From Courtship to Confrontation* (Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series, 2016)
- Marušiak, J. "Russia and the Visegrad Group – more than a foreign policy issue." *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs* (Vol. XXIV, No. 1–2, 2015), 28–46.
- Miller, M. K. "Economic Development, Violent Leader Removal, and Democratization". *American Journal of Political Science* (Vol. 56, No. 4, 2012), 1002-1020.
- Mungiu-Pippidi, A. "Is East-Central Europe Backsliding? EU Accession Is No ‘End of History’". *Journal of Democracy* (Volume 18, Number 4, October 2007), 8-16.
- Norris, P. *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* (Cambridge University Press, 2019).
- Öniş, Z. "The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order". *The International Spectator* (2017), 1-18.
- Osipian, A. L. *Political and Economic Transition in Russia. Predatory Raiding, Privatization Reforms, and Property Rights* (Palgrave, 2019).
- Pezard, S., Radin, A., Szayna, T., Larrabee, F. S. *European Relations with Russia. Threat Perceptions, Responses, and Strategies in the Wake of the Ukrainian Crisis* (Rand, 2017).
- Pridham, G. *Designing Democracy. EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe* (Palgrave, 2005).
- Rác, A. *Russia’s Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy’s Ability to Resist* (Helsinki: Finnish Institute of International Affairs).
- Robinson, N., Milne, S. "Populism and political development in hybrid regimes: Russia and the development of official populism". *International Political Science Review* (34, 4, 2017), 412-425.
- Rohac, D., Zgut, E., Györi, L. *Populism in Europe and Its Russian Love Affair* (American Enterprise Institute, 2017).
- Rose, R., Chull Shin, D. "Democratization Backwards: The Problem of Third-Wave Democracies". *British Journal of Political Science* (Vol. 31, No. 2, 2001), 331-354.
- Rotaru, V., Troncotă, M. "Continuity and change in instrumentalizing ‘The Precedent’. How Russia uses Kosovo to legitimize the annexation of Crimea". *Southeast European and Black Sea Studies* (Volume 17, 3, 2017), 325-345.
- Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization* (L. Sadiki, (ed.) (Routledge, 2014).
- Sakwa, R. *The Quality of Freedom. Khodorkovsky, Putin, and the Yukos Affair* (New York: Oxford University Press, 2009).

- Sakwa, R. "‘New Cold War’ or Twenty Years’ Crisis? Russia and International Politics". *International Affairs* (Vol. 84, No. 2, 2008), 241-267.
- Sakwa, R. "Russo-British Relations in the Age of Brexit". *Russie.Nei.Reports* (22, 2018).
- Samardžić, N. *Drugi dvadeseti vek* (Službeni glasnik, 2007).
- Samardžić, N. *Limes*. Istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope (HeraEdu, 2017), 325-342.
- Security in Shared Neighbourhoods*. Foreign Policy of Russia, Turkey and the EU (eds. Rémi Piet, Licinia Simão). (Palgrave Macmillan 2016).
- Service, R. *Kremlin Winter: Russia and the Second Coming of Vladimir Putin* (Picador, 2019).
- Shevtsova, L. *Interregnum: Russia Between Past and Future* (Carnegie Moscow Center, 2014).
- Shevtsova, L. "Vladimir Putin". *Foreign Policy* (No. 164, 2008), 34-40.
- Shuya, M. "Russian Cyber Aggression and the New Cold War". *Journal of Strategic Security* (Vol. 11, No. 1, 2018).
- Snyder, T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America* (Tim Duggan Books, 2018).
- Sperling, J., Webber, M. "NATO and the Ukraine crisis: Collective securitisation". *European Journal of International Security* (Volume 2,1, 2017), 19-46.
- Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019).
- Syria: From National Independence to Proxy War* (L. Matar, A. Kadri, eds.) (Palgrave Macmillan, 2019).
- The CIS, the EU and Russia*. The Challenges of Integration (K. Malfliet, L. Verpoest, E. Vinokurov, eds). (Palgrave, 2007).
- Tichý, L. *EU-Russia Energy Relations. A Discursive Approach* (Springer, 2019), 23-28.
- Traverso, E. *The New Faces of Fascism*. Populism and the Far Right (Verso, 2019).
- Van Dam, N. *Destroying a Nation: The Civil War in Syria* (I.B. Tauris & Co Ltd, 2017).
- Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014).
- Vlček, T., Jirušek, M., *Russian Oil Enterprises in Europe. Investments and Regional Influence* (Palgrave Macmillan, 2019).
- Weller, M. "The Contents of the Ahtisaari Package". *Negotiating the Final status of Kosovo* (European Union Institute for Security Studies, 2008), 47-55.
- What does Russia think?* (eds. Ivan Krastev, Mark Leonard, Andrew Wilson). (European Council on Foreign Relations: London, 2009).
- Wojtowicz, N. "Strategic significance of the Crimean annexation". *Panorama* (January, 2015), 89-97.
- Wright, J. "How Foreign Aid Can Foster Democratization in Authoritarian Regimes". *American Journal of Political Science* (Vol. 53, No. 3, Jul., 2009), 552-571.

-
- Zielonka, J. "Europe Moves Eastward: Challenges of EU Enlargement". *Journal of Democracy* (Volume 15, Number 1, January 2004). 22-35
- Zorić, B. *Assessing Russian impact on the Western Balkan countries' EU accession: Cases of Croatia and Serbia*. Master's Thesis (Tartu 2017).
- Zorić, B. "Assessing Russian Impact on the Western Balkan Countries' EU Accession: Cases of Croatia and Serbia." *Journal of Liberty and International Affairs* (Vol. 3, No. 2, 2017), 9-18.

Beleška o autoru

Nikola Samardžić (1961) je redovni profesor na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Predaje ranu modernu i savremenu istoriju. Istraživao je u Francuskoj, Španiji i Dubrovniku. Fulbright Scholar 2003, New York University, NY, NY, USA. Urednik je časopisa Limes Plus (<http://www.limesplus.rs/limesplus/eng/>) i Acta Historiae Medicinae (<http://actahistorica.com/>), koji izlazi od 1960, a ponovo je pokrenut 2011. Obnovio je 2011. Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture (osnovano 1955). Knjige: *Francuska i Turska*; *Karlo V*; *Istorija Španije*; *Drugi dvadeseti vek*; *Identitet Španije*; *Kulturna istorija Beograda, XVIII vek*, (koautori Radovan Samardžić i Mirjana Roter Blagojević); *Pisma iz Carigrada 1688-1698* (koautorka Marija Kocić); *Limes i komentari: Istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope*.

Nikola Samardžić
Drugi hladni rat. Zapad i Rusija 1999-2019.

© Nikola Samardžić

Izdavač:
Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture
www.actahistorica.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(470)"1999/2019"

323(470)"1999/2019"

САМАРЏИЋ, Никола, 1961-

Drugi hladni rat. Zapad i Rusija : 1999-2019. / Nikola Samardžić. - Beograd : Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture, 2020 (Beograd : Standard 2). - 194 str. ; 24 cm

Tiraž 200. - Beleška o autoru: str. 194. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 190-193.

ISBN 978-86-88813-12-9

а) Русија -- Спољна политика -- 1999-2019

б) Русија -- Политичке прилике -- 1999-2019

COBISS.SR-ID 29569289